

## आठवीस नगरपालिकाको शिक्षा योजना- २०८३

हाम्रो भनाइ

शिक्षालाई मानवको तेस्रो आँखा तथा ज्ञानको ज्योति भनेर पनि चिनिन्छ । वर्तमानमा शिक्षालाई व्यक्तिको आधारभूत अधिकारको रूपमा लिइन्छ । नेपालको संविधानले नागरिकलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११, २१, २२ मा आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षासम्बन्धी स्थानीय तहका २३ ओटा काम, कर्तव्य र अधिकार उल्लेख गरिएको छ । आठवीस नगरपालिकाले संविधान तथा कानूनले प्रदान गरेको अधिकारको प्रयोग गर्दै शैक्षिक विकास, पहुँच र व्यवस्थापनलाई अग्रस्थानमा राखेको छ । शिक्षा क्षेत्रमा संघीय सरकारबाट बन्नुपर्ने शिक्षा ऐन तथा नियमावली निर्माण तथा संसोधन नहुनुले स्थानीय तहले के, कसरी, कुनकुन क्षेत्रमा शिक्षा सम्बद्ध कानून तर्जुमा गर्ने भन्ने कुरा हालसम्म स्पष्ट नहुनु तथा स्थानीय सरकारबाटै शिक्षा क्षेत्रमा नयाँ अभ्यास गर्नुपर्ने स्थितिका कारण विभिन्न समस्या तथा चुनौती विद्यमान रहेतापनि आवश्यक स्थानीय कानून, नीति तथा कार्यविधि तर्जुमा देखि तिनको सफल कार्यान्वयनमा आठवीस नगरपालिकाको तर्फबाट हरसम्भव प्रयासहरू भैरहेका छन् । शिक्षा विकास जस्तो पवित्र अभियानमा अगाडी बढ्दा आईपर्ने चुनौती तथा समस्याहरूलाई उचित तरिकाबाट समाधान गरी यस नगरपालिकाको समग्र शिक्षा क्षेत्रको सुधारका लागि सम्पूर्ण नगरबासीको साथ र सहयोग प्राप्त हुनेछ भन्ने पूर्ण आशा र विश्वास लिएका छौ ।

आठवीस नगरपालिकालाई उत्कृष्ट शैक्षिक गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने कार्यलाई मूर्तरूप दिन नगरसभाले पारित गरेका शिक्षाका नीतिको आधारमा शिक्षा क्षेत्रका सरोकारवालाहरूको प्रत्यक्ष सहभागितामा दश वर्षे नगर शिक्षाक्षेत्र योजना तर्जुमा गरिएको छ । विद्यालय तहका नियमित शैक्षिक कार्यक्रमका अतिरिक्त अनौपचारिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा, विशेष शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा, शिक्षाका अन्तर सम्बन्धित मुद्दाहरू, विपद् व्यवस्थापन सँगसँगै शिक्षामा समग्र सुशासन र व्यवस्थापनका पक्षहरूलाई समेटेर तयार पारिएको यस शिक्षा योजनाले आठवीस नगरपालिकाको शैक्षिक मार्गदर्शन गर्ने कुरामा हामी विश्वस्त छौ ।

शिक्षाले व्यक्तिलाई ज्ञान मात्र नभएर सीप सिकाउन सकेमा सीपयुक्त व्यक्ति श्रमबजारमा सहजै बिक्रन सक्ने, दक्ष जनशक्ति तयार भई हामीले कल्पना गरेको समृद्ध नेपाल र सुखि नेपाली तथा समुन्नत समाजको ढोका खुल्ने भएकोले विश्वव्यापी रूपमा उठाइएको जीवनोपयोगी शिक्षा साथै यस नगरपालिका क्षेत्रको परम्परागत मौलिक ज्ञान सीप, संस्कृति र सभ्यताका असल पक्षहरूलाई समेट्दै नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरणका माध्यमले शिक्षित, सुसंस्कृत तथा समृद्ध नगरपालिका बनाउने पवित्र सोचका साथ यो योजना निर्माण गरिएको हो । यो योजना दस्तावेज तयारीमा सल्लाह दिने, सहयोग गर्ने तथा खटिने आठवीस नगरपालिका, नगर शिक्षा समितिका पदाधिकारीज्यूहरू, सामाजिक विकास समिति, शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा, प्रधानाध्यापकज्यूहरू, वि.व्य.स./शि.अ.संघ, अध्यक्षज्यूहरू, शिक्षक प्रतिनिधि, नगर बाल संजालका प्रतिनिधि साथै आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगको लागि सेभ द चिल्ड्रेन नेपाल र एभरेष्ट क्लब दैलेख लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद एवम् कृतज्ञता व्यक्त गर्दै योजनाको ठोस कार्यान्वयनमा जुट्न सबैमा अनुरोध गर्दछौ ।

२०८० असार

आठबीस नगरपालिका परिवार

### योजनाको सारांश

नेपालको सन्दर्भमा योजनाबद्ध विकासको थालनी २०१३ सालबाट भएको पाइन्छ । नेपाल संघीयतामा प्रवेश गरेसँगै हाल योजनालाई माथिबाट थोपरिने विषयभन्दा पनि जसका लागि चाहिने हो, त्यहाँका सरोकारवालाहरूको सक्रिय सहभागितामा उनीहरूको आवश्यकता पहिचान गरी स्थानीयस्तरको योजना बनाई क्रमशः स्थानीयस्तरमा तयार गरिएका योजनाहरूलाई समेत समेटेर माथिल्ला स्तरका योजना : बनाउने पद्धतिलाई स्थापित गर्ने प्रयास विगतदेखिनै गरेको पाइन्छ ।

नेपालको शैक्षिक विकासको सन्दर्भमा विगत दशकौं देखि Bottom-up Planning को अवधारणा कार्यान्वयनमा ल्याइएकोले प्रत्येक सामुदायिक विद्यालयले विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अगुवाइमा विद्यालयका सबै सरोकारवालाहरूको सहभागिता गराई विद्यालय स्तरमा विद्यालयको समग्र विकासको योजना विद्यालय सुधार योजनानिर्माण गरिन्छ । यो योजना निर्माण गर्दा विद्यालयलाई दीर्घकालमा कस्तो बनाउने भन्ने ( उनेदूरदृष्टि निर्धारण गरिन्छ । यसैलाई मध्यनजर गरी एक निश्चित अवधिभित्र विद्यालयलाई कहाँ पुऱ्या अथवा कस्तो बनाउने भन्ने लक्ष्य र उद्देश्य निर्धारण गर्दै विद्यालय सुधार योजना निर्माण गरिन्छ । यस योजनाले खासगरी सम्बन्धित विद्यालयको सेवाक्षेत्रभित्रका विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाहरूको विद्यालयसम्मको पहुँच सुनिश्चित गर्ने, गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने र संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने क्रियाकलापहरू समेटेको हुन्छ र हुनुपर्दछ । यसैका आधारमा नगरपालिकास्तरमा सोही स्तरका सरोकारवालाहरूको सहभागितामा नगर शिक्षा समितिले नगर शिक्षा योजना निर्माण गर्ने गरिन्छ । विगतमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रको शैक्षिक - विकासको लागि योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने व्यवस्था गरेको थियो । वर्तमान संविधानप्रदत्त शैक्षिक अधिकार सुनिश्चित गर्न एकल अधिकारको विषयमा स्थानीय तहले योजनाबद्ध विकासको थालनी गर्नुपर्ने देखिन्छ भने स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ ज मा (२) उल्लेखित आधारभूत र माध्यमिक शिक्षासम्बन्धी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमनको व्यवस्था भएअनुरूप आठबीस नगरपालिकाले नगर शिक्षाक्षेत्र योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने आवश्यकता महशुस गरेको हो ।

आर्थिक वर्ष २०६६देखि नेपाल सरकारले ६७/०६ विद्यालय शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नका साथै गुणस्तर सुधारका निमित्त सात वर्षे विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो साथै यस योजनाबाट प्राप्त उपलब्धिलाई संस्थागत गर्न, विद्यालय शिक्षाका विविध सकारात्मक प्रयासहरूलाई निरन्तरता दिन र शिक्षाका नवीन कार्यक्रमहरूसहित आर्थिक वर्ष २०७३देखि सात ७४/०७ वर्षे विद्यालय क्षेत्र विकास योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन भइसकेको छ । विद्यालय शिक्षालाई निर्दिष्ट वर्षे योजनाको रूपमा शिक्षा क्षेत्रको योजना १० दिशा प्रदान गर्न, २०२१कार्यान्वयन २०३०-का चरणमा रहको छ । वि२०२२ सन्) २०७९ .स.) सम्ममा नेपाललाई विकासशील राष्ट्रका रूपमा स्तरोन्नति गर्न, वि२०३० सन्) २०८७ .सं.) सम्ममा मध्यम आय भएको मुलुकको स्तरमा रूपान्तरणको लक्ष्य हासिल

गर्ने र दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्न महत्वपूर्ण साधनका रूपमा पन्ध्रौं योजना -७८/२०७७) कार्यान्वयनमा आएको छ । (८३/२०८२

यसै पृष्ठभूमिमा आठवीस नगरपालिकामा पनि गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न, व्यवस्थापकीय एवम् नियमनकारी निकायहरू र शैक्षिक संस्थाहरूको संस्थागत क्षमता विकास गरी संस्थागत सुशासन कायम गर्नको लागि आसम्म १०/२०८१ देखि ८१/२०८० .व. वर्षे नगर शिक्षाक्षेत्र योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने प्रयास गरिएको १० कार्यान्वयन हुने गरी हो ।

नेपालको संघीय लोकतान्त्रिक संविधानमा शिक्षा सम्बन्धी मौलिक हक, राज्यको निर्देशक सिद्धान्त तथा राज्यका नीति र प्राथमिकताका क्षेत्रहरूको उचित व्यवस्था गरिएको छ । नेपालको संविधानको भाग ३ को मौलिक हक र कर्तव्य सम्बन्धी धारा ३१ मा शिक्षा सम्बन्धी ५ ओटा मौलिक हकको सुनिश्चितता गरिएको छ । यसै गरी धारा ३८ मा महिलाको हक सम्बन्धी उपधारा (५), धारा ३९ मा बालबालिकाको हक सम्बन्धी उपधारा (२), (३), (७) र (९) र (८), दलितको हकसम्बन्धी धारा उपधारा (४०) मा (२), सामाजिक न्यायको हक सम्बन्धी धारा ४२ को उपधारा २ र उपधारा ५ मा शिक्षा सम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएको छ । साथै नेपालको संविधानको राज्य संरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँड सम्बन्धी धारा ५७ को उपधारा ४ बमोजिम स्थानीय तहको अधिकार अनुसूची ८ मा उल्लेखित विषयमा निहित रहनेछ र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग संविधान र नगरसभा वा गाँउसभाले बनाएको कानून बमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११ ज मा स्थानीय (२) सरकारलाई माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको व्यवस्थापन एवम् सञ्चालनको अधिकार प्रदान गरिएको छ । साथै राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ मा पनि शैक्षिक व्यवस्थापनका लागि विभिन्न आधारहरू प्रदान गरिएको छ ।

यस योजनाले विद्यालयहरूको भौतिक एवम् शैक्षिक पूर्वाधार विकासमा सहयोग पुर्याउनुका साथै विगतमा पूरा गर्न नसकिएका विषय र विद्यमान चुनौतीहरूको अन्तर घटाउन सहयोग गर्ने अवसरका रूपमा लिँदै परिवर्तित परिस्थिति अनुसार कार्यान्वयनमा लचकता अपनाउन सकिने गरी नयाँ योजना, कार्यक्रम र भावी कार्यदिशा तय गरेको छ । यो योजना निर्माण गर्दा दिगो विकास लक्ष्य, पन्ध्रौं योजना, नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, शिक्षासम्बन्धी सङ्घीय कानूनहरू, कर्णाली प्रदेशको पहिलो आवधिक योजनाको आधारपत्र, नगर शिक्षा ऐन र शिक्षा सम्बद्ध विभिन्न आयोगका प्रतिवेदनहरू समेतलाई आधार लिइएको छ । यस योजनामा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा, आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ, गुणस्तरीय शिक्षा, पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री, विद्यालय व्यवस्थापन, शिक्षक व्यवस्थापन र पेसागत विकास, शिक्षासँग सम्बन्धित सवालहरू, शिक्षा क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, उच्च शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम, संस्थागत क्षमता विकास, लगानी र स्रोत व्यवस्थापन, शिक्षामा कमजोर वर्गको पहुँच, समावेशी शिक्षा र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी अलगअलग सवालमा दश वर्षको उद्देश्य, रणनीति र कार्यक्रमहरू विस्तृत रूपमा तयार तथा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस योजनाको सफल कार्यान्वयनको सुनिश्चितताका लागि नगर सभा, कार्यपालिका, अन्तर्गतका कर्मचारी, शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, सामुदायिक संघसंस्थाहरूको बलियो प्रतिबद्धताका साथै / अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूबाट निरन्तर सहयोग/राष्ट्रिय प्राप्त हुने विश्वास लिइएको छ । यस

योजनाले समेट्न नसकेका विषय एवम् कमजोरीहरू औल्याइदिन र आगामी दिनमा यसलाई अझ व्यावहारिक अर्थात् वस्तुपरक ढङ्गबाट कार्यान्वयन योग्य बनाउन अमूल्य सुझाव र सकारात्मक राय सल्लाहको अपेक्षा समेत गरिन्छ ।

यस आठवीस नगरपालिकाले पनि संविधान तथा कानूनले प्रदान गरेका अधिकारहरूको प्रयोग गर्दै यो दश वर्षे शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरेको छ । मुख्यतया यो योजना शुरुवाती योजना भएको कारणले पहिलेका योजनाहरूको समीक्षा गर्ने कार्य पूर्ण रूपमा नभएता पनि विद्यालय सुधार योजना, अन्य शिक्षासंग सम्बन्धित योजनाहरू तथा आठवीस नगरपालिकाको प्रोफाइल र अन्य पालिकाका शिक्षा योजनाहरू तथा अन्य दस्तावेजहरूलाई मार्गदर्शकको रूपमा लिइएको छ ।

यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि शुरुका पाँच वर्षसम्म अनुमानित जम्मा ६८ करोड ४३ लाख ८० हजार खर्च हुने अनुमान गरिएको छ ।

#### क) विषय प्रवेश

शैक्षिक सेवा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी अपेक्षित नतिजा हासिल गर्न एवम् शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, सहभागिता र समता सुनिश्चित गर्नका लागि शिक्षा योजनाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । नेपालको विद्यालय तहको शिक्षाको विकासका लागि **विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना** कार्यान्वयनमा रहेको छ । त्यसै गरी प्रदेश स्तरमा पनि शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण भई कार्यान्वयनमा छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ जारी भएपश्चात् आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाका कार्यक्रम स्थानीय तह मार्फत कार्यान्वयन भइरहेका छन् । अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा हासिल गर्नका लागि ७५३ ओटै स्थानीय तहले सङ्घीय र प्रदेश सरकारका योजनालाई आधार मानी आफ्ना आवश्यकतालाई प्राथमिकतामा राखी स्थानीय तहस्तरीय शिक्षा योजना निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । विभिन्न स्थानीय तहले शिक्षा योजना तयार गर्ने कार्य प्रारम्भ गरेको सन्दर्भमा स्थानीय तह शिक्षा योजना निर्माणका लागि यो मार्गदर्शन तयार गरिएको छ ।

#### क) शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य

नेपालको संविधान, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन तथा नियमावली, दिगो विकास लक्ष्य सोह्रौँ पञ्चवर्षीय योजनाको अवधारणा तथा विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन कानूनले प्राथमिकतामा राखेका नीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्यलाई सङ्घीय संरचनाअनुरूप कार्यान्वयन गर्न र विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको विकासलाई दिशानिर्देश गर्न सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहमा विद्यालय शिक्षा योजनाको निर्माण गर्न आवश्यकता देखिएको छ । विज्ञान तथा प्रविधिमा भएको विकास तथा परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्न र सृजनशील, सक्रिय तथा नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि उपयोगी नागरिक तयार गर्नका लागि र शिक्षाको योगदानलाई समय सापेक्ष बनाउन पनि विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको योजना मार्फत समग्र शिक्षा प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

नेपालको संविधान अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको एकल अधिकारअन्तर्गत आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा उल्लेख भएको तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ (११, ज) ले आधारभूत तथा माध्यमिक तहका लागि २३ ओटा शिक्षाको अधिकार तोकेको छ । यस ऐनको दफा २४ (१) मा स्थानीय तहले

आवधिक तथा क्षेत्रगत योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने नीतिगत व्यवस्था समेत गरेको छ । यी प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि सबै स्थानीय तहले शिक्षा योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न अनिवार्य छ ।

विद्यालय शिक्षामा रहेका आर्थिक तथा सामाजिकलगायतका कारणले सुविधाविहीन, सीमान्तकृत तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्न तथा प्रत्येक बालबालिकामा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्दै समग्र विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर तथा सान्दर्भिकता अभिवृद्धि गर्न शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले १० वर्षे **विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (School Education Sector Plan)** स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यसैको आधारमा प्रदेश स्तरमा पनि आवधिक शिक्षा योजना निर्माण भएका छन् । यसै परिवेशमा सबै स्थानीय तहले शिक्षा योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई महसुस गरी स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण तथा विकासमा सहजीकरण गर्न यो मार्गदर्शन तयार गरिएको हो ।

#### ख) स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य

१. तीनै तहमा बन्ने शिक्षा योजनाका बिच लम्बीय (Vertical) र क्षितिजीय (Horizontal) सहसम्बन्ध स्थापित गर्न
२. सङ्घ र प्रदेशबाट प्रदान गरिने स्रोतहरूलाई योजनामा आधारित बनाई व्यवस्थापन, परिचालन र उपयोग गर्न
३. कार्यक्रम र स्रोतमा देखिएको अभाव, दोहोरोपना, स्रोत परिचालनमा असक्षमता जस्ता समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न
४. साझा विषयमा लागत साझेदारी, समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन
५. शिक्षासम्बन्धी राष्ट्रिय लक्ष्य तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउन

#### ग) शिक्षा योजना निर्माणका आधार

स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण गर्दा निम्नलिखित दस्तावेजलाई मूल आधार बनाउनु पर्छ । यसका अतिरिक्त अन्य सान्दर्भिक सामग्री प्रयोग गरी योजना निर्माण गर्नुपर्छ ।

- क) नेपालको संविधान
- ख) सोहीँ आवधिक योजना
- ग) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४
- घ) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध ) ऐन २०७७
- ङ) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ लगायत विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमावली
- च) विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (School Education Sector Plan) र सिकाइ आपूरण तथा द्रुत सिकाइ योजना
- छ) शिक्षा नीति मूलतः राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, शिक्षाको सोचपत्र २०७९
- ज) विद्यालय शिक्षामा समता रणनीति
- झ) दिगो विकास लक्ष्य राष्ट्रिय कार्यढाँचा
- ञ) स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ र स्थानीय तहको विकास योजना

- ट) स्थानीय तहको मध्यमकालिन खर्च संरचना
- ठ) राष्ट्रिय जनगणनाको प्रतिवेदन २०७८
- ड) विद्यालय सुधार योजना र अन्य सरकारी र गैरसरकारी सङ्घसंस्थाका शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम आदि

स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण गर्दा स्थानीय तहले अन्य क्षेत्रमा निर्माण गरेका योजना (कृषि, स्वास्थ्य, पूर्वाधार विकास, आदि) तथा विद्यालयले बनाएका विद्यालय सुधार योजना र नमुना विद्यालय विकास योजना जस्ता विभिन्न योजनालाई कार्यान्वयन सहजीकरण गर्ने अभिप्रायले योजनाले परिलक्षित गरेका मुख्य मुख्य कार्यक्रमलाई आधार मानि विभिन्न योजनाबिचको अन्तर्सम्बन्ध कायम हुने गरी योजना तर्जुमा हुनुपर्छ। यसका लागि स्थानीय तहअन्तर्गतका विभिन्न विभाग/शाखाहरूसँग पनि समन्वय गर्नुपर्छ। शिक्षा योजना निर्माण गर्दा स्थानीय तहले बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री र अपाङ्गमैत्री, विभिन्न प्रकोप तथा जलवायु परिवर्तनप्रति उत्थानशील, सफा तथा स्वच्छ भौतिक पूर्वाधार र हरित विद्यालय निर्माण गरी अनुकूल सिकाइ वातावरणको प्रबन्ध तथा त्यसको सबलीकरण गर्नुपर्ने छ ।

#### घ) शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण गर्दा स्थानीय तहको शिक्षा समितिको नेतृत्वमा गर्नुपर्छ स्थानीय । तहले आवश्यक देखेमा योजना तर्जुमा समिति, अन्य समिति वा उपसमिति गठन गर्न सक्ने छ । योजना निर्माणको मुख्य समूहमा स्थानीय तहको शिक्षा हेर्ने प्रमुख तथा सामाजिक विकास समितिका संयोजकलाई अनिवार्य रूपमा समावेश गर्नुपर्ने छ । यस अतिरिक्त आवश्यकताअनुसार सम्बन्धित विषय क्षेत्रका विज्ञ तथा प्राविधिकलाई । आमन्त्रित गर्न सकिन्छ (विद्यालय वा अन्य व्यक्तिबाट, स्थानीय तहभित्रका कलेज) । योजना निर्माण समितिलाई सहजीकरण गर्न र जिम्मेवार बनाउन लिखित कार्य विवरण दिन सकिन्छ ।

अन्य योजनामा जस्तै: स्थानीय तह शिक्षा योजनाको निर्माणमा पनि स्थानीय तहले सहभागितामूलक प्रक्रिया नै अवलम्बन गर्नुपर्छ र सोका लागि देहायका विषयलाई ध्यान दिनुपर्छ । योजनाको यस भागमा शिक्षा योजना निर्माणको क्रममा अवलम्बन गरिएका प्रक्रिया उल्लेख गर्नुपर्छ साथै बैठकका निर्णय र उपस्थिति अनुसूचीमा समावेश गर्नुपर्छ ।

- क) गाउँ/नगर सभा र गाउँ/नगर कार्यपालिका स्तरीय स्थानीय तहको बैठक
- ख) योजना निर्माण समितिको गठन
- ग) स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रको अवस्था विश्लेषण
- घ) गाउँवडाध्यक्ष) टोल तथा वडास्तरमा विभिन्न सरोकारवाला/, विद्यालयका प्रधानाध्यापक र शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ, अपाङ्गता भएका व्यक्तिसँग सम्बन्धित सङ्घसंस्थालगायत विभिन्न सरकारीसँग भेला छलफल गरी सुझाव (गैरसरकारी सङ्घसंस्था आदि/ सङ्कलन
- ड) स्थानीय तह तथा विद्यालय स्तरीय छलफल
- च) योजनाको मस्यौदा तयारी
- छ) मस्यौदामाथि सरोकारवालाको सुझाव सङ्कलन तथा पृष्ठपोषण
- ज) योजनाको अन्तिमीकरण
- झ) बाह्य विज्ञद्वारा योजनाको लेखाजोखा र सुझाव समायोजन

ज) स्थानीय कार्यपालिकाबाट योजनाको स्वीकृति र कार्यान्वयन

#### ड) योजनाको लेखाजोखा

स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण गरिसकेपछि सो योजना विश्वसनीयवस्तुनिष्ठ दिगो र लगानीयोग्य छ , जुन योजना कार्यान्वयन गर्नुपूर्व ,कि छैन भन्नाका लागि योजनाको विविध पक्ष समेटेर लेखाजोखा गरिनुपर्छ निर्माण भ 1 गरिने महत्त्वपूर्ण कार्य तथा योजनाको अभिन्न अङ्ग भएको योजनाको लेखालोखा कार्यलाई समबन्धित स्थानीय तहले आन्तरिक र बाहिरका विभिन्न विषय क्षेत्रका विज्ञहरूको समिति निर्माण गरी सो समितिको कार्य विवरण तोकी सम्पन्न गर्नुपर्छ योजनाको लेखाजोखा गर्दा तलको तालिकामा दिइएका 1 पक्षको सुक्ष्म विश्लेषण गर्नुपर्छ:

| क्र.सं. | लेखाजोखाका पक्ष                                               | विस्तृत विवरण                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
|---------|---------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| १       | नेतृत्व तथा सहभागिता<br>(Leadership and participation)        | <ul style="list-style-type: none"> <li>शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय तहको मूल नेतृत्व थियो कि थिएन ?</li> <li>शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रियामा विभिन्न सरोकारवालाको अर्थपूर्ण सहभागिता थियो कि थिएन ?</li> <li>शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया पारदर्शी थियो कि थिएन ?</li> </ul>                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
| २       | पर्याप्तता र सान्दर्भिकता<br>(Adequacy and relevance)         | <ul style="list-style-type: none"> <li>योजनामा समावेश भएका रणनीति, कार्यक्रम तथा क्रियाकलाप शिक्षा क्षेत्रका मुख्य समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गर्नका लागि पर्याप्त तथा सान्दर्भिक छन् कि छैनन् ?</li> </ul>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
| ३       | समता, सक्षमता तथा गुणस्तर<br>(Equity, efficiency and quality) | <ul style="list-style-type: none"> <li>शिक्षा क्षेत्रको समग्र प्रदर्शन बढाउनका लागि योजनामा समता, सक्षमता, तथा सिकाइ र गुणस्तर अभिवृद्धिसम्बन्धी प्रमुख मुद्दाहरूको सम्बोधन भएको छ कि छैन ?</li> </ul>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| ४       | अन्तर्सम्बन्ध र तादात्म्य<br>(Coherence)                      | <ul style="list-style-type: none"> <li>शिक्षा योजना र स्थानीय तहले अन्य क्षेत्रमा निर्माण गरेका योजना (कृषि, स्वास्थ्य, पूर्वाधार विकास, आदि) तथा विद्यालयले बनाएका विद्यालय सुधार योजना र नमुना विद्यालय विकास योजना जस्ता विभिन्न योजनाबिच अन्तर्सम्बन्ध कायम भएको छ कि छैन ?</li> <li>शिक्षाका अन्तर्राष्ट्रिय लक्ष्यसँग अनुकूल हुने गरी आन्तरिकीकरण र समायोजन गरिएको छ छैन ?</li> <li>राष्ट्रियप्रदेश र स्थानीय द ,ूरदृष्टि र लक्ष्यअनुरूप ,उद्देश्य , योजना बनाइएको छ?</li> <li>शिक्षा योजनाका समावेश भएका विभिन्न उपक्षेत्र तथा विषयबिच अन्तर्सम्बन्ध कायम भएको छ कि छैन ?</li> </ul> |
| ५       | सम्भाव्यता र कार्यान्वयनयोग्यता तथा सान्दर्भिकता              | <ul style="list-style-type: none"> <li>योजनामा भएका विषयहरूको अन्य पक्षसँग तादात्म्य कायम छ कि छैन ?</li> <li>योजनाका लक्ष्य प्राप्तिका लागि सञ्चालन गरिने क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्न सकिने व्यावहारिक र सान्दर्भिक छन् कि छैनन् ? तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनका संयन्त्र पर्याप्त छन् कि छैनन् ?</li> <li>योजनालाई स्थानीय विशिष्ट आवश्यकता, विशेष गरी</li> </ul>                                                                                                                                                                                                                             |

|    |                               |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
|----|-------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|    |                               | <p>जनसङ्ख्या,भाषिक ,आर्थिक ,जातजाति , पिछडिएको वर्ग र क्षेत्रका आधारमा सान्दर्भिक बनाउने दृष्टिकोणका साथ विकास गरिएको छ ?</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• योजनाले शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीलाई सम्बोधन गरेको छ ?</li> </ul>                                                                                                                                                                                                  |
| ६  | स्रोतको प्रबन्ध               | <ul style="list-style-type: none"> <li>• शिक्षा योजनामा समावेश भएका विभिन्न कार्यक्रम तथा क्रियाकलापका आवश्यक स्रोतको प्रबन्ध गरिएको छ कि छैन ?</li> <li>• लक्ष्य प्राप्तिका लागि सञ्चालन गरिने क्रियाकलापमा पर्याप्त बजेट विनियोजन भएको छ कि छैन ?</li> <li>• योजनामा प्रस्तावित कार्यक्रम तथा बजेटबिच आपसी तालमेल छ ?</li> <li>• स्रोतको प्रबन्धका लागि विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थासँग सहकार्य र साझेदारी भएको छ कि छैन ?</li> </ul> |
| ७  | संस्थागत क्षमता               | <ul style="list-style-type: none"> <li>• योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहभित्र विभिन्न चरणमा संरचनात्मक र संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ कि छैन ?</li> <li>• कार्यान्वयनका लागि तालिम तथा क्षमता विकासका कार्यक्रम तथा संयन्त्र तय गरिएको छ कि छैन ?</li> </ul>                                                                                                                                                                    |
| ८  | कार्यान्वयनमा तत्परता         | <ul style="list-style-type: none"> <li>• योजनाको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहभित्रका सरोकारवालाको सहभागिता र अपनत्व कायम गरिएको छ कि छैन ?</li> <li>• योजनाको कार्यान्वयनका लागि वार्षिक रणनीतिक योजना तथा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गरिएको छ कि छैन ?</li> <li>• योजनाको कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवार पक्षलाई लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यान्वयन प्रक्रियाको पर्याप्त प्रबोधीकरण तथा अभिमुखीकरण भएको छ कि छैन ?</li> </ul>                         |
| ९  | तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रक्षेपण | <ul style="list-style-type: none"> <li>• स्थानीय तहभित्रका शैक्षिक सूचक र अन्य तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ कि छैन ?</li> <li>• तथ्याङ्क तथा सूचनाबिच तादात्म्यताको विश्लेषण तथा प्रक्षेपण गरिएको छ कि छैन ?</li> </ul>                                                                                                                                                                                                                            |
| १० | अनुगमन र प्रतिवेदन            | <ul style="list-style-type: none"> <li>• अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र र जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ कि छैन ?</li> <li>• आवधिक रूपमा अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने प्रक्रिया निर्धारण गरिए छ कि छैन ?</li> <li>• अनुगमन सूचकको प्रयोग गरिएको छ कि छैन ?</li> <li>• प्रतिवेदन प्रणाली यकिन गरिएको छ कि छैन ?</li> </ul>                                                                                                                         |

च) योजनाको दस्तावेजको स्वरूप

स्थानीय तहले यस योजनाको स्वरूपलाई अनुसूची १ बमोजिमको ढाँचामा आधारित भई तयार गर्नुपर्छ । यस योजनाको परिचय खण्ड भन्दा पहिला योजनाको कार्यकारी सारांश, विषयसूची, तालिकाहरूको सूची, चित्रहरूको सूची समावेश गर्न सकिने छ ।

## परिच्छेद १ : परिचय

यस आठवीस नगरपालिकाको समग्र शैक्षिक स्थितिको गुणस्तर तथा नतिजामा सुधार ल्याउनका लागि यो दश वर्षे नगर शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरिएको हो । यस नगर शिक्षा क्षेत्र योजनाले यस नगरपालिकामा समानता, समता, विविधता, पहिचान, विकास तथा समृद्धि स्थापनाका लागि र नगरपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको र गर्ने लगानीको उपयुक्त तथा प्रशंसनीय प्रतिफल प्राप्तिसमा सहयोग तथा आधार प्रदान गर्ने उद्देश्य तथा लक्ष्यका साथ यस नगर शिक्षा योजनाको निर्माण गरिएको छ

### ११. वर्तमान अवस्था

शिक्षा मानव विकास र समाज विकासको मुख्य आधार एवम् मानवअधिकारको विषय हो । हाल विद्यालय शिक्षा सबैको प्राथमिकतामा पर्दै चासो र चिन्ताको विषय पनि बनेको छ । नेपाल सरकारले पनि इन्चोन घोषणामा हस्ताक्षर गरी नेपालको सार्वजनिक शिक्षा सुदृढीकरण गरिनेछ भनि प्रतिबद्धता जनाएको छ भने हाल विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP) निर्माण भई कार्यान्वयन भैरहेको छ । नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरी अनिवार्य तथा निःशुल्क विद्यालय शिक्षा सुनिश्चित गर्नको लागि निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन, २०७५ जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यसरी संविधानले सुनिश्चित गरेको शिक्षा सम्बन्धी मौलिक हक कार्यान्वयन गरिने जिम्मेवारी तथा दायित्व संविधान अनुसार मुख्यतया स्थानीय सरकारको रहेको छ । यसका साथै स्थानीय सरकारले दिगो विकासका लक्ष्यहरू (SDGs), सन् २०३० सम्मको शिक्षा, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (SSDP) जस्ता विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय योजना र मन्त्र तथा दस्तावेजमा गरेका प्रतिबद्धताहरूलाई समेत आत्मसात गरी उक्त दस्तावेजको कार्यान्वयनमा समेत ध्यान दिन जरुरी रहेको छ । तर सीमित स्रोत साधन र असीमित आवश्यकताले गर्दा स्थानीय सरकारले प्रभावकारीरूपमा आफ्नो काम कर्तव्य पूरा गर्न चुनौती रहेको देखिन्छ । यस कारण दिगो विकासको लक्ष्य ४ मा रहेको शिक्षा सम्बन्धी लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू नेपालको सन्दर्भमा पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गर्नका निमित्त विशेष गरी स्थानीय तथा प्रादेशिक सरकारहरूसँग निरन्तर बहस तथा पैरवी गरी उनीहरूको योजना र कार्यक्रमहरूमा विद्यालय शिक्षालाई प्राथमिकतामा राख्नु आवश्यक रहेको छ ।

वर्तमान शिक्षा प्रणालीमा शिक्षक, विद्यार्थी, व्यवस्थापन, प्रशासन, नेतृत्व, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, लगानी, पठनपाठन प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रणाली, दलीयकरण, राजनैतिक भागबण्डा र पढेको वा शिक्षित व्यक्तिको क्षमता उपर विगतमा हामीले धेरैथोरै आलोचना गर्नु तर क्षमता र योग्यताको आधारमा जिम्मेवारी र शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न नसक्नु न्यायपूर्ण समाज निर्माणको बाधक सिद्ध हुन गयो । यसैबीच संविधानले स्थानीय सरकारलाई प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको जिम्मेवारी पनि सुम्पियो । यसै गरी प्रादेशिक तथा संघीय सरकारलाई उच्च शिक्षाको जिम्मेवारी दिइयो ।

प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा स्थानीय, प्रदेश एवम् संघीय सरकारको साझा जिम्मेवारीमा राखियो । यस स्थितिमा नेपालको शिक्षालाई कसरी व्यवहारिक प्रतिस्पर्धी वैज्ञानिक, रोजगार उन्मुख, गुणस्तरीय,

जनमुखी, जीवनोपयोगी, समालोचनात्मक क्षमता सहितको अनुसन्धानमूलक, एवम् नेपालका विविध कला, संस्कृति, ज्ञान, सीप, प्रविधि आदिसँग जोड्दै उपयुक्त पश्चिमी प्रविधि, ज्ञान तथा सीपको पनि भरपूर प्रयोग गर्दै व्यक्तिगत विकास मार्फत समुदाय र देशको विकासमा योगदान गर्न सक्ने विद्यार्थी उत्पादन गर्नुपर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहको काँधमा आएको छ । त्यसैले नगरपालिकाले नगर शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरि कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अनिवार्य आवश्यकता देखिएकोले यो योजना निर्माण गरिएको हो ।

#### क) भौगोलिक अवस्थितिको विश्लेषण:

राजनीतिक हिसावले दैलेखका ११ ओटा स्थानीय तहहरू मध्ये जिल्लाको प्रतिनिधी सभा निर्वाचन क्षेत्र नं २ तथा प्रदेश सभा २, ख अन्तर्गत यो नगरपालिका पर्दछ । विश्व मानचित्रमा यसको फैलावट २९ डिग्री ०३ मिनेट उत्तर देखि २९ डिग्री ०६ मिनेट उत्तरी अक्षांसम्म र ८१ डिग्री २७ मिनेट पूर्व देखि ८१ डिग्री ४५ मिनेट पूर्वी देशान्तर सम्म रहेको छ । समुद्री सतहबाट ५९५ मीटर देखि २८५० मिटर सम्मको उचाइमा रहेको यस नगरपालिकाको क्षेत्रफल १६८ वर्ग किलोमिटर रहेको छ । यस नगरपालिकाको सबैभन्दा होचो स्थान वडा नं. १ को रामाघाट र सबैभन्दा अग्लो स्थान वडा नं. ६ स्थित वयलढुंगा हो । हालको नगरपालिका केन्द्र राकम कर्णाली समुन्द्री सतहदेखि ६१४ मिटरको उचाईमा रहेको छ । जिल्ला सदरमुकाम नारायण नगरपालिकाबाट सुदुर पश्चिम क्षेत्रको २५ कोषको दुरी सम्ममा यो नगरपालिकाका वडाहरू फैलिएका छन् । यस नगरपालिकाको पूर्वमा ठाटिकांध गाउँपालिका पश्चिममा कर्णाली नदी र अछाम जिल्ला त्यसैगरी उत्तरमा कालिकोट जिल्ला र दक्षिणमा अछाम जिल्ला तथा चामुण्डा विन्द्रासैनी नगरपालिका रहेका छन् । दुन, टार, चुरे र महाभारत श्रेणीमा पर्ने रमणीय वातावरण रहेको यो सुन्दर नगरपालिकामा थोरै साधन र स्रोतको लगानीबाट नगरपालिकाको, सामाजिक, आर्थिक र भौतिक पूर्वाधारका क्षेत्रमा विकास हुन सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

यस नगरपालिकाको पूर्वदेखि पश्चिम सम्म एकै प्रकारको भुगोल र चौडा क्षेत्रफल छ । उर्वर भूमि र विशाल जंगल, नदी तथा खोलाक्षेत्रले ओगटेको यस नगरपालिका दोमट बलौटे माटोको भुखण्डले बनेको छ । यस नगरपालिकामा न्यानो, सुख्खा, उपोष्ण, हावापानी पाइन्छ । महाभारत श्रृङ्खलाको तल्लो भागमा पाइने वनस्पति साल, सिमल, सल्ला बाँझ, कटुस, काफल, उत्तिस जातका वनस्पति पाइन्छन् भने जडिबुटि तर्फ समयो, काउलो, चुत्रो, कुरिलो, टिमुर, तेजपात, सुनगाभा, अमला, हर्रो, बर्रो, आदि प्रशस्त मात्रामा पाइनुका साथै बाँस, निगालो जस्ता डोको डालोका लागि चोयायुक्त वनस्पति पनि यहाँ पाइन्छन् कुच्चो तथा झाडुको लागि अम्रिसोजस्ता वनस्पति पनि प्रशस्त पाइन्छन् । यस भु-भागमा औषत १०० मिलिलिटर भन्दा बढी नै वर्षा हुने गर्दछ ।

कुल जमिनको ७७.३२ प्रतिशत अर्थात १२ हजार ९ सय ८९ दशमलब ५४ हेक्टर भुभाग वनजंगलले ढाकेको छ । यस क्षेत्रमा खेतीयोग्य जमिनका साथै केही भु-भाग भिरालो जमिनले बनेको हुदाँ यस क्षेत्रका मानिसहरू जीविकोपार्जनका लागि कृषिका अतिरिक्त ज्याला मजदुरीमा काम गर्नका लागि भारत लगायत अन्य देशहरूमा जाने गरेको पाइन्छ ।

#### ख) जनसाङ्ख्यिक संरचनाको विश्लेषण

विरहेको छ । ९२ सय ८ हजार ३१ सालको जनगणना अनुसार यस नगरपालिकाको कुल जनसंख्या २०७८ स.

#### ग) सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाको विश्लेषण:

नेपाल सरकारको विओटा गाविसहरू साताला ६ गतेको निर्णयानुसार साविकका २६ फागुन २०७३.सं., सिगौडी, राकमकर्णाली, पिपलकोट, सिहासैन र तिलेपाटालाई एक आपसमा गाभेर ९ ओटा वडामा विभाजन गरी यो आठवीस नगरपालिकाको संरचना तयार पारिएको हो । यातायातको सुविधा, भौगोलिक रूपमा मिलेको वस्ती, मध्यपहाडी लोकमार्गको मेगा सिटि र कर्णाली राजमार्गमा पर्ने भएकोले यस नगरपालिकाको मुख्य केन्द्र वडा नं राकम कर्णालीमा कायम गरीएको छ । ४ .

मुख्यतया क्षेत्री, ब्राह्मण, ठकुरी, कामी जातिको बाहुल्यता रहेको यस नगरपालिकामा मगर, दमाईको पनि बसोबास रहेको छ भने केही संख्यामा अल्पसंख्यक वादी जातिको पनि बसोबास रहेको छ । यस

नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा हिन्दु, इसाई, मुस्लिम, बौद्ध धर्मावलम्बीहरू रहेका छन् । हिन्दु धर्मावलम्बीहरूको बाहुल्यता रहेतापनि यस नगरपालिकामा बौद्ध धर्म, क्रिश्चियन धर्म मान्नेहरूको पनि सामान्य मात्रामा बसोबास भएकाले यहाँ मुख्यतया दशै, तिहार, माघे सक्रान्ती, तीज, जनैपुर्णिमा, बुद्ध जयन्ती, क्रिसमस डे लगायतका चाडपर्वहरू मुख्य रूपमा मनाइन्छ ।

#### घ) आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण :

यस नगरपालिकामा आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्या ७१९२ मध्ये %२६ कृषि र गैरकृषि पेशामा % ८० आवद्ध छन्। जसमध्ये आर्थिकरूपमा, ९ -कृषि सम्बन्धी काममा लागेका छन्। कृषिमा अन्न % मकैधान खेती/गहुँ/, दालबाली, तेलहन बाली, पशुपालन, कुखुरापालन, बेलौतीसुन्तला जस्ता फलफूल /आँप/ खेती, आलु, गोपी आदि तरकारी खेती र शिक्षण, नोकरी, साना तथा मझौला व्यापार व्यवसाय, छिटपुट घरेलु उद्योग धन्दा, वैदेशिक रोजगारी, ज्याला मजदूरी, आदि निर्वाहमुखी पेशा आठबीस नगरवासीहरूको दिनचर्या हो । यस नगरपालिकाको रामघाट, टुनीवगर, राकमकर्णाली र खिडकीजिउला बजारलाई मुख्य व्यापारिक केन्द्र मानिदै आएको छ ।

#### ङ) शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण :

आठबीस नगरपालिकाभित्र ४५ ओटा आधारभूत, १४ ओटा माध्यमिक गरी ५९ ओटा सामुदायिक, ६ ओटा संस्थागत आधारभूत विद्यालय, र एउटा क्याम्पस गरि ६६ ओटा शैक्षिक संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । ५९ ओटा सामुदायिक र ६ ओटा संस्थागत विद्यालयमा आधारित बालविकास केन्द्रहरूका अतिरिक्त समुदायमा आधारित बालविकास केन्द्रहरूगरि जम्मा ६८ ओटा बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन् भने यस नगरपालिकामा ५ ओटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र छन्। सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्राथमिक तहमा ५९, निम्न माध्यमिक तहमा १० र माध्यमिक तहमा ६ गरी कुल ७५ स्वीकृत दरबन्दी, प्राथमिक तहमा ४३, निम्न माध्यमिक तहमा २२, माध्यमिक तहमा १९ र उच्च माध्यमिक तहमा १० राहत तथा अस्थायी करार अनुदान गरी कुल ९४ पदमा शिक्षकहरू कार्यरत छन् । नगर अनुदान स्वरूप बाल विकास शिक्षक ३२, प्राथमिक तहमा ९५, निम्न माध्यमिक तहमा ३६, माध्यमिक तहमा १८ र उच्च माध्यमिक तहमा ३ गरी कुल १८४ शिक्षकहरू कार्यरत छन् । त्यसैगरी संघीय अनुदान स्वरूप बाल विकास शिक्षक ३०, निम्न माध्यमिक तहमा ३, माध्यमिक तहमा ११ र सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सहजकर्ता ५ गरी कुल ४९ शिक्षकहरू कार्यरत छन् । नगरपालिका अन्तर्गतका शैक्षिक संस्थाहरूमा हाल कार्यरत शिक्षकको संख्या ४०२ रहेको छ।

नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापकीय अधिकार स्थानीय तहमा अन्तर्निहित रहेकोले यस नगरपालिकामा आठबीस नगरपालिकाको शिक्षा ऐन, २०७५, कार्यान्वयन भइरहेको छ। आठबीस नगरपालिकाको शिक्षा नीति, शिक्षा नियमावली निर्माणको क्रममा रहेको छ । विद्यालय शिक्षासम्बन्धी अधिकार व्यवस्थित ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न र विद्यालय शिक्षामा देखापरेका समस्याहरू निराकरण गरी नतिजामूलक सुधारका निमित्त विद्यमान कानून अपर्याप्त छन् । यसका निमित्त नगरपालिकाका विधायिकी, कार्यकारी र प्रशासनिक अङ्गले विद्यालय शिक्षामा देखापरेका समस्या, चुनौती एवम् अवसरहरूको सही मापन र विश्लेषण गरी आवश्यक विधि तथा कानून निर्माणको कार्यमा सक्रियतापूर्वक लाग्नुपर्ने देखिन्छ।

तहगत विद्यालय विवरण (२०८० असार )

| क्र.स . | विद्यालय                | सामुदायिक |        |       | संस्थागत | जम्मा |
|---------|-------------------------|-----------|--------|-------|----------|-------|
|         |                         | स्वीकृत   | अनुमति | जम्मा |          |       |
| १       | बालविकास                | ३०        | ३२     | ६२    | ६        | ६८    |
| २       | आधारभूत (३-१)           |           | १९     | १९    | ३        | २२    |
| ३       | आधारभूत (५-१)           |           | १७     | १७    | २        | १९    |
| ४       | आधारभूत (८-१)           |           | ९      | ९     | १        | १०    |
| ५       | माध्यमिक (१०-१)         |           | ६      | ६     | ०        | ६     |
| ६       | माध्यमिक (१२-१)         |           | ८      | ८     | ०        | ८     |
| ७       | क्याम्पस                |           | १      | १     | ०        | १     |
| ८       | सामुदायिक सिकाई केन्द्र |           | ५      | ५     | ०        | ५     |
| जम्मा   |                         | ३०        |        |       | १२       | ७४    |

श्रेणीगत शिक्षक विवरण असार २०८०))

| क्र. स. | तह                      | स्थायी | अस्थायी | राहत | नगर करार | संघीय अनुदान | रिक्त | जम्मा |
|---------|-------------------------|--------|---------|------|----------|--------------|-------|-------|
| १       | बालविकास                | ०      | ०       | ०    | ३२       | ३०           |       | ६२    |
| २       | प्राथमिक                | ५९     | ८       | ३५   | ९५       | ०            |       | १९७   |
| ३       | निम्न माध्यमिक          | १०     | ०       | २२   | ३६       | ३            |       | ७१    |
| ४       | माध्यमिक                | ६      | ०       | १९   | १८       | ११           |       | ५४    |
| ५       | उच्च माध्यमिक           | ०      | १०      | ०    | ३        | ०            |       | १३    |
| ६       | सामुदायिक सिकाई केन्द्र | ०      | ०       | ०    | ०        | ५            |       | ५     |
|         | जम्मा                   |        |         |      |          |              |       | ४०२   |

सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थी विवरण २०७९ शैक्षिक सत्र))

| क्रस .    | सामुदायिक विद्यालय विद्यार्थी संख्या |        |       | संस्थागत विद्यालयका विसंख्या. |        |       | दलित विद्यार्थी संख्या |        |       | जनजाति विद्यार्थी संख्या |        |       | कुल जम्मा |       |
|-----------|--------------------------------------|--------|-------|-------------------------------|--------|-------|------------------------|--------|-------|--------------------------|--------|-------|-----------|-------|
|           | कक्षातह/                             | छात्रा | छात्र | जम्मा                         | छात्रा | छात्र | जम्मा                  | छात्रा | छात्र | जम्मा                    | छात्रा | छात्र |           | जम्मा |
| १         | बालविकास                             | ६१३    | ६९०   | १३०३                          | २९     | ३९    | ६८                     | २६४    | २८३   | ५४७                      | २६     | ३६    | ६२        | १३७१  |
| २         | आ५-१) .वि .)                         | २८१५   | २६६२  | ५४७७                          | ५१     | ६७    | ११८                    | १३५८   | १२२२  | २५८०                     | १२९    | ९८    | २२७       | ५५९५  |
| ३         | आ(८-६) .वि .                         | १३१४   | १३०१  | २६१५                          | ७      | १२    | १९                     | ५०१    | ४७९   | ९८०                      | ४०     | ५४    | ९४        | २६३४  |
| ४         | मा(१०-९) .वि .                       | ७८९    | ७५१   | १५४०                          | ०      | ०     | ०                      | १८७    | १९९   | ३८६                      | ३५     | ४३    | ७८        | १५४०  |
| ५         | मा(१२-११) .वि .                      | ६२८    | ५७३   | १२०१                          | ०      | ०     | ०                      | ११०    | १४५   | २५५                      | २५     | २३    | ४८        | १२०१  |
| कुल जम्मा |                                      | ६१५९   | ५९७७  | १२१३६                         | ८७     | ११८   | २०५                    |        |       |                          |        |       |           | १२३४१ |

स्रोत :CEHRD, 2079

साक्षरतासम्बन्धी विवरण

| क्र. स. | विवरण                           | महिला | पुरुष | अन्य | औषत/जम्मा |
|---------|---------------------------------|-------|-------|------|-----------|
| १       | कुल जनसंख्या                    | १५८४२ | १५२५० |      | ३१०९२     |
| २       | ५ वर्ष माथिको जनसंख्या          | १४१०१ | १३५९३ |      | २७६९४     |
| ३       | ५ वर्ष माथिको साक्षरता प्रतिशत  | ६५.९% | ८१.०% |      | ७३.२%     |
| ४       | साक्षर-निरक्षर नखेलेको जनसंख्या |       |       |      |           |

स्रोत :NPH Census, 2021

शैक्षिक उपलब्धि विवरण २०७ शैक्षिक सत्र)९(

| नेपाली |       |       | अंग्रेजी |       |       | गणित   |       |       | विज्ञान |       |       | सामाजिक |       |       |
|--------|-------|-------|----------|-------|-------|--------|-------|-------|---------|-------|-------|---------|-------|-------|
| छात्रा | छात्र | जम्मा | छात्रा   | छात्र | जम्मा | छात्रा | छात्र | जम्मा | छात्रा  | छात्र | जम्मा | छात्रा  | छात्र | जम्मा |
| ५७     | ५२    | ५५    | ३९       | ३६    | ३७    | ४१     | ३८    | ४०    | ४३.५    | ४४    | ४४    | ५२      | ४८    | ५२    |

स्रोत :IEMIS

शैक्षिक सूचकहरूको अवस्था

| क्र.स.                           | सूचकहरू                                                                                    | न को स्थिति.पा.<br>(७८/२०७७) | राष्ट्रिय स्थिति<br>(२०७७) | शिक्षाको<br>लक्ष्य<br>(२०८२) | पन्ध्रौँ योजनाको<br>(८१/२०८०) | न को लक्ष्य.पा.<br>(८५/२०८४) |
|----------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------|----------------------------|------------------------------|-------------------------------|------------------------------|
| १ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा . |                                                                                            |                              |                            |                              |                               |                              |
| क                                | कुल भर्ना दर                                                                               | ९८                           | ८६४.                       | १००                          | १००                           | १००                          |
| ख                                | ४ वर्षका बालबालिकाको भर्ना अनुपात                                                          |                              | ६७२.                       | ८०                           | ९०                            | ९०                           |
| ग                                | कक्षा १ मा नवप्रवेशीमध्ये प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव प्राप्त बालबालिकाको प्रतिशत | ९३                           | ६८७.                       | ९०                           | ९०                            | ९५                           |
| २.आधारभूत शिक्षा                 |                                                                                            |                              |                            |                              |                               |                              |
| क                                | कक्षा १ मा कुल प्रवेशदर                                                                    | १३२                          | १२१९.                      | १०६                          |                               | १०५                          |
| ख                                | कक्षा १ मा खुद प्रवेशदर                                                                    | ७८                           | ९६८.                       | ९९                           |                               | ९५                           |
| ग                                | कक्षा १मा कुल भर्नादर ५-                                                                   | १२९                          | ११९३.                      | ११२                          |                               | ११०                          |
| घ                                | कक्षा १मा खुद भर्नादर ५-                                                                   | ९८                           | ९७१.                       | १००                          |                               | ९८                           |
| ङ                                | कक्षा १मा कुल भर्नादर ८-                                                                   | १२३                          | ११०४.                      | ११५                          |                               | १०५                          |
| च                                | कक्षा १मा खुद भर्नादर ८-                                                                   | ९६                           | ११०४.                      | ९९                           | ९९                            | ९५                           |
| छ                                | कक्षा ८ मा टिकाउ दर                                                                        | ८८.९                         | ७९३.                       | ९८९.                         |                               | ९५                           |
| ज                                | आधारभूत तहको शिक्षाको पूरा गर्ने दर                                                        | ५७.३४                        | ७२७.                       | ९८७.                         |                               | ९५                           |
| ३.माध्यमिक शिक्षा .              |                                                                                            |                              |                            |                              |                               |                              |
| क                                | कक्षा ९मा कुल भर्नादर १०-                                                                  | १२३                          | ९४६.                       | १०५६.                        |                               | १०५                          |
| ख                                | कक्षा ९मा खुद भर्नादर १०-                                                                  | ६७                           | ६८७.                       | ८१४.                         |                               | ८०                           |
| ग                                | कक्षा ९मा कुल भर्नादर १२-                                                                  | ९२                           | ७१४.                       | ९१६.                         |                               | ९०                           |
| घ                                | कक्षा ९मा खुद भर्नादर १२-                                                                  | ४८                           | ४७६.                       | ५८१.                         | ६५                            | ६०                           |
| ङ                                | कक्षा ११मा कुल भर्ना दर १२-                                                                | ६६.५                         | ५१५.                       | ७७३.                         |                               | ७०                           |

| क्र.स.                                                                  | सूचकहरू                     | न को स्थिति.पा.<br>(७८/२०७७) | राष्ट्रिय स्थिति<br>(२०७७) | शिक्षाको<br>लक्ष्य<br>(२०८२) | पन्ध्रौँ योजनाको<br>(८१/२०८०) | न को लक्ष्य.पा.<br>(८५/२०८४) |
|-------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|------------------------------|----------------------------|------------------------------|-------------------------------|------------------------------|
| च                                                                       | कक्षा ११ मा खुद १२-भर्नादर  | ३०                           | २५८.                       | ४०१.                         |                               | ४०                           |
| छ                                                                       | कक्षा १० मा टिकाउ दर        | ४७                           | ६०३.                       | ९७९.                         |                               | ९०                           |
| ज                                                                       | कक्षा १२ मा टिकाउ दर        | ३६                           | २४                         | ३५४.                         |                               | ४०                           |
| ४.अनौपचारिक शिक्षा र जीवन पर्यन्त सिकाइ .                               |                             |                              |                            |                              |                               |                              |
| क                                                                       | ५ वर्ष माथिको साक्षरता दर   | ७३.२                         | ७८                         | ९६                           | ९६                            | ९६                           |
| ख                                                                       | १५वर्षको साक्षरता दर २४-    |                              | ९२                         | ९९                           | ९९                            | ९७                           |
| ग                                                                       | १५ वर्षमाथिको साक्षरता दर   |                              | ५८                         | ९५                           | ९५                            | ९५                           |
| ५.महिला शिक्षक प्रतिशत                                                  |                             |                              |                            |                              |                               |                              |
| क                                                                       | आधारभूत तह                  | २९०३.                        | ४३७.                       | ५०                           |                               | ३०                           |
| ख                                                                       | माध्यमिक                    | ९५२.                         | २०६.                       | २५                           |                               | १०                           |
| ६.प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता )PMEC) पूरा गरेका विद्यालय प्रतिशत |                             |                              |                            |                              |                               |                              |
| क                                                                       | प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र | ४८.३९                        |                            | ६०                           |                               | ८०                           |
| ख                                                                       | आधारभूत विद्यालय            | ६१                           | १३४.                       | ७०                           |                               | ७०                           |
| ग                                                                       | माध्यमिक विद्यालय           | ५०                           |                            | ६०                           |                               | ७०                           |

## १ मुख्य समस्या २. तथा चुनौतीको विश्लेषण

### क) समस्या वृक्ष (Problem Tree) र विश्लेषण

सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्न नसकिनु, लक्षित समूहका बालबालिकाको सहभागिता कमजोर हुनु, विद्यालय भर्ना भएका विद्यार्थीको निरन्तरता कायम गर्दै अपेक्षितरूपमा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन नसक्नु, तहगत र विषयगत रूपमा सबै विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसकिनु, प्राविधिक शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको मूल धारको रूपमा विकास गर्न नसकिनु, शिक्षासम्बन्धी अधिकार कार्यान्वयनको लागि पर्याप्त स्रोतको व्यवस्था हुन नसक्नु, तोकिएको शैक्षिक सत्रमा तह पार गर्नेको संख्या कम हुनु, पठन संस्कृतिको विकास तथा जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि सार्वजनिक पुस्तकालय प्रणालीको विकास नहुनु, शिक्षा क्षेत्रका सबै तहमा सुशासनको प्रत्याभूति हुन नसक्नु, निजी लगानीका शैक्षिक संस्थाहरूको उचित व्यवस्थापन र प्रतिभाहरूको पलायन नियन्त्रण गर्न नसकिनु जस्ता विषयहरू शिक्षाका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा देखिएका समस्याहरू निम्नानुसार पहिचान गरिएको छ :

- सूचना तथा सञ्चारको प्रभावकारी व्यवस्थाको अभावले गर्दा माथिल्लो निकायबाट प्राप्त हुने कार्यक्रम तथा बजेट एवम् अख्तियारीको निकास फुकुवा समयमा हुन नसक्दा कार्यक्रम सञ्चालनमा बाधा परेको ।
- कतिपय कार्यक्रमहरूको सञ्चालन निर्देशिका तथा सामग्री समयमा प्राप्त नभएकाले कार्यक्रम सञ्चालन गर्न बाधा परेको ।
- विद्यालयसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित विभिन्न निकायहरू विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, स्थानीय निकाय र सर्वसाधारण सरोकारवालाहरूको सहभागिता र अपनत्वको भावनाको आशातीत रूपमा विकास हुन नसक्दा सञ्चालित कार्यक्रम भने जति उद्देश्यमूलक र दिगो हुन नसकेका । कतिपय कार्यक्रमहरू आर्थिक वर्षको अन्तिम समयमा प्राप्त हुन आएको हुँदा पूर्व योजना र तयारीका साथ प्रभावकारीरूपमा कार्यक्रम सम्पन्न गर्न समस्या परेको ।
- विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच पुग्न नसक्नु ।
- बालबालिकाहरूको बीचमा विद्यालय छाड्ने र पुनः कक्षा दोहोर्याउने दर उच्च हुनु
- अझै पनि परिवार, समाज र विद्यालयमा शिक्षासम्बन्धी सामाजिक एवम् लैङ्गिक विभेद कायमै रहनु ।
- विशेष किसिमको आवश्यकता भएका बालबालिकाहरूको चाहना र आवश्यकतालाई पहिचान गरी सम्बोधन गर्न नसकिनु ।
- सामाजिक, आर्थिक र जातीय विविधताका कारण सबैका लागि समान र समतामूलक शैक्षिक सेवा र सुविधा प्रवाह तथा वितरण हुन नसक्नु ।
- गुणस्तरीयताको अवस्था अझै पनि न्यून रहेको छ । विस्तारै क्रमिकरूपमा शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार भए तापनि शैक्षिक सुधारका लागि गुणस्तर शब्दलाई स्पष्टरूपमा परिभाषित गर्न नसकिनु ।
- विद्यालयस्तरीय पाठ्यक्रमलाई बालमैत्री, बालमनोविज्ञानमा आधारित बनाई सबै तहका बालबालिकाहरूका लागि समय सान्दर्भिक, स्तरयुक्त र आवश्यकता पूरा गर्ने खालको बनाउन नसकिनु ।
- अझै पनि ठूलो जनसङ्ख्या निरक्षर रहनुले तिनीहरूलाई साक्षर बनाई सान्दर्भिक र जीवनोपयोगी सीप प्रदान गर्न नसकिनु ।

- सुधारका लागि विद्यमान संरचना र पद्धतिको क्षमतामा वृद्धि गर्न संस्थागत, सङ्गठनात्मक र वैयक्तिक सक्षमतावृद्धि गर्न नसकिनु ।
- विद्यालय सञ्चालन र व्यवस्थापनमा समुदायको सहभागिता र अपनत्व वृद्धि हुन नसक्नु ।

#### ख) शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको SWOT विश्लेषण

विद्यालय शिक्षाको सर्वसुलभता, उपयुक्त पूर्वाधारको विकास, समतामूलक पहुँच, गुणस्तर सुनिश्चितता सहित सार्वजनिक शिक्षा प्रतिको आकर्षण बढाउनु, विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु, शैक्षिक सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु, सबै प्रकारका विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधार सहितको आकर्षक सिकाइ वातावरण विकास गर्नु, शिक्षण सिकाइ पद्धतिलाई व्यावहारिक, बालमैत्री एवम् प्रविधिमा आधारित बनाउनु, उद्यमशील, समालोचनात्मक र अन्वेषणकारी नागरिक तयार गर्नु, विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गर्नु, कक्षा छाड्ने दर शून्यमा झारी अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्नु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विकासको लागि भौतिक पूर्वाधार, प्राविधिक जनशक्तिको उपलब्धता र समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक पर्ने स्रोतसाधनको उपलब्धता र व्यवस्थापन गर्नु, शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु, क्षमतावान युवालाई स्थानीय तहमै सेवा गर्ने अवसरको सिर्जना गर्नु, जनसाङ्ख्यिक बोनोट, आन्तरिक र बाह्य बसाइँ सराइको प्रवृत्ति समेतको अध्ययन गरी शैक्षिक संस्थाहरूको नक्साङ्कन गर्नु र सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले ल्याएका विविध अवसरको सदुपयोग गर्नु विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा निम्नानुसारका चुनौतीहरू पहिचान गर्न सकिन्छ :

- सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सुनिश्चित गर्न प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रकक्षाको समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी मापदण्ड अनुसार सञ्चालन गर्ने/
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा ४ वर्षका बालबालिकाहरूका लागि लक्षित भए पनि ४ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरू पनि सहभागी हुनु;
- विद्यालय नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालयको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्ने
- सबै विद्यालयको भौतिक र शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउने;
- आधारभूत शिक्षालाई अनिवार्य तथा निशुल्क र माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क गरी गुणस्तरीय सिकाइ : साधनको व्यवस्था र संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास गर्ने -सुनिश्चितगर्न आवश्यक स्रोत सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग आबद्ध गर्न पाठ्यक्रम तथा सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार गरी विद्यालय शिक्षाको सान्दर्भिकता बढाउने;
- शिक्षक र शिक्षा क्षेत्रको जनशक्तिमा पेशागत जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने विद्यालय नेतृत्वको भूमिका सबलीकरण गर्ने र शिक्षा प्रणालीमा शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने;
- शिक्षक सहायता प्रणालीको व्यवस्था र शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन पद्धतिमा सुधार गरी विद्यालय शिक्षाको सान्दर्भिकता, गुणस्तर र कार्यकुशलता वृद्धि गर्ने
- सूचना र सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक र विद्यार्थीको पहुँच विस्तार र सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गर्ने;
- विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने;
- बालबालिकाको पोषणको अवस्था र स्वास्थ्यमा सुधार गर्न दिवा खाजा, सरसफाइ, स्वच्छता, आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा विद्यालयमार्फत प्रदान गर्ने;

- विद्यालयलाई भय, विभेद र दुर्व्यवहारमुक्त बनाई विविधता अनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउने; साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर वृद्धि गर्ने र बढी उमेरकालाई वैकल्पिक प्रबन्ध गर्ने;
- नगरपालिकामा शिक्षाको शासकीय प्रबन्धलाई थप सुदृढ बनाउँदै नतिजामुखी व्यवस्थापन र सुशासन प्रवर्द्धन गर्न उत्तरदायित्व प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने;
- सार्वजनिक विद्यालयको सिकाइप्रति अभिभावकको आकर्षण बढाउने र सबै नागरिकको विश्वास जगाउनेवातावरण सिर्जना गर्ने;
- शिक्षा र रोजगारीबीच तालमेल मिलाउने र प्रतिभा पलायन रोक्ने।

#### ग) शिक्षा क्षेत्रका अवसरहरू

शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्दै आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको अधिकार र जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई दिने व्यवस्थाले शिक्षामा सहभागिता र पहुँचमा वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार गर्न सकिने अवसर सिर्जना हुनु, साक्षरता दरमा भएको वृद्धि, विद्यालय तहको खुद भर्नादर र लैङ्गिक समता सूचकाङ्कमा प्रगति देखिनु, समावेशी सहभागिता बढ्दै जानु, सामुदायिक विद्यालयप्रतिको चासो र जनअपेक्षा बढ्दै जानु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको प्रारम्भ हुनु जस्ता विषयहरू शिक्षा क्षेत्रका अवसरहरू हुन्। विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा निम्नानुसारका अवसरहरू पहिचान गर्न सकिन्छ :

- शिक्षाका कार्यक्रमहरू अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिने र मूल बजेट प्रवाह हुने प्रमुख प्राथमिकताका कार्यक्रमहरूको पहिचान भएको।
- स्थानीय तहमा शिक्षाको दिगो विकासको लागि निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्न समुदायको प्रतिबद्धता जाहेर भएको।
- सरोकारवालाहरू शैक्षिक व्यवस्थापनको निर्णय प्रक्रिया र स्रोत परिचालनमा उत्तरदायी एवम् उत्साही देखिएको।
- शैक्षिक सेवाहरूको विस्तार र सुधारमा एकरूपता ल्याउन राजनीतिक पार्टी र नागरिक समाजको समेत सहयोग र समर्थन प्राप्त भएको।
- विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनबाट सेवा प्रवाहमा दक्षता वृद्धि भई नगर शिक्षा योजनाकार्यान्वय गर्न आवश्यक पूर्वाधार तयार भएको।
- विद्यार्थीको सक्रिय सहभागिता र सिकाइका लागि सेवा प्रदान गर्न नगरपालिकाको संयन्त्रको आन्तरिक क्षमता र दक्षतामा आवश्यक वृद्धि भएको।
- विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमबाट शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच र गुणस्तर सुधारको लागि योगदान पुगेको।
- बालबालिकाहरूका लागि गुणस्तरीय शिक्षामा समान पहुँच र अवसरमा वृद्धि गर्न विभिन्न संघसंस्थाको / साझा प्रतिबद्धता जाहेर भएको।
- हालसम्मका कार्यक्रमहरूबाट बनेका भौतिक पूर्वाधारहरूलाई जग बनाई नगर शिक्षा योजना कार्यान्वयन गर्न मजबुत आधारशीला निर्माण भएको।

परिच्छेद २ : दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

२.१ स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्दा लिनुपर्ने आधार

हाम्रा नीति, ऐन, नियम, र अन्य सम्बन्धित दस्तावेजको बारेमा माथि परिचय खण्डमा छलफल गरिसकिएको छ । यस खण्डमा हाम्रो स्थानीय तहको शैक्षिक योजना कार्यान्वयनबाट केके प्राप्त गर्ने तथा के के उपलब्धि हासिल गर्ने भन्ने बारेमा प्राविधिक कार्य गछौं । जसमा हाम्रो शैक्षिक योजनाको लक्ष्य निर्धारण गछौं तर यी कार्य गर्नुपूर्व तथा कार्यको दौरानमा हामीले उल्लिखित नीति, ऐन, नियम, र अन्य सम्बन्धित दस्तावेजको प्रावधानलाई योजनाको लक्ष्यमा प्रतिबिम्बित गर्नु अनिवार्य हुन्छ । यसकालागि हाम्रा नीति, ऐन, नियम, र अन्य सम्बन्धित दस्तावेजमध्ये केहीमा उल्लेख भएका प्रावधानलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

### २.१.१ संवैधानिक प्रावधान

धारा ३१

१. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुने छ ।
२. प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुने छ ।
३. अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुने छ ।
४. दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिकभाषाको माध्यमबाट कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुने छ ।
५. नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुनबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुने छ ।

धारा ५१ राज्यका नीति : (ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीति:

१. शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सिपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने
२. शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै शिक्षामा भएको निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने
३. उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाई क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै लैजाने
४. नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्द्धन गर्ने

यसै गरी धारा ३८ को महिलाको हकसम्बन्धी उपधारा ५, धारा ३९ को बालबालिकाको हकसम्बन्धी उपधारा २, ३, ७ र ९, धारा ४० को दलितको हकसम्बन्धी उपधारा २, धारा ४२ को सामाजिक न्यायको हकसम्बन्धी उपधारा २ र ५ मा पनि लक्षित समूहका लागि शिक्षासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएको छ ।

### स्थानीय सरकार सञ्चालन २.१.सम्बन्धी ऐन, २०७४

दफा ११ (२) ज (स्थानीय तहका शिक्षासम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकार)

१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक निरन्तर सिकाइ, सामुदायिक सिकाइ र विशेष शिक्षासम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन

२. सामुदायिक, संस्थागत, गुठी र सहकारी विद्यालय स्थापना, अनुमति, सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा नियमन
  ३. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको योजना तर्जुमा, अनुमति, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
  ४. मातृभाषामा शिक्षा दिने अनुमति, अनुगमन तथा नियमन
  ५. गाभिएका वा बन्द गरिएका विद्यालयको सम्पत्ति व्यवस्थापन
  ६. गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति गठन तथा व्यवस्थापन
  ७. विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन
  ८. विद्यालयको नामकरण
  ९. सामुदायिक विद्यालयको जग्गाको स्वामित्व, सम्पत्तिको अभिलेख, संरक्षण र व्यवस्थापन
  १०. विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि तथा पाठ्यसामग्रीको वितरण
  ११. सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक तथा कर्मचारीको दरबन्दी मिलान
  १२. विद्यालयको नक्साङ्कन, अनुमति, स्वीकृति, समायोजन तथा नियमन
  १३. सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन
  १४. आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, अनुगमन तथा व्यवस्थापन
  १५. विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिको परीक्षण र व्यवस्थापन
  १६. निःशुल्क शिक्षा, विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन
  १७. ट्युसन, कोचिङजस्ता विद्यालय बाहिर हुने अध्यापन सेवाको अनुमति तथा नियमन
  १८. स्थानीयस्तरको शैक्षिक ज्ञान, सिप र प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्द्धन र स्तरीकरण
  १९. स्थानीय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन
  २०. माध्यमिक तहसम्मको शैक्षिक कार्यक्रमको समन्वय र नियमन
  २१. सामुदायिक विद्यालयलाई दिने अनुदान तथा सोको व्यवस्थापन, विद्यालयको आय व्ययको लेखा अनुशासन कायम, अनुगमन र नियमन
  २२. शिक्षण सिकाइ, शिक्षक र कर्मचारीको तालिम तथा क्षमता विकास
  २३. अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलापको सञ्चालन
- दफा २४ योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने:
- क) गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रका विषयमा स्थानीयस्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत विषयक्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागु गर्नुपर्ने छ ।
  - ख) योजना बनाउँदा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको नीति, लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा र प्रक्रियासँग अनुकूल हुने गरी सुशासन, वातावरण, बालमैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपत् व्यवस्थापन, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयलाई ध्यान दिनुपर्ने छ ।
  - ग) योजना बनाउँदा देहायका विषयलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने छः
    - आर्थिक विकास तथा गरिबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने
    - उत्पादनमूलक तथा छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने
    - जनताको जीवनस्तर, आम्दानी र रोजगार बढ्ने

- स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता जुट्ने, स्वयंसेवा परिचालन गर्न सकिने तथा लागत कम लाग्ने
- स्थानीय स्रोत, साधन र सिपको अधिकतम प्रयोग हुने
- महिला, बालबालिका तथा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने
- लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण अभिवृद्धि हुने
- दिगो विकास, वातावरणीय संरक्षण तथा संवर्धन गर्न सघाउ पुर्याउने
- भाषिक तथा सांस्कृतिक पक्षको जगेर्ना र सामाजिक सद्भाव तथा एकता अभिवृद्धिमा सघाउ पुर्याउने

घ) योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा अधिकतम जनसहभागिता गर्नुपर्ने छ ।

ड) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना तयार गर्नुपर्छ ।

## २ ३.१.सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध ऐन, २०७७ (योजना निर्माणसम्बन्धी):

क आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन: ((दफा १३ मा भएको योजना तर्जुमासम्बन्धी व्यवस्था)

- स्थानीय तहभित्र पर्ने र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने स्थानीयस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा स्थानीय तहले गर्ने छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहले आयोजना तर्जुमा, बजेट व्यवस्था तथा कार्यान्वयन गर्दा सङ्घीय कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डको आधारमा गर्नुपर्ने छ ।
- सङ्घले आयोजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश वा स्थानीय तह मार्फत कार्यान्वयन हुने गरी गर्ने सक्ने छ र त्यस्तो आयोजना सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ ।

## २ अनिवार्य ४.१. तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ र नियमावली २०७७

१. दफा ६ मा अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था: स्थानीय तह मार्फत राज्यले चार वर्ष पूरा भई तेह वर्ष उमेर पूरा नभएको प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्म अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने छ ।
२. चार वर्ष उमेर पूरा भएपछि कम्तीमा एक वर्षको प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा प्रदान गर्नुपर्ने छ ।
३. दफा १४ अनुसार आधारभूत तहसम्म वैकल्पिक शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने ।
४. दफा १५ अनुसार माध्यमिक तहमा अनौपचारिक तथा खुला शिक्षा प्रदान गर्ने ।
५. दफा १६ अनुसार परम्परागत शिक्षा प्रदान गर्न सकिने
६. दफा १७ मा प्राविधिक शिक्षासम्बन्धी व्यवस्था
७. दफा १८ मा अभिभावक नभएका बालबालिकाको शिक्षा
८. दफा २० माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क हुने
९. पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउने, शैक्षिक सामग्री प्रदान गर्ने, छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने, स्वास्थ्य उपचारको प्रबन्ध, दिवा खाजाको व्यवस्था मिलाउने आदि व्यवस्था
१०. साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने: स्थानीय तहले निरक्षर नागरिकलाई साक्षर बनाउन आवश्यकताअनुसार कसामुदायिक सिकाई केन्द्र (, खआधारभूत ( प्रौढ शिक्षा, गपरम्परागत ( तथा अनौपचारिक शिक्षाका अन्य माध्यम । ३ नियम))

११. आर्थिक, भौगोलिक, शारीरिक वा मानसिक अवस्था वा अन्य कुनै प्रतिकूलताका कारण विद्यालय जान नसकेका बालबालिका, अभिभावकको पहिचान नभएका वा पत्ता नलागेका बालबालिकाका लागि आवास सुबिधा सहित अध्ययनको व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । (नियम ४)

१२. माध्यमिक तहसम्मको शिक्षामा शुल्क लिन नहुने: कविद्यार्थी भर्ना शुल्क (, खमासिक ( पढाई शुल्क, गपरीक्षा शुल्क (, पाठ्यपुस्तक बापतको रकम । ५ नियम))

१३. छात्रवृत्ति तथा विशेष व्यवस्था :ब्रेल पाठ्यपुस्तक) , सांकेतिक भाषामा पाठ्य तथा सिकाइ सामग्री, स्रोतकक्षा, अशक्तका लागि घुम्ती शैक्षिक सेवा वा आवासीय सुबिधासहितको विद्यालय शिक्षा, दिवा खाजा, विद्यालय पोसाक, शैक्षिक सामग्री आदि (नियम) । ( )

१४. जनआन्दोलन, सशस्त्र संघर्ष, क्रान्तिका क्रममा जीवन उत्सर्ग गर्ने शहीद, बेपत्ता पारिएका व्यक्ति, द्वन्द्व पीडित, घाइते तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका छोराछोरीलाई आधारभूत तहसम्मको विद्यालय शिक्षामा दिवा खाजा, पोसाक तथा स्टेशनरी बापतको छात्रवृत्तिमा आवश्यकता र उपलब्धताको आधारमा विशेष अवसर प्रदान गर्ने छ ।

## २.२ दूरदृष्टि

“समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली” को दीर्घकालिन सोच राखेको हाम्रो देशले विसम्ममा अति २०७९ .स . सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू २०८७ कम विकसित मूलुकबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नती हुने र प्राप्त गर्दै उच्च मध्यम आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नती हुने दीर्घकालिन सोच राखेको छ । त्यसै गरी शिक्षाको विकासका लागि “ सामाजिक आर्थिक रुपान्तरणका लागि मानव संसाधनको विकास ” भन्ने दीर्घकालिन सोच राखेको पाइन्छ ।

“सभ्य सुसंस्कृत जीवनोपयोगी शिक्षाको सार, दक्ष जनशक्ति उत्पादन आठबीस नगरपालिका रुपान्तरणको आधार”

## २.३ लक्ष्य

“शिक्षालाई सीप, सीपलाई श्रम, श्रमलाई उत्पादन र उत्पादनलाई समृद्धिसँग जोड्दै आठबीस नगरपालिकालाई समुन्नत नगरपालिकाको रुपमा विकास गर्ने” ।

## २.४ उद्देश्य

गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षालाई अधिकारका रूपमा स्थापित गरी समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु यस योजनाको समग्र उद्देश्य हुनेछ । समग्र उद्देश्यको विस्तृतीकरण गर्न निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहनेछन् :

- ४ वर्षका सबै बालबालिकाहरूका लागि गुणस्तरीय बालविकास र शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराइनु ।
- अनिवार्य तथा नि शुल्क आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गरी गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु । :
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरी सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु ।
- सबै युवा तथा प्रौढहरूका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर उपलब्ध गराउनु ।
- विद्यालयमा सुशासन प्रवर्द्धन गरी बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास गर्नु ।

- आपत्कालीन र सङ्कटपूर्ण परिस्थितिमा समेत बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गर्नु ।

## २.५ रणनीति

१. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्ग बनाई सबै बालबालिकाहरूका लागि अनिवार्य गर्ने

२. अनिवार्य निशुल्क र गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

३. निशुल्क माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच

४. सबै विद्यालयहरूमा समान गुणस्तर कायम राख्ने

५. पूर्वाधार तथा प्रविधिको विकासमार्फत सबै तहको शिक्षामा गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने,

६. संस्थागत विद्यालयको नियमन र सेवामूलक संस्थाका रूपमा रूपान्तरण गर्न प्रोत्साहित गर्ने

७. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकासको अवसर तथा पहुँच सुनिश्चित गर्ने

८. उच्च शिक्षामा पहुँच विस्तार र अवसर सुनिश्चित

९. अनौपचारिक शिक्षा तथाजीवन पर्यन्त सिकाइ सुनिश्चित गरिने ।

१०. शैक्षिक सुशासन पारदर्शिता र सेवा प्रवाहमा सुधार ल्याउने ।

११. शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा सुधार गर्ने ।

१२. विपद जोखिम न्यूनीकरण र विद्यालय सुरक्षाको उपाय अपनाइने

## २.६ कार्यनीति

### रणनीति १

१. संघीय सरकारबाट दिइँदै आएको अनुदानलाई निरन्तरता दिदै नगरपालिका र प्रदेश सरकारबाट समेत लगानी गरी लागत साझेदारी गरिनेछ ।

२. प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताको लागि तालिम दिने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

निर्धारित मापदण्ड अनुरूप सरसफाइ, बसाइ व्यवस्था मिलाई खेलसामग्री, सिकाइ लागि सामग्री, मनोरञ्जन सामग्री, अडियोभिडियो सामग्री सहित आकर्षक-, मनोरञ्जक र बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरिनेछ ।

### रणनीति २

१. विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरू तथा विद्यालय बाहिर बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना गर्न र शिक्षामा सबै पिछडिएका/ दलित समुदायका/कामदारका बालबालिकालाई सेवाक्षेत्र रहेको सम्बन्धित विद्यालय, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, वडा कार्यालय र गैरसरकारी निकायको सक्रियतामा विद्यार्थी भर्ना र घरदैलो कार्यक्रमलाई अगाडि बढाई निरन्तरता दिइनेछ । साथै त्यस्ता बालबालिकालाई विद्यालय जान प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

२. विद्यालयमा विद्यार्थी टिकाइ राख्न र कक्षा छाड्ने समस्या समाधान गर्न दिवा खाजा, छात्रवृत्तिजस्ता प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

३. नपुग विषयगत शिक्षक व्यवस्था गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसँग समन्वय गरी न्यूनतम शिक्षक सुनिश्चित गर्न स्वयंसेवक शिक्षक परिचालन वा एकमुष्ट अनुदान तथा नगर करार शिक्षक व्यवस्था थप गरिनेछ ।

४. संघीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरी आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारमा विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास गरिनेछ।

#### रणनीति ३

१. माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क गरिनेछ । अति विपन्न र पिछडिएका समुदायका विद्यार्थीहरूका लागि छात्रवृत्तिको प्रबन्ध मिलाइनेछ ।
२. विषयगत शिक्षणसिकाइलाई प्रभावकारी तुल्याउन विषयगत शिक्षकहरूको पेशागत विकासमा जोड दिइनेछ । विज्ञ समूह गठन गरिनेछ र कक्षा अवलोकन, -मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण लिने/दिने कार्यमा यस्तो समूहलाई परिचालन गरिनेछ ।
३. जनप्रतिनिधि, कर्मचारी, पेशाविद, शिक्षकहरू, आदिको समूह बनाई निरीक्षण र सुपरिवेक्षणको कार्यमा उपयोग गरिनेछ ।
४. विद्यालयले वार्षिक कार्यपत्रो, विषयगत शिक्षकहरूबाट वार्षिक शैक्षणिक योजना र दैनिक योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने कार्यलाई अनिवार्य गरिनेछ ।
५. विद्यार्थी गृहकार्य र कक्षा कार्य प्रणालीलाई व्यवस्थित र सुदृढ गरिनेछ ।
६. आवधिक परीक्षाको नतिजा विश्लेषण, प्रबोधीकरण र विद्यार्थी प्रगति विवरण सम्प्रेषणको कार्यलाई आवधिक रूपमा नियमित तुल्याइनेछ ।

#### रणनीति ४

१. विद्यालयहरूमा सिकाइ कुना, पुस्तकालय र उचित प्रयोगशालाको व्यवस्था गरी "पढ्नका लागि सिक्ने र सिक्नका लागि पढ्ने" व्यवस्थालाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
२. शिक्षक र विद्यार्थी सङ्ख्या कम भएका विद्यालयमा बहुकक्षा शिक्षण व्यवस्था र कक्षा शिक्षण व्यवस्था गर्न उपयुक्त पाठ्यसामग्री, सन्दर्भ सामग्री, स्रोतसामग्री, प्रयोगात्मकसामग्री, उपयुक्त कक्षाकोठा व्यवस्थापनको प्रबन्ध मिलाइनेछ ।
३. माग र आवश्यकताका आधारमा शिक्षक पेशागत विकास र सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

#### रणनीति ५

१. प्रत्येक वर्ष कक्षा ८ मा नगरपालिकाद्वारा आधारभूत शिक्षा परीक्षा सञ्चालन गरिनेछ । कक्षा १० र १२ मा सञ्चालन हुने प्रदेश र राष्ट्रियस्तरको परीक्षालाई नै विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षणको रूपमा उपयोग गरिनेछ ।
२. आधारभूत शिक्षाको लागि तोकिएको मापदण्ड बमोजिम विकास गरिएको र विकास गरी स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री कार्यान्वयन गरिनेछ ।
३. राष्ट्रिय नीतिअनुरूप नयाँ पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ ।
४. विज्ञान शिक्षालाई व्यावहारिक र रुचिकर तुल्याउन सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला तथा आधारभूत विद्यालयमा विज्ञान कक्ष निर्माणमा जोड दिनुका साथै नगरपालिका क्षेत्रमा पूर्वाधार, जनशक्ति र विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा उपयुक्त विद्यालयमा कक्षा १२ सम्म विज्ञान विषय सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

#### रणनीति ६

१. संस्थागत विद्यालयमा कार्यान्वयनमा रहेको पाठ्यक्रम, भौतिक वातावरण, शिक्षक तथा कर्मचारी एवम् आर्थिक व्यवस्थापनको नियमन गरिनेछ ।
२. नीतिगत र कानुनी व्यवस्थामार्फत नाफामूलकबाट सेवामूलक संस्थाको रूपमा रूपान्तरण गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

#### रणनीति ७

१. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा धार सञ्चालन भइरहेका र सञ्चालन हुने विद्यालयमा उपयुक्त प्रयोगशाला सामग्री र कक्ष व्यवस्थापनको लागि संघीय र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।
२. निश्चित मापदण्डका आधारमा गरिब, जेहेन्दार र पिछडिएका वर्गका विद्यार्थीहरूलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा धारमा अध्ययनको अवसर जुटाइने तथा छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
३. सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षालयको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्नुका साथै पूर्वाधार विकास गरिनेछ ।

#### रणनीति ८

१. नगरपालिकामा सञ्चालित एक मात्र उच्च शिक्षा संस्था (क्याम्पस) को पूर्वाधार विकासको लागि संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।
२. उच्च शिक्षा हासिल गरेका नगरवासीहरूको अभिलेख राखिनेछ ।
३. नगरवासी उत्कृष्ट स्नातक र स्नातकोत्तर युवा तथा विद्यावारिधि गरेका जनशक्तिलाई सम्मानको कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । त्यस्ता युवाहरूलाई उपयुक्त विषय शिक्षण र अन्य पेसामा संलग्न हुने अवसर जुटाइनेछ ।

#### रणनीति ९

१. निरक्षरता न्यूनीकरण गर्न निरक्षर प्रौढहरूका लागि आधारभूत साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
२. पठन संस्कृतिको विकास तथा जीवनपर्यन्त शिक्षाको लागि संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय एवम् सहकार्य गरी सार्वजनिक पुस्तकालय प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
३. योजना अवधिभरमा आधारभूत सुविधा सहितको १ ओटा पुस्तकालय स्थापना गरिनेछ ।

#### रणनीति १०

१. कानून बमोजिम विद्यालयहरूको आर्थिक कार्यप्रणाली व्यवस्थित गरिनेछ । नियमानुसार लेखा राख्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । लेखापरीक्षणपूर्व सामाजिक परीक्षणलाई अनिवार्य गरिनेछ ।
२. वार्षिक कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा, आम्दानी र खर्च सार्वजनिक गर्ने कार्यलाई अनुदान निकासासँग आवद्ध गरिनेछ ।
३. विद्यालयको बृहत विकासको लागि विद्यालय सुधार योजना निर्माणको कार्यलाई आवश्यकता, स्रोत साधन र समुदाय सम्बन्धसँग आवद्ध गरिनेछ र कार्यान्वयनयोग्य तुल्याइनेछ ।
४. संघ र प्रदेश सरकारसँग विद्यालय सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनको लागि सहकार्य गरिनेछ ।
५. आवश्यकता र कार्यसम्पादन सूचकका आधारमा प्राथमिकीकरण गरी कार्यसम्पादनमा आधारित अनुदान, शैक्षिक सुदृढीकरण अनुदान, विज्ञान प्रयोगशाला अनुदान, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि अनुदान, पुस्तकालय अनुदान लगायतका अनुदान उपलब्ध गराइनेछ ।
६. विद्यालयका प्रअ, विव्यस शिअसं पदाधिकारीहरूका लागि व्यवस्थापकीय क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।

#### रणनीति ११

१. शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा उपलब्ध विद्यालयहरूको एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (IEMIS) व्यवस्थित र सुदृढ गरिनेछ । यसको लागि तालिम दिइनेछ ।
२. विद्यालय IEMIS लाई अनुदान निकासासँग आवद्ध गरिनेछ ।
३. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित विद्यालयको अभिलेख राख्न र सेवा प्रवाह गर्न प्रत्येक विद्यालयको प्रअ/शिक्षक/कर्मचारीमध्ये १ जनालाई कम्प्युटर सीप सम्बन्धी तालिम दिइनेछ ।

#### रणनीति १२

१. विपद जोखिम न्यूनीकरणका सम्बन्धमा शिक्षक, विद्यार्थी र अन्य सरोकारवालाहरूको भूमिकाको अभिवृद्धि गरिनेछ ।

२. विद्यालयको व्यवस्थापकीय क्षमता विकास तालिमको विषयवस्तुमा विपद व्यवस्थापन सम्बन्धी सामग्री समेटिनेछ।
३. सुरक्षित विद्यालय तथा उत्थानशीलताको सुनिश्चितताका लागि समुदायको संलग्नतालाई परिभाषित र अनुगमन गरिनेछ।
४. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणको कार्य गर्दा स्वीकृत डिजाइन, भवन निर्माण संहिता र सामाजिक वातावरणीय कार्यढाँचाको अनुसरण भए-नभएको अनुगमन/निरीक्षण गरी वातावरणमैत्री भए/नभएको सुनिश्चित गरिनेछ।

## २.७ अपेक्षित उपलब्धि

नगर शिक्षा योजना कार्यान्वयनको अन्त्य सम्ममा निम्नानुसारका उपलब्धि प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ :

- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित हुने,
- अनिवार्य तथा निशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तरमा सुधार आउने,
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार आउने,
- विद्यालयमा सुशासन प्रवर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुने,
- सबै युवा तथा प्रौढहरूका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त हुने,
- सक्षम र अभिप्रेरित शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार हुने, • विद्यालय तहको पाठ्यक्रम सान्दर्भिक र मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी हुने,
- बालबालिकाको स्वास्थ्य र पोषणको अवस्थामा सुधार आई सिकाइमा सहयोग पुग्ने,
- सबै विद्यार्थीहरूका लागि सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधारसहितको विद्यालयमा अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त हुने,
- विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार भई सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउनसहयोग पुग्ने,
- आपतकालीन र सङ्कटपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित हुने ।

## २.८ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

| क्र.सं | सूचक                                                                | सूचकको तहको | आधार वर्ष २०८१ | २०८३ | २०८५ | २०८७ | सूचक को स्रोत | तथ्याङ्क को स्रोत |
|--------|---------------------------------------------------------------------|-------------|----------------|------|------|------|---------------|-------------------|
| १.     | प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा                                        |             |                |      |      |      |               |                   |
| १.१    | प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कुल भर्ना दर* (%)                    | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                     | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                     | राष्ट्रिय   | ८६.२           | ८९.५ | ९४.० | ९९.० |               |                   |
| १.२    | प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                     | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                     | राष्ट्रिय   | ६८.६           | ७३.० | ८५.० | ९५.० |               |                   |

| क्र.सं | सूचक                                                     | सूचकको तहको | आधार वर्ष २०८१ | २०८३  | २०८५  | २०८७  | सूचक को स्रोत | तथ्याङ्क को स्रोत |
|--------|----------------------------------------------------------|-------------|----------------|-------|-------|-------|---------------|-------------------|
|        | बालबालिका* (%)                                           |             |                |       |       |       |               |                   |
| २.     | आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)                             |             |                |       |       |       |               |                   |
| २.१    | कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुदप्रवेश दर (%)  | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | ९६.९           | ९७.५  | ९९.०  | १००   |               |                   |
| २.२    | कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कुल प्रवेश दर (%) | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | १२१.९          | ११५.० | १०७.० | १०५.० |               |                   |
| २.३    | आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर* (%)     | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | ९७.१           | ९९.०  | ९९.५  | १००   |               |                   |
| २.४    | आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कुल भर्ना दर* (%)     | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | ११९.२          | ११५.० |       |       |               |                   |
| २.५    | आधारभूत तहको कक्षा ५ को खुद प्रवेश दर* (%)               | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | ९८.३           |       |       |       |               |                   |
| २.६    | आधारभूत तहको कक्षा ५ को कुल प्रवेश दर* (%)               | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | ११३            | ११०   | १०७   | १०५.० |               |                   |
| २.७    | आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर* (%)                  | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | ९३.०           |       |       |       |               |                   |
| २.८    | आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पूरा गर्ने दर* (%)         | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | ८५.८           | ९३.१  | ९५.५  | ९९.५  |               |                   |
| २.९    | आधारभूत तहमा (प्राथमिक कक्षा १-५)मा भर्ना भएका ५-        | स्थानीय     |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | प्रदेश      |                |       |       |       |               |                   |
|        |                                                          | राष्ट्रिय   | २२.२           | २०.०  | १५.०  | १०.०  |               |                   |

| क्र.सं | सूचक                                                                 | सूचकको तहको | आधार वर्ष २०८१ | २०८३                                                          | २०८५ | २०८७ | सूचक को स्रोत | तथ्याङ्क को स्रोत |
|--------|----------------------------------------------------------------------|-------------|----------------|---------------------------------------------------------------|------|------|---------------|-------------------|
|        | ९ वर्ष उमेर भन्दा माथिका बालबालिका* (%)                              |             |                |                                                               |      |      |               |                   |
| २.१०   | आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचाङ्क* | स्थानीय     |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | प्रदेश      |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | राष्ट्रिय   | १.०६           |                                                               |      | १.०१ |               |                   |
| २.११   | आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर* (%)                          | स्थानीय     |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | प्रदेश      |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | राष्ट्रिय   | ९३.४           | ९९.०                                                          |      | १००  |               |                   |
| २.१२   | आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कुल भर्ना दर (%)                           | स्थानीय     |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | प्रदेश      |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | राष्ट्रिय   | ११०.४          |                                                               |      |      |               |                   |
| २.१३   | आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर* (%)                            | स्थानीय     |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | प्रदेश      |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | राष्ट्रिय   | ७९.३           |                                                               |      | ९५.० |               |                   |
| २.१४   | आधारभूत तहको कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर* (%)          | स्थानीय     |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | प्रदेश      |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | राष्ट्रिय   | ७२.७           |                                                               |      | ९५.० |               |                   |
| २.१५   | आधारभूत तह(कक्षा १-८) कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक*              | स्थानीय     |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | प्रदेश      |                |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | राष्ट्रिय   | १.०१           | १.०१                                                          |      |      |               |                   |
| २.१६   | कक्षा ३ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ३ को आधारभूत     | नेपाली भाषा | स्थानीय        |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      |             | प्रदेश         |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      |             | राष्ट्रिय      | कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोहीबमोजिम पछि राखिने |      |      |               |                   |
|        |                                                                      | गणित        | स्थानीय        | कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोहीबमोजिम पछि राखिने |      |      |               |                   |
|        |                                                                      |             | प्रदेश         |                                                               |      |      |               |                   |
|        |                                                                      |             | राष्ट्रिय      |                                                               |      |      |               |                   |

| क्र.सं   | सूचक                                                                                                     | सूचकको तहको | आधार वर्ष २०८१ | २०८३ | २०८५ | २०८७ | सूचक को स्रोत | तथ्याङ्क को स्रोत |
|----------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|----------------|------|------|------|---------------|-------------------|
|          | वा तह २ हासिल भएका) बालबालिका को सङ्ख्या (%)                                                             |             |                |      |      |      |               |                   |
| २.१<br>७ | कक्षा ५ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ५ को आधारभूत तह हासिल भएका) बालबालिका को सङ्ख्या (%) | नेपाली भाषा | स्थानीय        |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | प्रदेश         |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | राष्ट्रिय      | ४५.० | ५२.० | ६०.० | ७०.०          |                   |
|          |                                                                                                          | गणित        | स्थानीय        |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | प्रदेश         |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | राष्ट्रिय      | २८.३ | ४०.० | ६०.० | ७०.०          |                   |
|          |                                                                                                          | अङ्ग्रेजी   | स्थानीय        |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | प्रदेश         |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | राष्ट्रिय      |      |      |      |               |                   |
| २.१<br>८ | कक्षा ८ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ८ को तह ३ हासिल भएका) बालबालिका को सङ्ख्या (%)       | नेपाली भाषा | स्थानीय        |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | प्रदेश         |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | राष्ट्रिय      | ६८.५ | ७०   | ७२   | ७५            |                   |
|          |                                                                                                          | गणित        | स्थानीय        |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | प्रदेश         |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | राष्ट्रिय      | ५३.५ | ६०.० | ६५.० | ७०.०          |                   |
|          |                                                                                                          | विज्ञान     | स्थानीय        |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | प्रदेश         |      |      |      |               |                   |
|          |                                                                                                          |             | राष्ट्रिय      | ४३.८ | ५०.० | ६०.० | ७०.०          |                   |
| २.१      | विद्यालय                                                                                                 | आधारभू      | स्थानीय        |      |      |      |               |                   |

| क्र.सं | सूचक                                                                         | सूचकको तहको           | आधार वर्ष २०८१ | २०८३ | २०८५ | २०८७ | सूचक को स्रोत | तथ्याङ्क को स्रोत |
|--------|------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|----------------|------|------|------|---------------|-------------------|
| ९      | बाहिर रहेका बालबालिका * (%)                                                  | त (कक्षा १-५)         | प्रदेश         |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              |                       | राष्ट्रिय      | २.९  | १.०  | ०.५  | ०             |                   |
|        |                                                                              | आधारभूत त (कक्षा १-८) | स्थानीय        |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              |                       | प्रदेश         |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              |                       | राष्ट्रिय      | ६.६  |      | १.०  | ०             |                   |
| २.२०   | आधारभूत तह (कक्षा १-८) अध्यापनरत कूल शिक्षक मध्ये महिला शिक्षकको सङ्ख्या*(%) | स्थानीय               |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | प्रदेश                |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | राष्ट्रिय             | ४३.७           | ४५.० | ५०.० | ५०.० |               |                   |
| ३.     | माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)                                                 |                       |                |      |      |      |               |                   |
| ३.१    | माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर* (%)                                | स्थानीय               |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | प्रदेश                |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | राष्ट्रिय             | ४७.६           |      | ६५.० |      |               |                   |
| ३.२    | माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कुल भर्ना दर* (%)                                | स्थानीय               |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | प्रदेश                |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | राष्ट्रिय             | ७१.४           |      |      | ९९.० |               |                   |
| ३.३    | माध्यमिक तहमा कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक* (कक्षा ९-१२)                 | स्थानीय               |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | प्रदेश                |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | राष्ट्रिय             | १.०२           | १.०० | १.०० | १.०० |               |                   |
| ३.४    | आधारभूत तहबाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर* (%)                               | स्थानीय               |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | प्रदेश                |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | राष्ट्रिय             | ९७.५           |      |      |      |               |                   |
| ३.५    | कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १० मा पुग्ने दर (%)              | स्थानीय               |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | प्रदेश                |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | राष्ट्रिय             | ६०.३           |      |      |      |               |                   |
| ३.६    | कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर (%)              | स्थानीय               |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | प्रदेश                |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                              | राष्ट्रिय             | २४.०           |      |      |      |               |                   |
| ३.७    | माध्यमिक तह (कक्षा                                                           | स्थानीय               |                |      |      |      |               |                   |

| क्र.सं                                             | सूचक                                                                                                                                     | सूचकको तहको                                 | आधार वर्ष २०८१                                                                                                                       | २०८३ | २०८५ | २०८७         | सूचक को स्रोत | तथ्याङ्क को स्रोत |
|----------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|--------------|---------------|-------------------|
|                                                    | ९-१२) मा कार्यरत महिला शिक्षक सङ्ख्या* (%)                                                                                               | प्रदेश<br>राष्ट्रिय                         | २०.६                                                                                                                                 | २२.० | २७.० | ३३.०         |               |                   |
| ३.८                                                | माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये विज्ञान र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विषयमा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या*(%) | स्थानीय<br>प्रदेश<br>राष्ट्रिय              | विज्ञान<br>प्रा.व्या.<br>विज्ञान<br>प्रा.व्या.<br>विज्ञान<br>प्रा.व्या.                                                              |      |      | १५.०<br>३०.० |               |                   |
| ३.९                                                | कक्षा १० का विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि* (अङ्कमा)                                                                                           | नेपाली भाषा<br>गणित<br>विज्ञान<br>अङ्ग्रेजी | स्थानीय<br>प्रदेश<br>राष्ट्रिय<br>स्थानीय<br>प्रदेश<br>राष्ट्रिय<br>स्थानीय<br>प्रदेश<br>राष्ट्रिय<br>स्थानीय<br>प्रदेश<br>राष्ट्रिय |      |      |              |               |                   |
| ४. जीवनपर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा |                                                                                                                                          |                                             |                                                                                                                                      |      |      |              |               |                   |
| ४.१                                                | साक्षरता दर (१पाँच वर्ष भन्दा माथि) (%)                                                                                                  | स्थानीय<br>प्रदेश<br>राष्ट्रिय              |                                                                                                                                      |      |      | ९५.०         |               |                   |
| ४.२                                                | साक्षरता दर (६ वर्ष                                                                                                                      | स्थानीय                                     |                                                                                                                                      |      |      |              |               |                   |

| क्र.सं | सूचक                                                                                                                   | सूचकको तहको | आधार वर्ष २०८१ | २०८३ | २०८५ | २०८७ | सूचक को स्रोत | तथ्याङ्क को स्रोत |
|--------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|----------------|------|------|------|---------------|-------------------|
|        | भन्दा माथि) (%)                                                                                                        | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | राष्ट्रिय   | ८२.०           | ८९.० | ९५.० | १००  |               |                   |
| ४.३    | साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)                                                                                      | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | राष्ट्रिय   | ९२.०           |      | ९९.० |      |               |                   |
| ४.४    | साक्षरता दरमा लैङ्गिक समता (१पाँच वर्ष भन्दा माथि)                                                                     | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | राष्ट्रिय   | ०.६५           |      |      | ०.८० |               |                   |
| ५.     | प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास तालिम                                                                      |             |                |      |      |      |               |                   |
| ५.१    | प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिप विकास तथा तालिम प्राप्त आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति*(%)                                   | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | राष्ट्रिय   | ३१.०           | ४०.० | ५०.० | ७५.० |               |                   |
| ५.२    | प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा(कक्षा ९-१२ वा डिप्लोमा वा प्रि-डिप्लोमा वा सो सरह) उत्तीर्ण जनशक्ति* (वार्षिक सङ्ख्या) | स्थानीय     | छात्रा         |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | य           | छात्र          |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | प्रदेश      | छात्रा         |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        |             | छात्र          |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | राष्ट्रिय   | छात्रा         |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        |             | छात्र          |      |      |      |               |                   |
| ६.     | सुशासन तथा व्यवस्थापन                                                                                                  |             |                |      |      |      |               |                   |
| ६.१    | आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)                                                | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | राष्ट्रिय   | २४:१           |      | ३०:१ | ३०:१ |               |                   |
| ६.२    | आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक                                                          | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|        |                                                                                                                        | राष्ट्रिय   | ३०:१           |      | ३०:१ | ३०:१ |               |                   |

| क्र.सं                   | सूचक                                                                      | सूचकको तहको | आधार वर्ष २०८१ | २०८३ | २०८५ | २०८७ | सूचक को स्रोत | तथ्याङ्क को स्रोत |
|--------------------------|---------------------------------------------------------------------------|-------------|----------------|------|------|------|---------------|-------------------|
|                          | विद्यालय)                                                                 |             |                |      |      |      |               |                   |
| ६.३                      | आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)   | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | राष्ट्रिय   | ३३:१           | ३१:१ | ३०:१ | ३०:१ |               |                   |
| ६.४                      | माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय) | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | राष्ट्रिय   | ४०:१           |      | ३०:१ | ३०:१ |               |                   |
| ६.५                      | माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात                      | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | राष्ट्रिय   | १              | ३५:१ | ३०:१ | ३०:१ |               |                   |
| <b>७. शिक्षामा लगानी</b> |                                                                           |             |                |      |      |      |               |                   |
| ८.१                      | कुल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट*(%)                            | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | राष्ट्रिय   | १०.६८          | १५.० | १७.० | २०.० |               |                   |
| ८.२                      | आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु. हजारमा)       | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | राष्ट्रिय   | १८             | २१   | २४   |      |               |                   |
| ८.३                      | माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु. हजारमा)     | स्थानीय     |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | प्रदेश      |                |      |      |      |               |                   |
|                          |                                                                           | राष्ट्रिय   | ११             | १५   | १७   |      |               |                   |

### परिच्छेद ३ : विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्र

यस परिच्छेदमा विद्यालय शिक्षाका विभिन्न उप-क्षेत्रहरू : प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन, शिक्षक व्यवस्थापन र पेशागत विकास, अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । नेपालको संविधानले निर्देशित गरेका

दृष्टिकोण, मौलिक अधिकार, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, शिक्षा तथा अधिकारसम्बन्धी विविध कानूनी प्रबन्ध, दिगो विकासका लक्ष्य ४ सम्बन्धी नेपालको कार्ययोजना, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता तथा नेपालका प्रतिबद्धता, पन्ध्रौं योजनाका सम्बन्धित पक्षलाई यस योजनाका प्रमुख सन्दर्भका रूपमा लिइएको छ।

### ३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

४ वर्ष उमेरका बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण पक्ष (शारीरिक, मानसिक तथा बौद्धिक, सामाजिक र संवेगात्मक) पक्षको विकासमा सहयोग पुगाइ आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गराउने कार्यक्रम नै प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा हो । यस्ता कार्यक्रमहरू विभिन्न समयावधिका सञ्चालन गर्ने प्रचलन भएपनि ४ वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाका लागि १ वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने कानूनी प्रावधान रहेको छ । यो कार्यक्रम विद्यालय र समुदाय दुवैमा सञ्चालन गर्ने नीति भएपनि पछिल्ला वर्षहरूमा विद्यालयमा सञ्चालन गर्ने प्रचलन बढ्दै गएको पाइन्छ । यसका लागि छुट्टै व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था गरिए पनि विद्यालयमा आधारित केन्द्रको हकमा सम्बन्धित विद्यालयको विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाटै व्यवस्थित हुने गरेको छ । शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्नका लागि प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी मापदण्ड निर्देशिका, २०६७ (पहिलो संशोधन २०७५) जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

#### ३.१.१ वर्तमान अवस्था

आठवीस नगरपालिकामा हाल ३० ओटा संघ अनुदान प्राप्त, ३२ ओटा नगरपालिका अनुदान प्राप्त र ६ संस्थागत गरी जम्मा ६८ ओटा प्रारम्भिक बालविकास कक्षाओटा समुदायमा सञ्चालन ३ केन्द्रहरू सञ्चालनमा छन् । तीमध्ये/ १ ओटा सामुदायिक विद्यालयमा ५९ भइरहेका छन् । १ ओटा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र आवद्ध छन् । सबै बालविकास सहजकर्ताहरू कक्षा १० वा सोभन्दा बढी शैक्षिक योग्यता प्राप्त छन् । शैक्षिक सत्र २०७९ को तथ्याङ्क अनुसार ६४२ बालिका र ७२९ बालक गरी १३७१ जना बालबालिकाहरू प्रारम्भिक बालविकास कक्षामा भर्ना भई सिकिरहेका छन् । बालविकास शिक्षकहरूको पारिश्रमिक ज्यादै कम भएको कारणले उनीहरूमा उत्प्रेरणा जगाउन र मनोबल बढाउन सकिएको छैन । अधिकांश प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा प्रारम्भिक बालविकासका मापदण्ड अनुसार न्यूनतम भौतिक र शैक्षिक सुविधा पुर्याउन सकिएको छैन । पिछडिएका समुदायका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा पहुँच पुर्याउने, सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा न्यूनतम मापदण्ड पूरा गर्ने र बालविकास शिक्षकहरूको पारिश्रमिक वृद्धि, वृत्ति विकास तथा क्षमता विकास गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छन् ।

हाल सञ्चालनमा रहेका केही बालविकास केन्द्रहरू न्यूनतम मापदण्ड अनुसार नभएको हुनाले तिनीहरूको सुधारका लागि आवश्यक पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी भुगोल, जनसङ्ख्या, मानववस्ती आदिलाई मध्यनजर गरी नक्साङ्कनको आधारमा बालविकास केन्द्रको समायोजन, स्थानान्तरण एवम् नयाँ स्थापना गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसैगरी हाल कायम बालविकास केन्द्रहरूको संस्थागत विकासका साथै थप व्यवस्थापन गर्न जरुरी देखिन्छ भने नयाँ स्थापना हुने बालविकास केन्द्रहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै लैजानु जरुरी देखिन्छ । बालविकास केन्द्रहरूमा उचित र पर्याप्त भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधारको स्थापना तथा व्यवस्थापन, बालविकास सहजकर्ताहरूको लागि उचित तथा न्यूनतम पारिश्रमिक व्यवस्थापन, सबै अभिभावकहरू तथा सरोकारवालहरूको अझै पनि पूर्णरूपमा बाल शिक्षा प्रति ध्यान जान नसक्नु, बालविकास केन्द्रहरूमा बालमैत्री वातावरण तथा दक्ष सहजकर्ताहरूको अभाव साथै बालबालिका संख्याको आधारमा सबै बालविकास केन्द्रहरूमा सहजकर्ताहरूको अभाव पुरा गर्नु अहिलेका चुनौती हुन ।

गर्भदिखि ४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकालाई पोषण, सुरक्षा र विकासमा सरोकारवालाहरू सचेत भएका, ४ वर्ष सम्म उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको माध्यमबाट शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, संवेगात्मक, नैतिक तथा सृजनात्मक पक्षको विकास गराई कक्षा १ मा भर्नाका लागि तयार गराउने अभ्यास बढ्दै जानु, बालबालिकाको घरायसी वातावरणलाई बालमैत्री बनाउँदै बालबालिकाको समुचित विकासमा आमा, बुवा, परिवार, संरक्षक तथा समुदायको सक्रिय संलग्नता बढ्दै गइरहेको, नगरपालिकाको आफ्नै स्रोतमा ३२ ओटा बालविकास केन्द्रहरू स्थापना र सहजकर्ताहरूको दरबन्दी सिर्जना तथा व्यवस्थापन, नगरपालिकाले आफ्नो स्रोतमा सञ्चालित बालविकास केन्द्रहरूलाई मसलन्दको व्यवस्था, बालविकास सहजकर्ताहरूका लागि विभिन्न क्षमता विकास तालिमहरूको व्यवस्था, नगरपालिका भित्रका ४ वर्ष सम्म उमेर समूहका सबै बालबालिकाको पहुँच हुने गरि बालविकास केन्द्रहरूको स्थापना तथा सञ्चालन यस आठवीस नगरपालिकाका प्रारम्भिक बालविकासका अवसरहरू हुन्।

### ३.१.२ उद्देश्य

सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नु मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यसका लागि निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्य पहिचान गरिएका छन् :

- ४ वर्ष उमेरका सबै बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गरी आधारभूत शिक्षाको तयारीका लागि प्रारम्भिक बालविकास सेवामा पहुँच बढाउनु।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका सेवाहरूमा गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।
- सरसफाई र सुरक्षा सम्बन्धी बानी बसाल्न तथा सामान्य शिष्टाचार गर्न अभिप्रेरित गर्ने ।
- ४ वर्ष सम्म उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको माध्यमबाट शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, संवेगात्मक, नैतिक तथा सृजनात्मक पक्षको विकास गराई कक्षा १ मा भर्नाका लागि तयार गराउने ।
- बालविकास केन्द्रहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका २०६७ (संसोधन सहित ) अनुसार गुणस्तरीय बनाउने ।

### ३.१.३ रणनीति

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षासम्बन्धी योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ

- निर्धारित मापदण्ड र ढाँचाअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन र व्यवस्थापन गरिनेछ ।
- संघ तथा प्रदेश सरकारको सहयोगमा क्षमता विकास, समन्वय तथा सहजीकरणको कार्य गरिनेछ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको नक्साङ्कन र पुनर्वितरण गरिनेछ।
- सामाजिक र आर्थिक रूपमा पिछडिएका समुदायका बालबालिकालाई समेट्ने गरी आवश्यकतामा आधारित विभिन्न नमुना विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ।
- प्रारम्भिक बालविकास कक्षाहरूमा न्यूनतम मापदण्ड अनुरूपका खेल तथा सिकाइ सामग्रीहरूको व्यवस्था गरिनेछ।
- अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (सचेतना)
- अडियो सामग्री व्यवस्था गरी मनोरञ्जनपूर्ण सिकाइ व्यवस्था गरिनेछ। (दृश्य-श्रव्य) भिडियो-
- प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताहरूको मासिक पारिश्रमिक वृद्धि गरिनेछ।
- खेल तथा सिकाइको तौरतरिका सम्बन्धमा सहजकर्ताहरूका लागि क्षमता विकास तालिम तथा पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन गरिनेछ।

- यसको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाइनेछ।

### ३.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

#### उपलब्धि:

सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुने

#### प्रमुख नतिजा:

- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सहज पहुँच हुने,
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ भा प्रवेश गर्ने अवसर हुने ,
- सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा न्यूनतम योग्यता र तालिम प्राप्त शिक्षक तथा बालबालिकाको हेरचाह तथा सहयोगका लागि सहायक कर्मचारी सहित केन्द्रले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका हुने,
- बालबालिकाहरूको विकासात्मक तथा सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन हुने पाठ्यक्रम समायोजन तथा अनुकूलन भएको हुने,
- भौगोलिक जटिलता रहेका तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समेट्न आवश्यकतामा आधारित जस्तै घरमा आधारित, समुदायमा आधारित, कार्यक्षेत्र तथा घुम्ती बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमका नमूना विकास हुने,
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था र विद्यालयहरू जिम्मेवार भएको हुने

#### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र.सं. | सूचक<br>(उदाहरण)                                      | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|---------|-------------------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| १       | प्रारम्भिक बालविकासमा कुल भर्ना सङ्ख्या               |                        |         |         |         |         |         |
| २       | न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका बालविकास केन्द्रको सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| ३       |                                                       |                        |         |         |         |         |         |
| ४       |                                                       |                        |         |         |         |         |         |

#### ३.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र | प्रमुख क्रियाकलाप | लक्ष्य | भौतिक लक्ष्य वर्ष ५)) | भौतिक |
|-----|-------------------|--------|-----------------------|-------|
|-----|-------------------|--------|-----------------------|-------|

| सं. |                                                                                                                                            | इकाई            | ८०<br>/ ८१ | ८१<br>/ ८२ | ८२<br>/ ८३ | ८३<br>/ ८४ | ८४<br>/ ८५ | ज<br>म्मा | लक्ष्य<br>१०)<br>वर्ष) |
|-----|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|------------|------------|------------|------------|------------|-----------|------------------------|
| १   | प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका न्यूनतम मापदण्ड प्रबोधिकरण गर्ने                                                                          | पटक             | १          |            |            |            |            | १         | १                      |
| २   | प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रहरूको नक्साङ्कन तथा पुनर्वितरण                                                                       | पटक             |            |            | १          |            |            | १         | १                      |
| ३   | परिवार, समुदाय, गैर सरकारी संघसंस्था, निजीक्षेत्रसँगको सहकार्य गर्ने                                                                       | निरन्तर         | √          | √          | √          | √          | √          | √         | √                      |
| ४   | अनाथ असहाय र अपाङ्गता पहिचान गरी थप सेवा उपलब्ध गराउने                                                                                     | पटक             | १          | १          | १          | १          | १          | ५         | १०                     |
| ५   | बाल विकास केन्द्रमा छुट्टै सुरक्षित तथा अपाङ्गमैत्री शौचालयको व्यवस्था गर्ने                                                               | ओटा             | २          | १          | २          | १          | २          | ८         | १५                     |
| ६   | बालबालिकाको अभिलेखीकरण गर्ने                                                                                                               | निरन्तर         | √          | √          | √          | √          | √          | √         | √                      |
| ७   | सुपरिवेक्षणका लागी अधिकार सम्पन्न संयन्त्रको विकास गर्ने                                                                                   | पटक             | १          |            |            |            |            | १         | १                      |
| ८   | अनाथ असहाय र अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि आवासिय योजना                                                                                   | ओटा             |            |            | १          |            |            | १         | १                      |
| ९   | पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने                                                                                                       | निरन्तर         | √          | √          | √          | √          | √          | √         | √                      |
| १०  | पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण गर्ने                                                                                                                 | पटक             | १          |            | १          |            | १          | ३         | ५                      |
| ११  | पूर्वाधार, सिकाइ क्षेत्र, केन्द्रको भित्री तथा बाहिरी सिकाइ तथा खेल सामग्री व्यवस्थापन गरी न्यूनतम मापदण्डमा सुधार गर्ने                   | ओटा             | १०         | १०         | १०         | १०         | १०         | ५०        | ६२                     |
| १२  | शिक्षकको योग्यता क्षमता र पेसागत विकास गर्ने                                                                                               | पटक             | १          | १          | १          | १          | १          | ५         | १०                     |
| १३  | बालबालिकाको स्वास्थ्य जाँच, खोप र स्वास्थ्य सम्बन्धी अभिलेख व्यवस्थापन, वृद्धि अनुगमन गर्ने र कुपोषण भएका बालबालिकाको आवश्यक प्रबन्ध गर्ने | पटक             | ३          | ३          | ३          | ३          | ३          | १५        | २५                     |
| १४  | स्थानीय भाषालाई प्राथमिकता दिई आवश्यकता अनुसार स्थानीय भाषाको प्रयोग                                                                       | आवश्यकता अनुसार |            |            |            |            |            |           |                        |

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                               | लक्ष्य इकाइ     | भौतिक लक्ष्य वर्ष ५)) |         |         |         |         |       | भौतिक लक्ष्य १०) वर्ष) |
|---------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|-----------------------|---------|---------|---------|---------|-------|------------------------|
|         |                                                                                                                 |                 | ८० / ८१               | ८१ / ८२ | ८२ / ८३ | ८३ / ८४ | ८४ / ८५ | जम्मा |                        |
|         |                                                                                                                 | र               |                       |         |         |         |         |       |                        |
| १५      | अभिभावक शिक्षा                                                                                                  | पटक             | १                     | १       | १       | १       | १       | ५     |                        |
| १६      | अभिभावक तथा समुदायका सदस्य मार्फत स्थानीय ज्ञान तथा सिपहरू बालबालिकालाई सिकाउने व्यवस्था                        | पटक             | १                     | १       | १       | १       | १       | ५     | १०                     |
| १७      | बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, मानसिक तथा भावनात्मक सुरक्षा तथा आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउने | आवश्यकता अनुसार |                       |         |         |         |         |       |                        |
| १८      | परिवार, समुदाय, निजीक्षेत्र तथा गैर सरकारी संघ संस्थाहरूको सहभागिता, संलग्नता र जिम्मेवारी वृद्धि               | निरन्तर         | √                     | √       | √       | √       | √       | √     | √                      |
| १९      | शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली                                                                                | निरन्तर         | √                     | √       | √       | √       | √       | √     | √                      |
| २०      | सहयोगी को व्यवस्था (आया)                                                                                        | जना             |                       |         |         |         |         |       |                        |
| २१      | प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका शिक्षकको सेवा तथा सुविधामा वृद्धि गर्ने                                        | पटक             | १                     |         | १       |         | १       | ३     | ५                      |

### ३.२ आधारभूत शिक्षा

आधारभूत शिक्षाले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास, गुणस्तरीय जीवनयापन र सामाजिक समायोजनमा सहयोग गर्दछ । यसले व्यक्तिलाई जीवनपर्यन्त सिकाइको मार्ग प्रशस्त गरी सामाजिक र आर्थिक रूपान्तरणमा सहभागी हुने अवसर प्रदान गर्दछ । नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँच हुने र यो तहको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क पाउने हकको प्रत्याभूति गरेको छ । प्रचलित कानूनहरूले परिभाषित गरेअनुसार प्रारम्भिक बालशिक्षादेखि कक्षा आठसम्म दिइने शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा मानिएको छ ।

#### ३.२.१ वर्तमान अवस्था

आठवीस नगरपालिकाभित्र ५९ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये कक्षा ८ सञ्चालन भएका ९ ओटा, कक्षा ५ सम्म सञ्चालित १७ र कक्षा ३ सम्म सञ्चालित गरी जम्मा ४५ ओटा विद्यालयहरू रहेका छन् । ६ ओटा आधारभूत तहको अनुमति प्राप्त संस्थागत विद्यालयहरू छन् । प्राथमिक तहमा ६७ स्वीकृत दरबन्दी, ३५ राहत र

९५ नगर करार तथा निम्नमाध्यमिक तहमा १० स्वीकृत दरबन्दी, २२ राहत, ३६ नगर करार र ३ संघीय अनुदान गरी आधारभूत तहमा जम्मा २६८ शिक्षक रहेका छन् । शैक्षिक सत्र २०७९ को तथ्याङ्कअनुसार सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा १ देखि ८ सम्म छात्रा ४१२९ र छात्र ३९६३ गरी जम्मा ८०९२ विद्यार्थी अध्ययन गरेको देखिन्छ । आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाको समतामूलक पहुँच पुर्याउन विगतमा गरिएका प्रयासहरूको नतिजास्वरूप कक्षा १-५ र १-८ को खुद भर्नादर क्रमशः ९६.३ र ९४.९ पुगेको छ (CEHRD 2079) । विशेषगरी दलित र आर्थिक एवम् सामाजिक रूपमा पिछडिएका समुदायका बालबालिकाहरू विद्यालयबाहिर रहेका वा कक्षा छाड्ने बढी देखिन्छन् । आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा आर्थिक र सामाजिक स्थितिमा आधारित असमानताहरू विद्यमान छन् । आर्थिक र सामाजिक रूपले पछाडि परेका, सीमान्तकृत समुदाय, दलित, जनजाति, कठिन परिस्थितिमा रहेका क्षेत्रका बालबालिकाको पहुँचको अवस्था तुलनात्मक रूपमा कमजोर रहेको छ । कक्षा ८ को टिकाउ दर ८९ र आधारभूत शिक्षाको तह पूरा गर्ने दर करिब ५८ प्रतिशत रहेको छ । प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता पूरा गरेका विद्यालयहरू करिब ६१ प्रतिशत रहेका छन् । बालबालिकाको विकास तथा सिकाइलाई प्रभावित गर्ने पोषण, स्वास्थ्य, सरसफाइ, दिवा खाजाजस्ता सेवाहरूमा विस्तार एवम् सुधार गर्नुपर्ने छ । पेशागत रूपमा सक्षम, योग्य शिक्षकको अपर्याप्तता र विद्यालयको नेतृत्व तथा व्यवस्थापनका पक्षमा भएका विभिन्न समस्याहरूले पनि आधारभूत शिक्षाको पहुँच र गुणस्तरमा असर परेको देखिन्छ ।

यस नगरपालिकामा सञ्चालित सबै सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूमा अध्ययन गरी रहेका विद्यार्थीहरूको अवस्थालाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी भर्नादर बढेको अवस्था देखिन्छ तर विद्यार्थी टिकाउ दर भने कम देखिन्छ । साथै संस्थागत विद्यालयहरूको भन्दा सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर कम भएको देखिन्छ । आधारभूत शिक्षा सञ्चालनका लागि यस नगरपालिकामा विभिन्न किसिमका चुनौतीहरू छन् । जस्तै आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच तथा शिक्षण सिकाइमा अनिवार्य सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, आधारभूत तहमा सिकाइको गुणस्तर सुधार गरी विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई थप सुधारमा ल्याउने, आधारभूत विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालबालिका मैत्री बनाउने, विद्यालय पहुँच भन्दा टाढा रहेका र ग्रामिण दूरदराजमा रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय सेवाक्षेत्र भित्र प्रवेश गर्न बैकल्पिक प्रबन्धहरूको व्यवस्था गरी सहभागितामा सुनिश्चितता गर्ने, विद्यालयमा कक्षागत तथा विषयगत शिक्षकहरूको दरबन्दी सिर्जना गरी सक्षम तथा तालिम प्राप्त योग्य जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने, पोषण, सेनेटरी प्याड, दिवाखाजा, सन्दर्भ शैक्षिक सामग्रीहरूको उचित व्यवस्थापन गरी विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयमा नियमित उपस्थिति गराउने व्यवस्था गराउने, विद्यालय शिक्षालाई प्राविधिक, व्यावसायिक, समावेशी र समतामूलक शैक्षिक संस्थाको रूपमा विकसित गराउने, विद्यालयलाई शान्तिक्षेत्र बनाउनका लागि विभिन्न खालका प्रकोप, महामारी र संकटहरूलाई परिस्थिति अनुसार निराकरण गरी शैक्षिक वातावरणमय बनाउने, विद्यालय शिक्षालाई परम्परागत नभई आधुनिक प्रविधियुक्त सिकाइ प्रति अग्रसर बनाउने, मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अंगको रूपमा विकास गर्न परम्परागत परीक्षा प्रणाली परिमार्जन गर्दै आधुनिक परीक्षा प्रणालीलाई विकास गरी विश्वसनीय र वैध बनाउने, शिक्षकको वृत्ति विकासलाई व्यवस्थित बनाई पारदर्शी, नतिजामुखी कुशल क्षमता भएका जनशक्ति बनाउने, विद्यालयहरूलाई सूचना प्रविधियुक्त बनाउने

सबै बालबालिकालाई निशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्ने, आधारभूत शिक्षालाई प्रभावकारी तुल्याई शैक्षिक प्रवाहलाई सुधार गर्ने अवसर दिने, आधारभूत तहका उमेर समूहका विद्यार्थीहरू विद्यालयको पहुँचमा रहेका, आधारभूत विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई बालबालिकामैत्री बनाउन पहल गरिएको, विद्यालयप्रति अभिभावक र विद्यार्थीको को चासो बढेको आदि ।

### ३.२.२ उद्देश्य

आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्दै गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु यस योजनाको समग्र उद्देश्य रहेको छ । यसका लागि निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्य रहेका छन् :

- अनिवार्य र निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत सबैको समतामूलक पहुँच र सहभागितासुनिश्चित गर्नु,
- आधारभूत शिक्षा उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहको शिक्षा पूरा गर्ने अवस्था सुनिश्चितगर्नु,
- आधारभूत तह सञ्चालित विद्यालयहरूको भौतिक र शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षिततुल्याउनु,
- विद्यालयहरूको प्रशासनिक र व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार गरी जवाफदेही बनाउनु ।
- आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य, निःशुल्क र समावेशी बनाउने सुनिश्चितता गर्ने ।
- ५ वर्ष उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत शिक्षाको पहुँच सुनिश्चितता गर्ने । १२ -
- आधारभूत तहको शिक्षालाई व्यवहारिक तथा अनुसन्धानात्मक बनाउँदै बालमैत्री तथा भय तथा दण्डरहित वातावरणमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रदानको सुनिश्चितता गर्ने ।
- कक्षा १ मा भर्ना भएका सबै बालबालिकालाई कक्षा ८ सम्मको शिक्षा अनिवार्यरूपमा पुरा गराउने ।
- आधारभूत तहको सक्षमता हासिल गरेका विद्यार्थीहरूलाई माध्यमिक तहमा भर्नाका लागि तयार गर्न

### ३.२.३ रणनीति

माथिका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ :

- विद्यालय नक्साङ्कन गरी पुनर्वितरण र समायोजन गरिनेछ ।
- अनिवार्य र निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको अवधारणा कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कानून तर्जुमा र स्रोतकोव्यवस्था मिलाइनेछ ।
- विद्यालयबाहिर रहेका बालबालिकाहरूको विवरण सङ्कलन गरी प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू सञ्चालनगरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ ।
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुदृढ गर्न शिक्षक र प्रधानाध्यापकलाई जवाफदेही बनाइनेछ ।
- विद्यालयहरूमा खानेपानी, शौचालय र सरसफाइको उचित व्यवस्था मिलाई न्यूनतम भौतिक सुविधा सहित बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरण तयार गरिनेछ ।
- संघीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय तथा सहकार्य गरी प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता (PMEC) पूरा गराउन आवश्यक लगानीको प्रबन्ध मिलाइनेछ ।
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास गरिनेछ ।
- विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई विस्तार गरिनेछ ।
- शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गरिनेछ ।
- विद्यार्थीको सिकाइ सक्षमताको परीक्षण गरी सुधारका क्षेत्र पहिचान गरिनेछ ।

### ३.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि:

अनिवार्य तथा निशुल्क आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि हुने ।

#### नतिजा:

- सबै बालबालिकाको आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा तथा सहभागि हुने,
- सबै विद्यालयले न्यूनतम प्राथमिकता प्राप्त सक्षमता पुरा गरेको हुने र न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार तथा सिकाइ सामग्रीको उपलब्धता भएको हुने तथा बालमैत्री र समावेशी वातावरणमा सिकाइ हुने
- आवश्यक संख्यामा योग्य, सक्रिय तथा उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्था हुने,
- विद्यालयमा पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवा खाजाको प्रबन्धबाट बालबालिकाहरूको पोषण तथा स्वास्थ्य अवस्थामा सुधार हुने
- बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने,
- आधारभूत शिक्षाको भर्ना, सहभागिता तथा सिकाइ उपलब्धिमा लैङ्गिक, भौगोलिक, सामाजिक तथा आर्थिक समता सूचकमा सुधार हुने,
- विविध प्रकोप, संकट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील हुने,
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइमा सहयोग हुने,
- शिक्षकहरूले शिक्षणमा बिताउने समयावधिमा सुधार हुने,
- कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास भई गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम हुने,

#### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र.सं. | सूचक<br>(उदाहरण)                                                            | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|---------|-----------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| १       | आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| २       | आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थी र तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या       |                        |         |         |         |         |         |
| ३       | न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum                                      |                        |         |         |         |         |         |

|   |                                                                             |  |  |  |  |  |  |
|---|-----------------------------------------------------------------------------|--|--|--|--|--|--|
|   | Enabling<br>Conditions) पूरा<br>गरेका आधारभूत<br>तहका विद्यालयको<br>सङ्ख्या |  |  |  |  |  |  |
| ४ |                                                                             |  |  |  |  |  |  |
| ५ |                                                                             |  |  |  |  |  |  |

### ३.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                     | लक्ष्य इकाइ      | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |                   |                   |                   |                   |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी |
|---------|-----------------------------------------------------------------------|------------------|-----------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------|------------------------|------------|
|         |                                                                       |                  | २०८०<br>/ ०८<br>१     | २०८१<br>/ ०८<br>२ | २०८२<br>/ ०८<br>३ | २०८३<br>/ ०८<br>४ | २०८४<br>/ ०८<br>५ | जम्मा |                        |            |
| १       | विद्यालय नक्साङ्कन                                                    | पटक              |                       |                   | १                 |                   |                   | १     | १                      |            |
| २       | दरबन्दि पुनर्वितरण तथा समायोजन                                        | पटक              | १                     | १                 | १                 | १                 | १                 | ५     |                        |            |
| ३       | मापदण्डअनुसार शिक्षक व्यवस्था                                         | निरन्तर          | √                     | √                 | √                 | √                 | √                 | √     | √                      |            |
| ४       | सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना                                       | निरन्तर          | √                     | √                 | √                 | √                 | √                 | √     | √                      |            |
| ६       | विद्यालयको न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास                              | ओटा              | ५                     | ५                 | ५                 | १०                | १०                | ३५    | ४५                     |            |
| ७       | विद्यालय उत्थानशील योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन                      | विद्यालय         | ३५                    | ३५                | ३५                | ३५                | ३५                | ३५    | ४५                     |            |
| ८       | सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास | विद्यालय प्रतिशत | २०                    | ३०                | ३०                | २०                | ०                 | १००   | १००                    |            |
| ९       | शिक्षक विकास तथा सहायता प्रणालीको पुनर्संरचना                         | निरन्तर          | √                     | √                 | √                 | √                 | √                 | √     | √                      |            |
| १०      | विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम र दिवा खाजाको प्रबन्ध           | निरन्तर          | √                     | √                 | √                 | √                 | √                 | √     | √                      |            |
| १२      | पाठ्यपुस्तक व्यवस्था                                                  | निरन्तर          | √                     | √                 | √                 | √                 | √                 | √     | √                      |            |
| १३      | सन्दर्भ सामग्रीको व्यवस्था                                            | निरन्तर          | √                     | √                 | √                 | √                 | √                 | √     | √                      |            |
| १६      | कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कन                                         | निरन्तर          | √                     | √                 | √                 | √                 | √                 | √     | √                      |            |
| १७      | व्यवस्थित परीक्षा                                                     | निरन्तर          | √                     | √                 | √                 | √                 | √                 | √     | √                      |            |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                  | लक्ष्य इकाइ    | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |               |               |               |               |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी |
|---------|------------------------------------------------------------------------------------|----------------|-----------------------|---------------|---------------|---------------|---------------|-------|------------------------|------------|
|         |                                                                                    |                | २०८०<br>/०८०९         | २०८१<br>/०८१२ | २०८२<br>/०८२३ | २०८३<br>/०८२४ | २०८४<br>/०८२५ | जम्मा |                        |            |
|         | प्रणाली                                                                            |                |                       |               |               |               |               |       |                        |            |
| १८      | शैक्षिक मानव संसाधन सूचना प्रणाली स्थापना तथा व्यवस्थापन                           | निरन्तर        | √                     | √             | √             | √             | √             | √     | √                      |            |
| १९      | विव्यस, शिअसंका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास                                        | पटक            | १                     | १             | १             | १             | १             | ५     | १०                     |            |
| २०      | अभिभावक अभिमुखिकरण र सहभागिता                                                      | पटक            | १                     | १             | १             | १             | १             | ५     | १०                     |            |
| २१      | सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन                                              | निरन्तर        | √                     | √             | √             | √             | √             | √     | √                      |            |
| २२      | समुह तथा अन्य क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि उपयुक्त कोठाको व्यवस्थापन                  | विद्यालय       | ३                     | ३             | ३             | ३             | ३             | १५    | ३०                     |            |
| २३      | कक्षा १ देखि ३ मा बालमैत्री र छापायुक्त कक्षाकोठाको व्यवस्था                       | विद्यालय       | ७                     | ७             | ७             | ७             | ६             | ३४    | ४५                     |            |
| २४      | कक्षा १ देखि ३ सम्मको बालबालिकाका लागि बालमैत्री बसाई व्यवस्थापन                   | विद्यालय       | ७                     | ७             | ७             | ७             | ६             | ३४    | ४५                     |            |
| २५      | कक्षा पुस्तकालयको वा बुक कर्नरको स्थापना गरी बालबालिकालाई भरपुर पढाईको अवसर प्रदान | सबै विद्यालयमा | √                     | √             | √             | √             | √             | √     | √                      |            |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                            | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |                      |              |              |              |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी |
|---------|------------------------------------------------------------------------------|-------------|-----------------------|----------------------|--------------|--------------|--------------|-------|------------------------|------------|
|         |                                                                              |             | २०८०<br>०<br>/०८<br>१ | २०<br>८१<br>/०<br>८२ | २०८२<br>/०८३ | २०८३<br>/०८४ | २०८४<br>/०८५ | जम्मा |                        |            |
| २६      | प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतको व्यवस्थापन | विद्यालय    | ७                     | ७                    | ७            | ७            | ६            | ३४    | ४५                     |            |

### ३.३. माध्यमिक शिक्षा

कक्षा ९ देखि १२ सम्म दिइने शिक्षा माध्यमिक शिक्षा हो । माध्यमिक शिक्षाले मानवीय मूल्यका साथै कला, संस्कृति, विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रका आधारभूत मूल्य-मान्यताको ज्ञान, सीप र दृष्टिकोण तथा व्यवहार आर्जन गरेका सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्य राख्दछ । यो तहको शिक्षा कामको संसारमा प्रवेश गर्नसक्ने सीप सहितको नागरिक विकास तथा उच्च शिक्षाको लागि तयारीको आधार पनि हो । नेपालको संविधानले माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ । संविधानले विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र समेटेको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुणसहितको प्रतिस्पर्धी, सीपयुक्त एवम् उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ ।

#### ३.३.१ वर्तमान अवस्था

आठवीस नगरपालिकाभित्र साधारण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारका गरि जम्मा १४ ओटा माध्यमिक सामुदायिक विद्यालय सञ्चालनमा छन् । जसमध्ये कक्षा १२ सम्म सञ्चालित ८ ओटा माध्यमिक विद्यालय रहेका छन् । माध्यमिक तहमा विद्यार्थीको पहुँचमा क्रमिक सुधार आएको छ । कक्षा ९-१०, ९-१२ र ११-१२ को खुद भर्नादर क्रमशः ८१.३, ६०.४ र ४०.३ प्रतिशत (CEHRD 2079) पुगेको देखिए तापनि कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये कक्षा १२ सम्म पुग्ने दर निकै कम रहेको छ । कक्षा ८ र १० पछि ठूलो सङ्ख्यामा बालबालिकाहरूले विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति धेरै छ । विशेषगरी दलित र आर्थिक एवम् सामाजिक रूपमा पिछडिएका समुदायका बालबालिकाहरू विद्यालयबाहिर रहेका वा कक्षा छाड्ने बढी देखिन्छन् । सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ९-१० मा स्वीकृत दरबन्दी ६, राहत १९, संघीय अनुदान ११ र नगर अनुदान १८ तथा कक्षा ११-१२ मा अस्थायी करार १० र नगर अनुदान ३ गरी ६७ शिक्षकहरू कार्यरत छन् । कति विद्यालयको कक्षा ९-१० मा शून्य दरबन्दी तथा कक्षा ११-१२ मा शिक्षक अपर्याप्त छन् । यसले गर्दा पनि माध्यमिक शिक्षामा गुणस्तर सुधार हुनसकेको छैन । बहुवञ्चितामा परेका समुदायका बालबालिकाहरूको पहुँच कम देखिन्छ । कक्षा १०, ११ र १२ का परीक्षाहरूको नतिजाले ठूलो सङ्ख्यामा विद्यार्थीहरूले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्नसकेको कारणले उच्च शिक्षाबाट समेत वञ्चित छन् । शिक्षकलाई नयाँ ज्ञान, सीप र प्रविधिमा अद्यावधिक गराई सिकाइ सुधार जरूरी देखिन्छ ।

यसका अतिरिक्त प्राविधिक शिक्षाका अन्य शिक्षण संस्थाहरू अस्तित्वमा नरहेबाट नेपाल सरकारले स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षाको संस्थागत पहुँच पुर्याउने नीति लिएपनि विषयगत रूपमा अपर्याप्त छन् । थप विषयका प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नसके मात्र प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीप प्राप्त गर्ने अधिक युवाहरूको चाहना पूरा गर्न

सकिएला। नगरपालिकामा शिक्षाका कर्मचारी व्यवस्था भएपनि प्रशासनिक कार्य के बोझ बढी भएकोले विद्यालयको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण र शिक्षक सहायता प्रणाली कमजोर देखिएको छ । वर्तमान संरचना शिक्षकको पेसागत सहयोग गर्ने कार्यमा पर्याप्त छैन।

माध्यमिक शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क बनाउने संबैधानिक तथा नितिगत व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नका लागि माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा पूर्ण निःशुल्क बनाउनु, नगरपालिकाक्षेत्रभित्रका सामुदायिक विद्यालयमा माध्यमिक तहमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी न्युन हुनु, साविकको उच्च माध्यमिक तहको शिक्षक दरबन्दी कम हुनु, माध्यमिक शिक्षाको पहुँचबाट बाहिर रहेका सङ्ख्यालाई विद्यालयमा ल्याउनु, विपन्न बालबालिकाविभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका बालबालिका, दलित, पिछडिएका वर्गका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षामा पहुँच पुर्याउनु, शिक्षकहरूलाई समयानुकूल पुनर्ताजगी र पेशागत तालिम प्रदान गर्नु, विद्यालय शिक्षा पद्धतिलाई विद्यार्थीको सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउनु, विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकास गर्नु, नगरक्षेत्रभित्रका माध्यमिक तह सन्चालित सबै विद्यालयमा शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नु, नतिजा प्रणालीमा सुधार ल्याउनु, सबैले माध्यमिक तह पुरा गर्ने अवसर बनाउनु, माध्यमिक शिक्षा परीक्षामा सहभागी हुने विद्यार्थीहरूको सक्षमता विकास गर्नु, माध्यमिक विद्यालयहरूलाई सूचना प्रविधिको पहुँचमा पुर्याउनु, सूचना तथा सञ्चार लगायतका प्रविधिमा शिक्षकको सक्षमता बढाउनु, शिक्षकको दक्षतामा वृद्धि र सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गरी सिकाइ सुधार तथा डिजिटल डिभाईडलाई कम गर्नु, सबै माध्यमिक विद्यालयमा न्यूनतम सक्षमताका अवस्था पूरा गरी विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउनु, विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउनु, शिक्षकको वृत्ति विकासलाई पारदर्शी, नतिजामा आधारित र अनुमानयोग्य बनाई व्यवस्थित गर्नु, विद्यालय शिक्षालाई विविधता अनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउनु, आवश्यक विषयगत शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गरी विद्यालयमा सक्षम र योग्य विद्यालय जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नु, विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई विद्यालयप्रति जवाफदेहि बनाउनु, नमूना माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नु, प्रधानाध्यापकको क्षमता विकास गर्नु, लेखाप्रणालीलाई पारदर्शी बनाउनु, शिक्षा शाखामा कम जनशक्ति भएका कारण नयिमत अनुगमन निरीक्षण गर्न नसकिनु, माध्यमिक तहसम्मको अधिकार संबिधानमा स्थानीय तहको भनी उल्लेख गरिएपनि सो अनुसारको अधिकार प्रयोग गर्न नपाउनु, न्यायिक समितिलाई बालअधिकार र बाल न्यायका सम्बन्धमा साधनस्रोत उपलब्ध नहुनु सो सम्बन्धमा तालिम, सेमिनार र कार्यशाला गोष्ठी नहुनु, चामुण्डाबिन्द्रासैनी नगरपालिकको नगर शिक्षा ऐन, २०७५ को पूर्ण कार्यान्वयन गराउनु, माध्यमिक तहको विज्ञान, गणित र अंग्रेजी विषयका अध्यापन अनुमतीपत्र प्राप्त उम्मेदवारहरू उपलब्ध नहुनु चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको अधिकार स्थानीय तहमा हुनु, विद्यालयहरूलाई आवश्यकताको आधारमा सुदृढीकरण गर्दै लैजानु, माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई निःशुल्क बनाउन सक्षम हुनु, माध्यमिक तहसम्मको शिक्षासम्बन्धी नियम कानून बनाउने अवसर हुनु, स्थानीय सरकार सन्चालन ऐन, २०७४, को परिच्छेद ३ दफा ११ ज मा स्थानीय तहलाई दिएका अधिकार प्रयोग गर्न पाउनु (२), सो ऐनकै दफा १०२ मा स्थानीय कानून बनाउने अधिकार, कानून बनाएर करारमा शिक्षक तथा विद्यालय कर्मचारीहरू व्यवस्थापन गर्न पाउने अधिकार स्थानीय तहमा हुनु, विद्यालय अनुगमन, निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षणको अधिकार हुनु, माध्यमिक शिक्षा सुधारका लागि स्थानीय तहले बजेट विनियोजन गर्न पाउनु, विद्यालयमा साधन स्रोत विनियोजनमा बढोत्तरी हुँदै जानु, विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोग लिनसक्ने वातावरण

तयार भएको, संविधानको धारा ३१ मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुनेछ भनेर ग्यारेण्टी गरिएको छ, संविधानको त्यही धाराले अपांगता भएकार आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई उच्च शिक्षासम्म समेत निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ, त्यस्तै, दलितको लागि पनि नेपालको संविधानको धारा ४० ले उच्च शिक्षासम्म छात्रवृत्तिसहित निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ; संविधानको धारा ५१ ले शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने नीति अंगिकार गरेको , बालबालीका सम्बन्धी ऐन, २०७५ जारी भइ कार्यान्वयन हुनु सोही ऐनको दफा ६४ मा स्थानीय तहले बालबालीकाको अधिकार प्रचलन गराउने सम्बन्धी अवसर पाउनु, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ कार्यान्वयनमा हुनु सो को बुँदा नं १० .कार्यान्वयनमा हुनु, आदि अवसरका रूपमा रहेका छन ।

### ३.३.२ उद्देश्य

- माध्यमिक तहको शिक्षालाई निःशुल्क, बालमैत्री र समावेशी बनाउने ।
- आधारभूत तहको शिक्षा हासिल गरेका विद्यार्थीहरूलाई सीपमूलक ,प्रविधियुक्त र गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षाको अवसर प्रदान गर्ने ।
- माध्यमिक तहको शिक्षण विधिलाई व्यवहारिक, अनुसन्धानात्मक, सिकाईमैत्री तथा भयरहित बनाउँदै विद्यार्थीहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरी प्रतिस्पर्धी तथा उच्च शिक्षा हासिल गर्न योग्य बनाउने ।
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्ने
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्ने
- विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी, र सुरक्षित बनाउने
- शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रवन्धमा सुधार ल्याउने

### ३.३.३ रणनीति

- विद्यालयहरूको नक्साङ्कन गर्ने,
- सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालयहरूको पुनर्वितरण, समायोजन तथा स्थापना गर्ने,
- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने,
- माध्यमिक तहमा खुद भर्नादर र टिकाउदर बढाउने,
- विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ,
- वैकल्पिक माध्यमका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- सबै विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गर्ने,
- माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकको व्यवस्था गर्ने,
- शिक्षक पेसागत विकास तथा सहयोगको व्यवस्था गर्ने,
- शिक्षकहरूका लागि अभिप्रेरणाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- शिक्षण सिकाइ पद्धतिमा सुधार गर्ने,
- हरेक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि विस्तार गर्ने,
- विद्यालयहरूलाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने,
- विज्ञान विषय अध्ययनका लागि विद्यार्थीहरूलाई आकर्षित गर्न पूर्वाधार सहितको व्यवस्था गर्ने ,
- सक्षम र उत्प्रेरित प्रअको व्यवस्था गर्ने,
- आवधिकरूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइमा जवाफदेही हुने प्रणाली विकास गर्ने।

### ३.३.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

#### उपलब्धि

माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार हुने ।

#### प्रमुख नतिजा:

- सबै बालबालिकाहरूलाई निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुने,
- सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको हुने,
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुने,
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको उपलब्धता, उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्थापन, प्रविधिको समुचित प्रयोग, र उचित सिकाइ वातावरणको निर्माण भएको हुने,
- माध्यमिक शिक्षा पुरा गर्ने बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने,
- माध्यमिक शिक्षाको भर्ना, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा लैङ्गिक, भौगोलिक, सामाजिक तथा आर्थिक लगायतका समता सूचकमा सुधार हुने,
- माध्यमिक विद्यालयहरू प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील हुने,
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग भई विद्यार्थीको सिकाइमा सहयोग पुगेको हुने,
- माध्यमिक तहको शिक्षामा सुशासन कायम हुने,
- माध्यमिक तहमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह हुने।

#### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र.सं. | सूचक                                                                    | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|---------|-------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| १       | माध्यमिक तह<br>(कक्षा ९-१०)<br>मा भर्ना भएका<br>विद्यार्थी सङ्ख्या      |                        |         |         |         |         |         |
| २       | माध्यमिक तह<br>(कक्षा ११-<br>१२) मा भर्ना<br>भएका विद्यार्थी<br>सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| ३       | विज्ञान विषयमा<br>अध्ययनरत<br>विद्यार्थी सङ्ख्या                        |                        |         |         |         |         |         |
| ४       | न्यूनतम सिकाइ<br>सबलीकरण<br>मापदण्ड(MEC)                                |                        |         |         |         |         |         |

| क्र.सं. | सूचक                                          | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|---------|-----------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
|         | पूरा गरेका<br>माध्यमिक<br>विद्यालय<br>सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| ५       |                                               |                        |         |         |         |         |         |
| ६       |                                               |                        |         |         |         |         |         |

### ३.३.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                                                                                      | लक्ष्य<br>इकाइ | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |      |      |      |      |      |       | भौतिक<br>लक्ष्य (१०<br>वर्ष) | जिम्मेवारी               |
|---------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|-----------------------|------|------|------|------|------|-------|------------------------------|--------------------------|
|         |                                                                                                                                                                                                        |                | ०८०८                  | ०८०९ | ०८१० | ०८११ | ०८१२ | ०८१३ | जम्मा |                              |                          |
| १       | निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानून, कार्यविधि, निर्देशिकाहरू तयारी                                                                                                       | पटक            | १                     |      |      |      |      |      | १     | १                            | संघ, प्रदेश र स्थानीय तह |
| २       | विद्यालय सेवा क्षेत्रको सिमांकन गरी हरेक माध्यमिक विद्यालयको सेवा क्षेत्र एकीन गर्ने र सिमाङ्कन भित्रका बालबालिकाहरू भर्नाको सुनिश्चितताको लागि विद्यालयमा नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन र स्थापना | पटक            | १                     |      |      |      |      |      | १     | १                            | स्थानीय तह               |
| ३       | माध्यमिक शिक्षामा विज्ञान प्रविधि, इन्जिनियरिङ, कला र गणित शिक्षा (STEAM) जस्ता विषयको सिकाइलाई अन्तरसम्बन्धित गर्ने र विज्ञान, गणित तथा कम्प्युटर विज्ञान विषय अध्ययनका लागि                          | निरन्तर        | √                     | √    | √    | √    | √    | √    | √     | √                            | संघ र स्थानीय तह         |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                     | लक्ष्य इकाइ       | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |     |     |     |     |     |     |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी               |
|---------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------|-----------------------|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-------|------------------------|--------------------------|
|         |                                                                                                                                       |                   | ०८०                   | ०८१ | ०८२ | ०८३ | ०८४ | ०८५ | ०८६ | जम्मा |                        |                          |
|         | अवसर बढाउने                                                                                                                           |                   |                       |     |     |     |     |     |     |       |                        |                          |
| ४       | माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सनिश्चित गर्न आवश्यकतानुसार बसको व्यवस्था तथा खुला तथा दुर शिक्षा लगायतका बैकल्पिक प्रवन्ध गर्ने        | माध्यमिक विद्यालय |                       | १   | २   | २   | १   | ६   | १४  |       |                        |                          |
| ५       | विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास (भवन तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, खानेपानी, खेलमैदान, घेरावार, शौचालय)                            | माध्यमिक विद्यालय |                       | १   | १   | २   | २   | ६   | १४  |       |                        | संघ र स्थानीय तह         |
| ६       | प्रविधि तथा व्यवहारकुशल सिपहरूको एकिकरण तथा विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी शिक्षक क्षमता विकास                                        | शिक्षक प्रतिशत    | २०                    | २०  | ३०  | ३०  |     | १०० |     |       |                        | संघ, प्रदेश र स्थानीय तह |
| ७       | विव्यस, शिअसंघ पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास र अभिमुखिकरण                                                                               | प्रतिशत           | २५                    | ३०  | ३०  | १५  |     | १०० |     |       |                        | प्रदेश तथा स्थानीय तह    |
| ८       | विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने आकस्मिक व्यवस्थापन योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन | स्थानीय तह        | १                     |     |     |     |     | १   | १   |       |                        | स्थानीय तह               |
| ९       | सिकाइका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि                                                                                                 | विद्यालय प्रतिशत  | २०                    | ३०  | ३०  | २०  |     | १०० |     |       |                        | संघ र स्थानीय तह         |

| क्र.स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                         | लक्ष्य इकाइ        | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |        |        |        |        |     |     |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी         |
|--------|-------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|-----------------------|--------|--------|--------|--------|-----|-----|-------|------------------------|--------------------|
|        |                                                                                           |                    | ००                    | ०५     | १०     | १५     | २०     | २५  | ३०  | जम्मा |                        |                    |
|        | लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि गर्न आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास            |                    |                       |        |        |        |        |     |     |       |                        |                    |
| १०     | विभिन्न किसिममा अपांगता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग                                          | निरन्तर            | √                     | √      | √      | √      | √      | √   | √   | √     |                        | संघ तथा स्थानीय तह |
| ११     | निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताको लागि पाठ्यपुस्तक                                          | कक्षा              | ९ र १०                | ९ र १० | ९ र १० | ९ र १० | ९ र १० |     |     |       |                        |                    |
| १२     | आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस तथा स्टेशनरी सहयोग                                       | विद्यार्थी सङ्ख्या | ५०                    | ५०     | ५०     | ५०     | ५०     | २५० | ५०० |       |                        |                    |
| १३     | सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन तथा सञ्चालन अनुदान                                  | माध्यमिक विद्यालय  | ६                     | ६      | ६      | ६      | ६      | ६   | १४  |       |                        |                    |
| १४     | कक्षाकोठामा धारित मूल्यांकनलाई शिक्षण सिकाइ प्रकृत्यामा एकीकृत गर्ने गरी सुधार तथा प्रयोग | विद्यालय           | ६                     | ६      | ६      | ६      | ६      | ६   | १४  |       |                        |                    |

### ३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम

विकासका लागि साधारण र प्राविधिक जनशक्तिका बिच सन्तुलनको आवश्यकता पर्दछ । सुरुवातका दिनहरूमा साधारण शिक्षातर्फ जोड दिइएतापनि विस्तारै प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमका क्षेत्रमा जोड दिन थालिएको छ । कृषि, भेटनरी, सव ओभरसियर, इन्जिनियरिङ, चिकित्सा विज्ञान, कम्प्युटर लगायतका क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको माग उच्च रहेको छ । प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका अवसरहरूमा सबै लिंग, अपाङ्गता, गरिबी, सीमान्तकृत आर्थिक सामाजिक रूपले पछि परेको समुदाय लगायतका सबै वर्गको समतामूलक पहुँच, सहभागिता र सिकाई उपलब्धिमा सुधार गर्दै श्रम बजार सँग आवद्ध गर्नुपर्ने देखिन्छ । वि० को संविधान सँगसँगै २०७२ .सं .समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” भन्ने राष्ट्रिय आकांक्षा पुरा गर्नका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले नौ ओटा राष्ट्रिय लक्ष्य अन्तर्गत उच्च र दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व तय गरेको र त्यसको लागि गुणस्तरिय प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको विस्तारमा जोड दिएको देखिन्छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ मा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको तल्लो तहदेखि नै समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघले सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्ने गरी निर्धारण गरेको दिगो विकास लक्ष्यले पनि प्रत्येक व्यक्तिलाई गरी खाने शिक्षामा समावेशी, समतामूलक र समन्यायिक ढङ्गमा दिने अवसरलाई व्यापक बनाउन जोड दिएको छ । यस प्रकारको शिक्षाको विकासले यस पालिकामा सिपयुक्त दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुने र रोजगार एवम रोगारीका अवसरहरू सृजना भई विदेशिने युवाहरू आत्मनिर्भर बन्ने अवस्था सिर्जना हुनेछ ।

### ३.४.१ वर्तमान अवस्था

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदको पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा ५७ ओटा आङ्गिक पोलिटेक्निकशिक्षालयहरू, १७ ओटा साझेदारीमा सञ्चालित पोलिटेक्निकशिक्षालयहरू, ४३४ ओटा सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा, ४२९ ओटा सम्बन्धन प्राप्त शिक्षालयहरू र ५८७ प्राविधिक एस डिप्लोमा तहका कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् ६१४ तहका कार्यक्रमर .सी.एल. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिम एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदन), २०७६ ४ । कर्णाली प्रदेशमा ( ओटा आङ्गिक , २ ओटा साझेदारी, १०४ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरू, १८ ओटा निजी संस्थाहरूरहेका छन् भने यस पालिकामा एउटा सामुदायिक विद्यालयहरूमा डिप्लोमा कृषि विज्ञान सञ्चालनमा रहेको छन् ।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद् अन्तर्गत सञ्चालीत डिप्लोमा कृषि विज्ञानमा विद्यार्थीहरू अध्ययनरत रहेका छन् । आठबीस नगरपालिकाले वार्षिक रूपमा उच्च तहमा प्राविधिक तर्फ अध्ययनरत विद्यार्थीहरू छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउदै आइरहेको छ । सोही अनुरूप छात्रवृत्ति प्राप्त विभिन्न विद्यार्थीहरूले विभिन्न प्राविधिक विषयहरू अध्ययन गरिरहेका छन् । आको नीति तथा का ०८१।२०८० व.र्यक्रममा यस नगरपालिकाले प्राविधिक शिक्षामा उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको लागि वडा नम्बर १ सुकिपिउलीमा कृषि प्राविधिक क्याम्पस स्थापनाको लागि पहल गरेको छ । छोटो अवधिका व्यवसायिक र सिपमूलक तालिमहरू पालिकाकै अगुवाईमा सञ्चालन हुने गरेका छन् ।

### ३.४.२ उद्देश्य

- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने
- स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासका अवसर सृजना गर्न संयन्त्र विकास गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासका अवसरहरूलाई सान्दर्भिक, उपयोगी र गुणस्तरीय बनाउने

### ३.४.३ रणनीति

- स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको अवसर सृजना गर्ने
- बहुप्राविधिक शिक्षालय/तालिम केन्द्रहरूको स्थापना, सञ्चालन, तथा नियमन गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको गुणस्तर, प्रभावकारिता र पहुँच बढाउनको निमित्तसरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको क्षेत्रमा सक्षम जनशक्ति तयार गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपमा व्यापार तथा उद्योग क्षेत्रको सहभागिता बढाउनप्रोत्साहन गर्ने

- आय आर्जन गर्ने खालका क्रियाकलापको माध्यमबाट आत्म निर्भर हुनको निम्ति संस्थागत क्षमता बढाउने
- पिछ्छडिएका भौगोलिक क्षेत्र, महिला, आदिवासी/जनजाती, दलित, अपाङ्गताभएका नागरिक एवम् आर्थिक रूपले विपन्न समूदाय र वर्गको पहुँच बढाउन आवश्यक कार्यक्रमहरूको व्यवस्था गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरू कृषि, उर्जा, पर्यटन, जलस्रोत, स्थानीय प्रविधि, सम्पदा र संस्कृति, खेलकूद, जलवायु परिवर्तन लगायतका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित गर्न पहल गर्ने
- विद्यार्थीहरूलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका अवसर उपलब्ध गराउनका लागि सम्बन्धित संस्थाहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने
- स्थानीय तहमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप प्रदायक संस्थाहरूको सञ्चालनमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने

### ३.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

#### उपलब्धि

उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकताअनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त दक्षता हासिल गरी उत्पादनशील, रोजगारी, स्व-रोजगारी र जीविकोपार्जनका क्षेत्रबाट आर्थिक स्तर सुधार गरेको हुने ।

#### प्रमुख नतिजा:

- स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रमा उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकताअनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त अवसर प्राप्त गरेको हुने ।
- स्थानीय तहमा बहुप्राविधिक शिक्षालय/प्राविधिक धारका माध्यमिक विद्यालयहरूको स्थापना भई सञ्चालन हुने ।
- स्थानीय तहमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रमा सञ्चालित संस्थाहरूबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूलाई उत्पादन र आर्थिक उपार्जनसँग जोडिने
- स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत सिपहरूको पहिचान, प्रमाणिकरण तथा प्रवर्द्धन हुने
- बैदेशिक रोजगारीबाट हासिल गरेको अनुभव र सिपको खोजी, प्रमाणिकरण तथा उपयोग हुने वातावरण सृजना हुने
- खोज, नवपर्वर्तन तथा उद्यमशीलतामा अभिवृद्धि भएको हुने
- उत्पादनशील, रोजगारी, स्व-रोजगारी र जीविकोपार्जनका अवसरमा वृद्धि हुने ।
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिपका क्षेत्रमा सार्वजनिक, निजी तथा सामूदायिक सहभागितामा लगानी अभिवृद्धि हुने

#### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र.सं. | सूचक | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|---------|------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
|         |      |                        |         |         |         |         |         |

| क्र.सं. | सूचक                                                                                                     | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|---------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| १       | प्राविधिक शिक्षा<br>तथा<br>व्यावसायिक<br>तालिम प्रदान<br>गर्ने विद्यालय<br>सङ्ख्या                       |                        |         |         |         |         |         |
| २       | माध्यमिक<br>तहमा<br>प्राविधिक शिक्षा<br>तथा<br>व्यावसायिक<br>तालिममा भर्ना<br>भएका विद्यार्थी<br>सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| ३       |                                                                                                          |                        |         |         |         |         |         |
| ४       |                                                                                                          |                        |         |         |         |         |         |

### ३.४.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                 | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष) |         |         |         |         |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी                           |
|---------|-----------------------------------------------------------------------------------|-------------|----------------------|---------|---------|---------|---------|-------|------------------------|--------------------------------------|
|         |                                                                                   |             | २०८०/८१              | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | जम्मा |                        |                                      |
| १       | प्रयोगशाला व्यवस्थापन सहयोग                                                       | विद्यालय    |                      | २       |         |         |         | २     | २                      | संघ र प्रदेशसँगको समन्वय र सहकार्यमा |
| २       | श्री जनज्योति मावि राकममा सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन | विद्यालय    |                      |         | १       |         |         | १     | १                      |                                      |
| ३       | छोटो अवधिका सिपमूलक तालिमहरू                                                      | ओटा         | २                    | २       | २       | २       | २       | १०    | १०                     |                                      |

|   |                                                                                                              |         |   |    |    |    |    |    |    |            |
|---|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|---|----|----|----|----|----|----|------------|
|   | सञ्चालन                                                                                                      |         |   |    |    |    |    |    |    |            |
| ४ | प्राविधिक र<br>व्यावसायिक<br>शिक्षा<br>सम्बन्धी<br>पालिका<br>स्तरीय<br>नीतिको तर्जुमा                        | पटक     |   | १  |    |    |    | १  | १  |            |
| ५ | युवालाइ खोज<br>र<br>नवप्रवर्तनका<br>लागि<br>प्रोत्साहनमूलक<br>कार्यक्रमहरू<br>सञ्चालन                        | सङ्ख्या |   | १० | १० | १० | १० | ४० | ८० |            |
| ६ | प्राविधिक<br>शिक्षा<br>अध्ययन<br>गरेका<br>युवाहरूलाई<br>उद्यमशिलता<br>विकासको<br>लागि सहयोग                  | सङ्ख्या |   | ५  | ५  | ५  | १० | २५ | ५० |            |
| ७ | प्राविधिक<br>शिक्षा तथा<br>व्यावसायिक<br>तालिम<br>प्रदायक<br>संस्थाहरूको<br>अनुगमन,<br>नियमन र<br>व्यवस्थापन | पटक     | १ | १  | १  | १  | १  | ५  | १० | स्थानीय तह |

### ३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

औपचारिक शिक्षा प्रणालीको संरचना भन्दा बाहिर मानव जिवनका लागि आवश्यक ज्ञान, सिप र प्रकृत्याको प्रशोधन गर्ने जीवनपर्यन्त अर्थात आजीवन सिकाइ प्रणाली अनौपचारिक शिक्षा हो । अनौपचारिक शिक्षाले समाजमा विद्यमान विभिन्न किसिमका समूहका लागि विभिन्न लक्ष्य बनाई सेवा प्रदान गर्दछ । निरक्षरका लागि साक्षरता, साक्षरका लागि साक्षरोत्तर, सिकाइ अवसरका लागि स्तरवृद्धी, शिक्षासँग सिप र आम्दानी जोड्दै शिक्षित समाजको विकासका लागि अनौपचारिक एवम आजीवन शिक्षाले काम गर्दछ ।

संविधानले सुनिश्चित गरेको शिक्षा पाउने हक, राष्ट्रिय शिक्षा नितिले अवलम्बन गरेको सिद्धान्त, दिगो विकासका लक्ष्य ४ तथा आवधिक योजनाले अपेक्षा गरेको ,प्रत्येक नागरिकले शिक्षा पाउने हकको कार्यान्वयन गर्न औपचारिक शिक्षासँगै अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीले योगदान गर्दछ । सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा र जीवनपर्यान्त सिकाइ अवसर दिगो विकासको मुल मर्म रहेकोले विगतको साक्षरताका कार्यक्रमबाट साक्षर बनेका नवसाक्षरहरूका लागि मागमा आधारित निरन्तर शिक्षा र जीवनप्रयन्त सिकाइ अवसर उपलब्ध गराउनुपर्दछ । विशेष गरी शिक्षाको औपचारिक संरचना बाहिर ठूलो सङ्ख्यामा रहेका युवा, महिला र प्रौढहरूका लागि कार्यमूलक साक्षरता, आयआर्जन, समूह साझेदारी प्रविधि साक्षरता लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षाका बिचमा Cross ventilator को व्यवस्था गरी शिक्षा प्राप्तिलाई लचकदार र व्यक्तिको आवश्यकता र अनुकूलतामा आधारित बनाउदै लैजानुपर्ने देखिन्छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा निति २०७६ ले नेपाललाई पूर्ण साक्षर मुलुक बनाइ अनौपचारिकपरम्परागत र ,वैकल्पिक , खुला शिक्षाका माध्यमबाटआजीवन सिकाइ संस्कृतीको विकास गर्नु, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गरी जीवनपर्यन्त शिक्षाका माध्यमबाट मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार पार्ने उद्देश्य निर्धारण गरेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी मापदण्ड, २०७८ जस्ता नतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।

### ३.५.१ वर्तमान अवस्था

दैलेख जिल्ला नेपालकै ३४ औं साक्षर जिल्ला घोषणा भईसकेको छ । यस पालिकामा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित भएकागरीबीको चपेटामा परेका , समुदायका विभिन्न व्यक्तिहरूकोआवश्यकतामा आधारित आयआर्जन कार्यक्रम ,सीपमुलक कार्यक्रम , चेतनामूलक कार्यक्रम र पुस्तकालय सञ्चालन गर्ने उद्देश्य सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको रहेको छ । ।

केन्द्रलेआयआर्जनका लागि समुह गठन तथा परिचालन तथा पुस्तकालय व्यवस्थापनको काम गरिरहेको छ । आठबीस नगरपालिकाको साक्षरता दर ७३.२. प्रतिशत रहेको छ । जसमा महिला साक्षरता दर ६५ प्रतिशत ०.८१ प्रतिशत र पुरुषको साक्षरता दर ९. (NPH Census 2021) रहेको छ ।

### चुनौती र अवसर

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई क्रियाशिल रूपमा परिचालन गर्ने ,
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रसञ्चार ,नागरिक समाज ,स्थानीय गैर सरकारी संघसंस्थाहरू ,विद्यालय , अभिभावक परिचालन गरि साक्षरता स्थिति बढाउने ,माध्यम
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई समयसापेक्ष सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन गर्न सक्ने बनाउने,
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी मापदण्ड २०७८ लाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने,
- मौलिक तथा परम्परागत ज्ञानमा आधारित सामाग्री विकास गर्नु,
- महिलाहरूको साक्षरता प्रतिशत वृद्धि गर्नु ।

### ३.५.२ उद्देश्य

- सबै नागरिकका लागि समावेशीतथा समतामूलक साक्षरता र आजीवन सिकाइका अवसर सुनिश्चित गर्ने
- औपचारिक, अनौपचारिक तथा अरितिक शिक्षाकाबीच अन्तरसम्बन्ध स्थापित गर्ने
- आजीवन सिकाइ संस्कृति सापेक्ष अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका लागि संस्थागत सुदृढीकरण गर्ने
- स्थानीय तहलाई पूर्ण साक्षर पालिका घोषणा गर्ने

### ३.५.३ रणनीति

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको समायोजन, पुनर्संरचना तथा पुनर्वितरण गरिने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय गैर सरकारी संघ संस्थाहरू, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गरिने
- सिकारूका आवश्यकताअनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडुलहरू र भाषिक विविधता अनुरूपका सामग्रीको प्रयोग गरिने
- सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गरिने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधा सम्पन्न विद्युतीय पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफ.एम. सञ्चालन र सेवा प्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइको थलोका रूपमा विकास गरिने

### ३.५.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

#### उपलब्धि

सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसर प्राप्त हुने

#### प्रमुख नतिजा:

- सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्राप्त हुने
- अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक संरचनागत व्यवस्था तयार भई सञ्चालन हुने
- सिकारूको आवश्यकताअनुसार जीवनपर्यन्त सिकाइका सामग्रीहरू कार्यान्वयन हुने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र आजीवन सिकाइको केन्द्रका रूपमा विकास हुने
- अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइबाट आर्जित ज्ञान तथा सिपको पहिचान एवम् प्रमाणीकरण गरी समकक्षता प्रदान हुने
- अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइसम्बन्धी तथ्याङ्क अध्यावधिक हुने
- स्थानीय तह पूर्ण साक्षर घोषणा हुने

#### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र.सं. | सूचक | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|---------|------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
|         |      |                        | २       | ३       | ४       | ५       | ६       |

|   |                                                                    |  |  |  |  |  |  |
|---|--------------------------------------------------------------------|--|--|--|--|--|--|
| १ | भाषिक तथा गणितीय साक्षरता सिप (पन्ध्र वर्षभन्दा माथि) * (%)        |  |  |  |  |  |  |
| २ | भाषिक तथा गणितीय साक्षरता सिप (पन्ध्र वर्ष भन्दा माथिका महिला) (%) |  |  |  |  |  |  |
| ३ | आधारभूत सुविधासम्पन्न सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सङ्ख्या            |  |  |  |  |  |  |
| ४ | सामुदायिक पुस्तकालय को सङ्ख्या                                     |  |  |  |  |  |  |
| ५ |                                                                    |  |  |  |  |  |  |

### ३.५.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

- निरक्षरहरूको तथ्याङ्क संकलन तथा खण्डिकृत डाटावेस तयारी
- साक्षरता तथा साक्षरोत्तर शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन
- सामूदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन
- सामूदायिक सिकाइ केन्द्रलाई सामूदायिक पुस्तकालयका रूपमा सञ्चालन
- सामूदायिक सिकाइ केन्द्रको सुदृढीकरण
- सरकारी तथा गैर सरकारीनिकायसँग साझेदारी र सहकार्य
- मौलिक तथा परम्परागत ज्ञानमा आधारित सामग्री विकास
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग
- सिकाइ सामग्री र सिकाइको प्रमाणीकरण
- संस्थागत प्रबन्ध
- अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, खुला विद्यालय, र धार्मिक प्रकृतिका विद्यालयहरूलाई अनुदान
- पूर्णसाक्षर पालिका घोषणा

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                             | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष) |         |         |         |         |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी                               |
|---------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|----------------------|---------|---------|---------|---------|-------|------------------------|------------------------------------------|
|         |                                                                                                                                               |             | २०८०/८१              | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | जम्मा |                        |                                          |
| १       | अनौपचारिक शिक्षा तथा आजिवन सिकाइ र यसका आगामी मार्ग सम्बन्धमा अवधारणागत स्पष्टताका लागि विज्ञ समुहबाट अवधारणा पत्र तयार गराइ अभिमुखिकरण गर्ने | पटक         | १                    |         |         |         |         | १     | १                      |                                          |
| २       | निरक्षरहरूको विवरण संकलन र आजिवन सिकाइका सरोकारवालाहरूको खण्डिकृत तथ्यांकहरूको डाटावेस तयार गर्ने                                             | पटक         |                      | १       |         |         |         | १     | १                      | सामुदायिक सिकाइ केन्द्र                  |
| ३       | सामुदायिक पुस्कालयको व्यवस्थापन गरी सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सँग आवद् गर्ने                                                                    | सङ्ख्या     |                      |         | १       | १       |         | २     | २                      | संघ                                      |
| ४       | सामुदायिक केन्द्रमा सुचना तथा संचारप्रविधि मैत्री उपकरणको व्यवस्था गर्ने                                                                      | पटक         |                      | १       |         |         |         | १     | १                      |                                          |
| ५       | संयोजक र आवश्यकता अनुसार सहयोगीको व्यवस्था गर्ने                                                                                              | केन्द्र     | ✓                    | ✓       | ✓       | ✓       | ✓       |       |                        |                                          |
| ६       | संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समन्वय संयन्त्र विकास गर्ने                                                                                        | तह          | १                    |         |         |         |         | १     | १                      |                                          |
| ७       | सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय तथा स्थानीय तहमा रहेका समुदायमा आधारित संस्थासँग साझेदारी र सहकार्य गर्ने                                         | निरन्तर     | ✓                    | ✓       | ✓       | ✓       | ✓       |       |                        | संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र अन्य संघसंस्था |
| ८       | अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, खुला विद्यालय लगायतका संस्थाहरूको स्थापना, संस्थागत विकास र सञ्चालनका लागि अनुदान उपलब्ध                            | ओटा         |                      | १       | १       |         |         | २     | ५                      | संघ                                      |

|   |                                                                                            |                                |   |   |   |   |   |  |  |  |
|---|--------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------|---|---|---|---|---|--|--|--|
|   | गराउने                                                                                     |                                |   |   |   |   |   |  |  |  |
| ९ | जेष्ठ नागरिक, श्रमिक, गृहणी महिलाहरूका लागि आवश्यकतामा आधारित निरन्तर सिकाइ प्रवर्धन गर्ने | स्थानीय तह (आवश्यकतामा आधारित) | ✓ | ✓ | ✓ | ✓ | ✓ |  |  |  |

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रम सिकाइको एक योजना हो । शिक्षाको राष्ट्रिय तहगत तथा कक्षागत उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्नका लागि सबैभन्दा महत्वपूर्ण साधन पाठ्यक्रम हो । पाठ्यक्रमले राखेका उद्देश्यहरू पूरा गर्न पाठ्यक्रमका आधारमा तयार पारिने सामग्री पाठ्यसामग्री हो । समय सापेक्ष रूपमा पाठ्यक्रम परिमार्जन हुँदै जान्छ र परिवर्तित पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक साधन तथा स्रोतको परिचालन गरी उल्लेख्य रूपमा कार्यान्वयनमा जोड दिइनेछ । शैक्षिक सत्र २०७७ देखि कक्षा १ मा लागु भएको एकीकृत पाठ्यक्रम अनुसार स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ । नगरपालिकाको आवश्यकताको विषयहरू समेटेर स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ । शिक्षकहरूका लागि परिमार्जित पाठ्यक्रम अनुसार आवश्यक प्रबोधीकरण तालिम सञ्चालन गरी पाठ्यक्रमकले निर्देशित गरेका उद्देश्यका आधारमा शिक्षण गराउने परिपाटीको विकास गरिनेछ ।

३ २.६.वर्तमान अवस्था

राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना, २०२८ मा सर्वप्रथम विद्यालय तहमा पाठ्यक्रमलाई दस्तावेजीकरण गरिएको थियो । पाठ्यक्रम विकासका लागि संस्थागत रूपमा शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्र स्थापना भयो । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको संरचनाको निरन्तरता सगैँ विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विकास, सुधार तथा अद्यावधिक गर्ने क्रममै वि. सं. २०७६ मा नयाँ पाठ्यक्रम प्रारूप तयार भइ कार्यान्वयन गर्ने क्रममा २०७७ देखि कक्षा १ र ११ मा कार्यान्वयन सुरु भएको छ । त्यसैगरी वि. सं. २०८० सम्ममा विद्यालय तहका सबै कक्षाहरूमा यो पाठ्यक्रम कार्यान्वयन हुने योजना छ ।

आठवीस नगरपालिकामा वि सं २०७८ देखि कक्षा १ देखि ८ सम्मको लागि स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरि कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ भने पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्ने प्रक्रियामै छ । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७८ देखि आधारभूत तह कक्षा ६-८ को स्थानीय पाठ्यक्रम पनि तयार गरी लागू गरिएको छ । पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि हाल सम्म कक्षा १ देखि १० सम्म सबै विषय र कक्षा ११ र १२ का लागि अनिवार्य विषयका पाठ्यपुस्तक प्रदान गर्ने नेपाल सरकारले निःशुल्क व्यवस्था मिलाएको छ । विभिन्न विषयका शिक्षक निर्देशिका तयार गरेको छ । पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक र प्रभावकारी बनाउन कक्षा १मा अन्तर सम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको छ । प्रत्येक ३ - प्रतिशत सम्म भारको प्रयोगात्मक कार्य ५० देखि २५ विषयमा विषयवस्तुको स्वरूप अनुसार विद्यार्थीलाई , परियोजन कार्य वा सामुदायिक कार्य लगायतका व्यवहारिक अभ्यास गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । परिवर्तित पाठ्यक्रम अनुसार शिक्षकलाई निश्चित अवधिमा शिक्षकको पेसागत विकास लालिम लिनुपर्ने

व्यवस्था गरिएको छ । परीक्षण र मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गरी आधारभूत तह सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धति अपनाइएको छ । सबै कक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिअनुसार नतिजा निकाल्ने परिपाटी अपनाइएको छ । राष्ट्रिय प्रारम्भिक कक्षा पढाइ कार्यक्रमको न्यूनतम कार्यक्रमबाट सबै विद्यालयमा शिक्षण सिकाइ सामग्रीको व्यवस्थापन गरिएको छ ।

### चुनौतिहरू तथा अवसरहरू

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विषयगत शिक्षकको व्यवस्था गर्नु चुनौतिका रूपमा रहेको छ । त्यसैगरी स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विकासका लागि क्षमता विकास गर्नु, सबै शिक्षकलाई नयाँ पाठ्यक्रमको अभिमुखीकरण गर्नु, पाठ्यक्रमलाई समय अनुसार अद्यावधिक गर्नु पनि चुनौतिका रूपमा रहेका छन् । अपाङ्गता, अनाथअसहाय भएका बालबालिकाको लागि अनुकूलको पाठ्यसामग्रीको व्यवस्था गर्ने आदि पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक कार्यान्वयनका चुनौतिहरू पनि हाम्रा सामु छन् । माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क पाठ्यपुस्तकको व्यवस्था, शिक्षक निर्देशिकाको व्यवस्था, परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार, स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन, २०७६ को निर्माण र कक्षा ३ सम्म एकीकृत पाठ्यक्रमको व्यवस्था, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक कार्यान्वयनका अवसरहरू रहेका छन् ।

### ३.६.३ लक्ष्य

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीहरूमा जीवनोपयोगी ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको विकास भई सक्षम, सृजनशील र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार हुने

### ३.६.४ उद्देश्य

- पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु
- पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण दिनु
- सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउनु
- पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा स्थानीय र आधुनिक विश्वपरिवेश अनुसार सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहार विकासमा सहजीकरण गर्नु
- सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान उन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन गर्नु
- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नु

### ३.६.५ रणनीतिहरू

- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ र तदनुसारका पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गरिने
- विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीलाई सम्बन्धित शिक्षक तथा सरोकारवालहरूलाई प्रबोधिकरण गरिने
- पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि अत्यावश्यक संरचनागत तथा पेसागत सक्षमता अभिवृद्धि गरिने
- विपद्, महामारी तथा सङ्कटको अवस्थामा वैकल्पिक विधिबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गरिने
- शिक्षकका लागि शिक्षक निर्देशिका तथा स्रोत सामग्री तथा विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री, स्वाध्यायन तथा सन्दर्भ सामग्रीहरू उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिने
- शिक्षकको पेसागत सक्षमता विकास गरिने

- सहभागितामूलक, अन्तरक्रियात्मक, खोजमूलक एवम् समस्या समाधान केन्द्रित शिक्षण विधिको प्रयोगलाई संस्थागत गरिने
- माध्यम भाषाका रूपमा आवश्यकताअनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहु भाषा प्रयोग गरिने
- विद्यालया आधारित सहयोग पद्धति विकास गरिने
- सहपाठी सिकाइ समूह गठन गरी कमजोर सिकाइ क्षमता भएका बालबालिकालाई सहयोग गर्ने व्यवस्था मिलाइने
- शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग बढाइने
- स्थानीय तथा मातृ भाषाको पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्रीको विकास तथा प्रयोगलाई व्यवस्थित गरिने
- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको वृत्ति विकाससँग आबद्ध गरी पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने वातावरण सृजना गरिने

### ३.६.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

#### उपलब्धि:

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट दैनिक जीवनका लागि आवश्यक आधारभूत सक्षमतासहित सृजनशील, सकारात्मक सोच भएको, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगारउन्मुख नागरिक तयार हुने

#### प्रमुख नतिजा:

- पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा भएको हुने
- पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण उपलब्ध हुने
- सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित हुने
- पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा स्थानीय र आधुनिक विश्वपरिवेश अनुसार सिकारुमा ज्ञान, सिपर व्यवहार विकासमा सहजीकरण भएको हुने
- सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधानउन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन हुने
- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन हुने

#### प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य:

- पाठ्यक्रम अभिमुखिकरण
- शिक्षक तालिम
- शिक्षक पेसागत सहयोग
- कक्षा कोठामा आधारित विद्यार्थी मूल्याङ्कन
- आवधिक विद्यार्थी मूल्याङ्कन
- डिजिटल सामग्रीको प्रयोग
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग
- निशुल्क पाठ्यपुस्तक
- बहुपाठ्यपुस्तक
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन
- माध्यम भाषाका रूपमा मातृभाषाको प्रयोग
- सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन
- परिक्षा सञ्चालन



पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्रीका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                                                                | लक्ष्य इकाइ                   | भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष) |           |           |           |           |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी                     |
|---------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|----------------------|-----------|-----------|-----------|-----------|-------|------------------------|--------------------------------|
|         |                                                                                                                                                                                  |                               | २०८० /०८१            | २०८१ /०८२ | २०८२ /०८३ | २०८३ /०८४ | २०८४ /०८५ | जम्मा |                        |                                |
| १       | पाठ्यक्रम अभिमुखिकरण                                                                                                                                                             | सङ्ख्या                       |                      | ३०        | ३०        |           |           | ६०    | १००                    | स्थानीय तह, शिविसइ             |
| २       | शिक्षक तालिम र पुनर्ताजगि तालिम                                                                                                                                                  | सङ्ख्या                       | ४०                   | ४०        | ४०        | ४०        | ४०        | २००   | ३००                    | स्थानीय तह,मानव संसाधन केन्द्र |
| ३       | शिक्षक पेसागत सहयोग                                                                                                                                                              |                               | निरन्तर              | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   |       |                        |                                |
| ४       | कक्षाकोठामाआधारित विद्यार्थी मूल्यांकन                                                                                                                                           |                               | निरन्तर              | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   |       |                        | विद्यालय                       |
| ५       | आवधिक मूल्यांकन                                                                                                                                                                  | पटक                           | ३                    | ३         | ३         | ३         | ३         | १५    | ३०                     | विद्यालय                       |
| ६       | डिजिटल सामग्रीको प्रयोग                                                                                                                                                          | ओटा                           | ६                    | ५         | ७         | ८         | ८         | ३२    | ६०                     | विद्यालय,सरकार                 |
| ७       | सूचना प्रविधिको प्रयोग                                                                                                                                                           |                               | निरन्तर              | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   |       |                        | विद्यालय                       |
| ८       | निशुल्क पाठ्यपुस्तक                                                                                                                                                              |                               | निरन्तर              | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   |       |                        | विद्यालय                       |
| ९       | स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन                                                                                                                                        |                               | निरन्तर              | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   |       |                        | स्थानीय तह, विद्यालय           |
| १०      | माध्यम भाषाको रूपमा मातृभाषाको प्रयोग                                                                                                                                            |                               |                      |           |           |           |           |       |                        |                                |
| ११      | सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन                                                                                                                                                           |                               | निरन्तर              | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   |       |                        |                                |
| १२      | पढाइ मैत्री शैक्षणिक सामग्री खरिद, सङ्कलन, निर्माण, प्रयोग जस्तै: विसङ्केतन किताब, ठूलो किताब, बाह्रखरी चार्ट, वर्ण तथा झ्याले पत्ती, शब्द चित्र पत्ती र अन्य सामग्रीको व्यवस्था | सबै विद्यालयका कक्षा १ देखि ३ | ३४                   | ३४        | ३४        | ३४        | ३४        |       |                        |                                |
| १३      | सबै बालबालिकालाई पाठ्यपुस्तक तथा अभ्यास/कार्य पुस्तिकाको उपलब्धता                                                                                                                | विद्यार्थी                    | निरन्तर              | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   | निरन्तर   |       |                        |                                |
| १४      | स्थानीय पढाइ सामग्री र अन्य शैक्षणिक सामग्री निर्माण तथा प्रयोग                                                                                                                  | विद्यालय                      | सबै                  | सबै       | सबै       | सबै       | सबै       |       |                        |                                |
| १५      | शिक्षण कार्यमा उपयोगी सामग्री जस्तै: पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका लगायत सन्दर्भ                                                                                                  | पटक                           | १                    | १         | १         | १         | १         | ५     | १०                     |                                |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप   | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष) |           |           |           |           |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी |
|---------|---------------------|-------------|----------------------|-----------|-----------|-----------|-----------|-------|------------------------|------------|
|         |                     |             | २०८० /०८१            | २०८१ /०८२ | २०८२ /०८३ | २०८३ /०८४ | २०८४ /०८५ | जम्मा |                        |            |
|         | सामाग्रीको उपलब्धता |             |                      |           |           |           |           |       |                        |            |

## ४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

शिक्षक ज्ञान, सीप, सभ्यता र संस्कारले भरिएका व्यक्तित्व हुन । शिक्षकहरूलाई जति खुसी र कार्यप्रति आकर्षित गर्न सक्यो उति नै देशको शिक्षा प्रणालीले काँचुली फेर्न सक्छ । शिक्षकहरूको सेवा, शर्त, सुविधा र वृत्ति विकासको बाटो अझै सशक्त र व्यवहारिक बनाई अगाडि बढ्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । विद्यालयहरूमा शिक्षकको दरबन्दी मिलान, द्वन्द्व, तनाव व्यवस्थापन, समय व्यवस्थापन जस्ता पक्षमा ध्यान दिई विद्यालयको सर्वपक्षीय विकास गर्न शिक्षक व्यवस्थापन र विकासमा जोडिनु अत्यावश्यक छ । शिक्षाको गुणस्तर सुधारका लागि शिक्षक व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक योग्य व्यावसायिक रूपमा दक्ष पेसाप्रति उत्प्रेरित समर्पित प्रतिवद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ । शिक्षकमा भएको विषयवस्तुको पर्याप्त ज्ञान शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा दक्षता र नमुना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । सबै तहको शिक्षामा योग्य दक्ष समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ ।

प्राथमिक तहमा विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा र निम्न माध्यमिक तथा माध्यमिक तहमा विषय गत रूपमा विद्यमान मापदण्ड १ : ४५ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कायम गरिएको छ । शिक्षा ऐन र नियमावलीले आधारभूत तहमा कम्तिमा ७ दरबन्दी र माध्यमिक तहमा १२ दरबन्दी हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । नेपालमा विगतदेखि हालसम्म सञ्चालित विभिन्न शिक्षा योजना , परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याई शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्न जोड दिएका छन् । यसको फलस्वरूप विद्यालयको शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउने , प्रविधिको प्रयोग गरी शिक्षण गर्ने, बालमैत्री सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्ने जस्ता केही प्रयास भएका छन् । विद्यालय क्षेत्र विकास योजना अवधिमा कक्षाकोठाको शैक्षणिक अभ्यास वा क्रियाकलापलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षकको क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन् । यस अवधिमा शिक्षक पेसागत विकास प्रमाणीकरण तालिम, छोटो अवधिको मागमा आधारित तालिमहरू सञ्चालन गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार ल्याउन प्रयत्न गरियो ।

पेसागत रूपमा सक्षम , दक्ष र अभिप्रेरित शिक्षकबाट नै कक्षाकोठाको शिक्षणसिकाइमा सुधार आउन सक्छ । यसका लागि शिक्षकलाई पेसागत विकासका अवसरहरू उपलब्ध हुन आवश्यक छ । शिक्षकको पेसागत विकासका लागि विभिन्न तौरतरिकाहरू छन् । शिक्षक तालिम, कार्यशाला , सेमिनार , कन्फरेन्स , कार्यमूलक अनुसन्धान , शिक्षकहरूको सिकाइ सञ्जाल , अवलोकन भ्रमण मेन्टरिङ आदि अवसरबाट शिक्षकको पेसागत विकास सम्भव छ । यस योजनामा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि शिक्षण पेसालाई रोजाइको पेसाको रूपमा विकास गर्न शिक्षकहरूलाई सूचना प्रविधि , प्रधानाध्यापक तथा लेखापालहरूलाई विद्यालयमा गरिने लेखा व्यवस्थापन , सार्वजनिक खरिद र जिन्सी व्यवस्थापन , शिक्षकहरूलाई पेसागत विकासका विभिन्न मोडालिटिका तालिम लगायतका कार्यक्रमहरूको आवश्यकता आँकलन गरिएको छ । कक्षाकोठाको शिक्षणसिकाइलाई गुणस्तरीय बनाउने शिक्षक सहयोग प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने शिक्षक पेसागत विकासलाई प्रभावकारी बनाउने विद्यार्थीको सिकाइप्रति शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाउने कायलाई प्राथमिकता दिइएको छ । यसमा शिक्षक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणबाट चुनौतिहरूको पहिचान गरि शिक्षक व्यवस्थापन र विकासलाई प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा

यस कार्यक्रमका उद्देश्य पुरागर्नका लागि अपनाइने रणनीतिहरू कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट हासिल हुने अपेक्षित नतिजा तथा मुख्यमुख्य क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू समावेश गरिएको छ ।

#### ४.१ वर्तमान अवस्था

नेपालमा वर्तमान अवस्थामा शिक्षकहरू तयार गर्ने काम विश्वविद्यालय त विद्यालयहरूले गरिरहेका छन् । शिक्षक अध्यापन अनुमति पत्रका लागि परीक्षा सञ्चालन गर्ने , रिक्त दरबन्दीमा शिक्षक पदपूर्तिका परीक्षा सञ्चालन गरि नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने र शिक्षक बढुवा सम्बन्धी काम शिक्षक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ । आयोगबाट सिफारिस भइ आएका शिक्षकहरूलाई नियुक्ति गरी पदस्थापन गर्ने कार्य स्थानीय तहहरूले गर्दै आएका छन् । यसै गरि अस्थायी वा करार शिक्षकको नियुक्ति गर्ने , शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने कार्य स्थानीय तहले गर्दै आएका छन् । शिक्षकको पेसागत विकासका लागि नीति निर्माण गर्ने काम शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले , प्रमाणीकरण तथा कष्टमाइज्ड तालिम पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने र प्रशिक्षक तयार गर्ने कार्य शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास कन्द्रले र शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम सञ्चालन गर्ने काम प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्रहरूले गर्दै आएका छन् । आठवीस नगरपालिकामा हाल सञ्चालनमा रहेका बालबिकास केन्द्रका ६२, प्राथमिक तहका १९७, निम्न माध्यमिक तहका ७१, माध्यमिक तहका ५४, उच्च माध्यमिक तहका १३, सामुदायिक सिकाइ केन्द्रका ५ गरी जम्मा ४०२ जना शिक्षकहरूले दरबन्दी, राहत, संघीय अनुदान र नगरपालिका करार अन्तर्गत अध्यापन गरिरहेका छन् । जहाँ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्राथमिक तहमा १:२६, निम्न माध्यमिक तहमा १:३३ र माध्यमिक तहमा १:२८ रहेको छ ।

#### ४.२ शिक्षक तयारी

शिक्षकहरू आफू जलेर अरुलाई उज्यालो प्रदान गर्ने मैतबत्तीरूपी समाजका आदर्श व्यक्तिहुन् । समाजमा सदाचार, सुशासन र सकारात्मक धारणाको विकास गराउन शिक्षकको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । शिक्षकहरू एक सामान्य बौद्धिक व्यक्तिमात्र नभएर सामाजिक राष्ट्र परिवर्तनका हस्ती पनि हुन् । शिक्षकहरू सक्षम र पेसाप्रति लगनशील भएको खण्डमा मात्र शिक्षाले गति पाउन सक्दछ । शिक्षकहरूले विद्यालयमा काँचो माटोको रूपमा रहेका बालबालिकालाई जीवनोपयोगी ज्ञान दिएर प्राज्ञिक व्यक्ति निर्माणका लागि अमूल्य योगदान प्रदान गर्दछन् । यस्ता शिक्षक तयार गर्न छोटो समयमा थोरै लगानीले सम्भव छैन । अधिक लगानी र लामो समयको अन्तरालमा उत्पादित जनशक्तिलाई व्यवस्थित बनाउन सकेको खण्डमा मात्र शिक्षाले गति लिन सक्दछ । आठवीस नगरपालिकाले शिक्षक तयारीका लागि देहाय बमोजिमका कार्यनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ ।

१. आवश्यकताअनुसार स्थानीय भाषा र संस्कृतीको ज्ञान भएका व्यक्तिहरूलाई शिक्षण पेशामा आकर्षित गरिनेछ ।
२. विगतमा दिइएको शिक्षकको १० दिने TPD तालिमलाई कक्षा कोठामा प्रयोग गर्न प्रेरित गरिनेछ ।
३. शिक्षकको वृत्ती विकासलाई विशेष ध्यान दिईनेछ ।
४. विद्यालय शिक्षाका उत्कृष्ट विद्यार्थीहरूलाई शिक्षा क्षेत्रका विषयहरू पढ्न अग्रसर गराईनेछ ।
५. समयसमयमा विज्ञापन खोली योग्य, दक्ष र क्षमतावान व्यक्ति छनौट गरी शिक्षक नियुक्त गरिनेछ ,
६. संघीय सरकारबाट दरबन्दी थप दरबन्दी प्राप्त नभएसम्मका लागि नगरपालिकाले खुला प्रतिस्पर्धाबाट स्वयंसेवक शिक्षक छनौट गरी परिचालन गरिनेछ ।

#### ४.३ शिक्षण पेसामा आकर्षण र नियुक्ति

शिक्षण पेसा आफैंमा मर्यादित र सम्मानित पेशा हो । जुन देशामा शिक्षकलाई जति सम्मान दिएका हुन्छन् त्यो देशको शिक्षा प्रणाली पनि त्यतिनै माथि रहेको हुन्छ । वर्तमान समयमा नेपालमा खुला

प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट शिक्षक सेवा आयोगले शिक्षक नियुक्तिका लागि सिफारिस गरेसँगै शिक्षकहरूको पेशागत सम्मानमा पनि सहयोग पुगेको छ । वर्तमान समाजले पुँजीलाई सर्वोत्कृष्ट साधनका रूपमा स्वीकारेर दक्ष र सक्षम व्यक्ति पलायन हुन थालेका छन् । यस्तो परिप्रेक्ष्यमा समयानुकूल जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक सेवा सुविधा विस्तार गर्नु पनि शिक्षा पेशाप्रति आकर्षण गराउने आधार हुनेछ । शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि काम गरे बापत अतिरिक्त सेवा सुविधाले पनि शिक्षण पेशामा आकर्षण गर्न सकिन्छ ।

१. योग्य, क्षमतावान, आदर्श तथा चरित्रवान व्यक्तिलाई शिक्षक बन्न प्रेरित गरिनेछ ।
२. शिक्षकहरूलाई समयसमयमा क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन र राम्राकामको अनुकरणको वातावरण सिर्जना गरिनेछ ।
३. शिक्षकहरूका लागि प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरी व्यक्तित्व विकासमा सहयोग गरिनेछ ।
४. शिक्षकहरूको बहुवा प्रक्रियामा चुस्त दुरुस्त बनाउन विद्यार्थीको नतिजा संग शिक्षकको कासमु जोडिनेछ ।
५. शिक्षकहरूको पेशागत मर्यादा कायम राख्न राम्रो कामको प्रशंसा गरिनेछ ।
६. शिक्षण गरेको विषयमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धिको आधारमा शिक्षकलाई थप सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

#### ४.४ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

विद्यार्थीको मस्तिष्क तब सक्रिय हुन्छ जब शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रभावकारी हुन्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप कस्तो बानाउने भन्ने कुरा सम्बन्धित शिक्षकमा निर्भर हुन्छ भने प्राविधिक सहयोग विद्यालय र समुदायको रहेको हुन्छ । जबसम्म शिक्षकहरूमा अन्तरहृदयदेखि केहि गरूँ भन्ने भावनाको विकास हुँदैन तबसम्म विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार हुनसक्दैन । आठवीस नगरपालिकाले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि देहाय बमोजिमका कार्यनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ ।

१. शिक्षकहरूमा अन्तरहृदयदेखि नै पेसा प्रतिको सम्मानभाव र जिम्मेवारी महसुस गराइनेछ ।
२. विद्यार्थीको पूर्व क्षमतालाई आँकलन गरी रुची, क्षमता र लगावका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गरिनेछ ।
३. बालबालिकाको पठन सीप विकासका लागि विगतमा गरिएका तालिमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
४. पाठ्यक्रमलाई मूल आधार बनाइ पाठ्यक्रमको प्रबोधिकरण र कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याइनेछ ।
५. स्थानीय स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गर्दै सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गर्न उत्प्रेरित गरिनेछ र आवश्यक तालिम तथा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
६. प्रत्येक विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर ल्याब, पुस्तकालय, इ- पुस्तकालय र सामुदायिक पुस्तकालयको थप विकास गरिनेछ ।
७. Learning by doing, प्रयोगात्मक, परियोजनामा आधारित सिकाइलाई प्रभावकारी रूपले कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
८. कक्षा शिक्षण र विषयगत शिक्षण परम्पराको पूर्ण कार्यान्वयन गरिनेछ ।

#### ४.५ शिक्षकको उत्तरदायित्व

शिक्षामा आएको नया परीवर्तन संस्थागत गर्न शिक्षक महत्वपूर्ण सहयात्री हुन् । शिक्षक शिक्षण पेसाको शिर्ष व्यक्ति हो । शिक्षकले आफ्नो पेशाप्रति निर्वाह गर्नु पर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारीको जस अपजस स्वयम्मा रहेको हुन्छ । शिक्षकले जति उत्तरदायित्व बहन गर्न सक्थ्यो शिक्षा क्षेत्रले त्यति नै गति पाउने भएकाले शिक्षकको उत्तरदायित्व अपरिहार्य पक्ष बन्दै गएको छ । यस योजनाले शिक्षक उत्तरदायित्वका लागि निम्न कार्यनीति कार्यान्वयन गरिनेछ ।

१. विद्यार्थीको सिकाइको लागि शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाइनेछ ।
२. विद्यार्थीको उपलब्धिका आधारमा शिक्षकको मूल्याङ्कन गरिनेछ ।
३. विद्यार्थीको सफलता र असफलताको जिम्मेवारी सम्बन्धित सरोकारवालालाई दिइनेछ भने त्यसको नेतृत्व शिक्षकलाई दिइनेछ ।
४. विद्यालयको चलअचल सम्पतिको संरक्षण र सामग्रीको उत्पादन र त्यसको प्रयोगको प्रभावकारिता मापन गर्न लगाइनेछ ।
५. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन, विद्यार्थी अभिलेख तयार, विद्यार्थी प्रगतिको विवरण तयार, विषयगत शिक्षण योजनाको तयारी तथा प्रयोग गर्न लगाइनेछ ।

#### ४.६ शिक्षक सहयोग पद्धति

शिक्षक शैक्षिक परिवर्तनका अगुवा हुन् । शैक्षिक परिवर्तनमा नेतृत्वलाई सहयोग पुऱ्याउने नभएमा नेतृत्व असफल हुने र शिक्षा प्रणाली नै धरापमा पर्न सक्छ । त्यसैले शिक्षकलाई सहयोग पुऱ्याउन यस योजनाले निम्न कार्यनीति लागु गर्नेछ ।

विद्यालयमा शिक्षकले भोग्नु परेका समस्याहरू छलफलबाट पत्तालगाई तिनको निराकरण गर्न नगरपालिकाबाट सहजीकरणको भूमिका नर्वाह गरिनेछ ।

१. शिक्षकहरूलाई पेशागत सहयोग गर्न प्रधानाध्यापक तथा आधारभूत तह इन्चार्जलाई थप जिम्मेवार बनाइनेछ ।
२. सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक, नैतिक समस्याको पहिचान गरी निराकरण गरिनेछ ।
३. आवश्यकताअनुसार क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
४. सूचना सञ्चारका आधुनिक प्रविधिसम्बद्ध तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
५. शिक्षा क्षेत्रका गुनासो सुनि आवश्यक पेशागत सम्मान र सहयोगको व्यवस्था गरिनेछ ।
६. शिक्षकहरूलाई नेपालका नमुना विद्यालय भ्रमणको व्यवस्था गरिनेछ ।
७. शिक्षा क्षेत्र सम्बद्ध प्राकृतिक प्रकोपहरूमा शिक्षकहरूको सुरक्षा गर्न आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
८. विपद्को समयमा शिक्षा निरन्तरता सम्बन्धि तालिम दिइनेछ ।
९. मनोसामाजिक परामर्शको तालिम व्यवस्थापन गरिनेछ ।

#### ४.७ शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम

शिक्षक एक बहुआयामिक व्यक्तित्व हो । उसले एक क्षेत्र र विधाको ज्ञानले मात्र पेशागत दखल देखाउन सक्दैन त्यसै गरी एक समयको ज्ञानले सदाकालागि प्रयास हुन्छ भन्नु सर्वथा गलत कुरा हो । त्यसैले शिक्षकलाई समयानुकूल अद्यावधिक, जागरूक र समयसापेक्ष बनाउनु शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रमको उद्देश्य हो । शिक्षक क्षमता विकास कार्य गराउन यस नगरपालिकाले निम्नानुसारका कार्यनीतिहरू लागु गर्नेछ ।

१. शिक्षा तालिम केन्द्र नेपालगञ्ज तथा अन्य संस्थाहरूले आयोजना गरेका पेशागत विकास तालिममा शिक्षकहरूलाई अनिवार्य सहभागी गराइनेछ र तालिममा सिकेका कुराहरू समूहमा आदानप्रदान गर्न लगाइनेछ ।
२. नगरपालिकास्तरीय क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
३. पेशागत सहयोग पुऱ्याउने खालका सन्दर्भ सामग्री, पूरक सामग्री, सूचना प्रविधिमा आधारित सामग्रीको प्रयोग पक्षमा जोड दिइनेछ ।
४. विषयगत समस्याहरू सङ्कलन गरी सामूहिक निकास निकाल्ने विषयगत समिति गठन तथा अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम निरन्तर गरिनेछ ।

५. कुनै विद्यालयले गरेको असल अभ्यासको सम्मान गर्दै अन्य विद्यालयमा पनि विस्तार गरिनेछ ।
६. शिक्षकहरूमा सकारात्मक स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको भावना विकास गराउन प्रतियोगितात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
७. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका शिक्षा क्षेत्रका नविनतम् प्रविधिलाई शिक्षकको क्षमता विकाससम्बद्ध बनाउन विभिन्न तालिम, गोष्ठी र कार्यशाला सञ्चालन गरिनेछ ।
८. सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग र व्यवस्थापन सीपको विकासमा जोड दिइनेछ ।

### ३.७.३ लक्ष्य

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेसाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही शिक्षकको व्यवस्था सुनिश्चित हुने

### ३.७.४ उद्देश्य

- सक्षम शिक्षक आपूर्तिका लागि संघ तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गर्ने
- शिक्षक नियुक्ति र पुनर्वितरणलाई सुदृढ बनाउनु
- विषयवस्तुमा निपुर्ण शिक्षकको सुनिश्चितता गर्नु
- सबै तहमा सक्षम, प्रतिबद्ध र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको प्रबन्ध गर्नु
- सुपरिवेक्षण, शिक्षक तालिम, शिक्षक सक्षमता प्रारूपको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु
- शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका अवसरहरूको सुनिश्चितता गर्नु

### ३.७.५ रणनीतिहरू

- शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको आधारमा तहगत, क्षेत्रगत र विषयगत रफमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण तथा थप गरिने
- रिक्त शिक्षक दरबन्दीको प्रक्षेपणका आधारमा शैक्षिक सत्रको पहिलो महिनामा शिक्षक नियुक्ति गरिने
- प्रत्येक ५ वर्षमा शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि शिक्षण सिप विकाससम्बन्धी सेवाकालीन तालिम अनिवार्य बनाइने
- स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेसागत सहयोग उपलब्ध गराइने । यसका लागि स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक सञ्जाल, विज्ञ समूह गठन, शिक्षक सिकाइ समूह, स्रोत शिक्षक तथा अनुभवी शिक्षकबाट कोचिङ्ग तथा मेन्टोरिङ्ग पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने
- शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गरिने
- शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको बृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गरिने
- शिक्षक नियुक्ति, सरुवा तथा तालिम र पेसागत विकास सहभागिता गराउँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कुनै अवरोध नहुने पद्धति विकास गरिने

### ३.७.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

#### उपलब्धि:

सक्षम र अभिप्रेरित शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार हुने

#### प्रमुख नतिजा:

- राष्ट्रिय शिक्षक सक्षमता कार्यढाँचाको आधारमा शिक्षक तयारी, छनौट र पेसागत विकास हुने
- शिक्षक तयारीका कोर्सहरूमा प्रयास विषयगत तथा शिक्षण सिकाइसम्बन्धी सक्षमता विकास हुने
- शिक्षण पेसा थप प्रतिस्पर्धी र सम्मानित हुने
- पेसागत विकासका प्रावधानहरूको विस्तार र सुदृढीकरण हुने
- शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत निरन्तर पेसागत सहयोग प्राप्त हुने
- शिक्षकको उपस्थिति, शिक्षण विधितथा तौरतरिका र कार्यसम्पादनमा सुधार हुने
- शिक्षक विद्यार्थी अनुपातका आधारमा तहगत, क्षेत्रगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण हुने
- शिक्षकको आपूर्ति नियमित रूपमा हुने
- शिक्षकको वृत्ति विकासका लागि परादर्शी, र बस्तुनिष्ठ आधारसहितको पद्धति स्थापित हुने

## शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                   | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी            |
|---------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|-----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|-----------------------|
|         |                                                                                                     |             | २०८०/०८१              | २०८१/०८२ | २०८२/०८३ | २०८३/०८४ | २०८४/०८५ | जम्मा |                        |                       |
| १       | असल अभ्यासको अवलोकन भ्रमण                                                                           | पटक         | १                     | १        | १        | १        | १        | ५     | १०                     | स्थानीय               |
| २       | कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन तथा सुविधा दिने ।                                                 | जना         | ५                     | ५        | ५        | ५        | ५        | ५०    | ८०                     | स्थानीय               |
| ३       | सबै स्थायी शिक्षकको स्वास्थ्य विमा अनिवार्य गर्ने ।                                                 | जना         |                       | ७५       |          |          |          | ७५    | ७५                     | संघ, प्रदेश र स्थानीय |
| ४       | शिक्षण सिकाइमा पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न परिक्षाको नतिजा विश्लेषण गर्ने ।                              | पटक         | १                     | १        | १        | १        | १        | ५     | १०                     | स्थानीय               |
| ५       | शिक्षक पेसागत सहयोग कार्यविधिका आधारमा सिकाइका लागि शिक्षकको इ संजाल बनाउने                         | ओटा         |                       | १        |          |          |          |       | १                      |                       |
| ६       | शिक्षकलाई परामर्श कार्य गर्न, अध्ययन अनुसन्धान, अनुगमन, सुपरिवेक्षणको लागि विज्ञ समुह परिचालन गर्ने | पटक         | १                     | १        | १        | १        | १        | ५     | १०                     | संघ, स्थानीय तह       |
| ७       | शिक्षक मेन्टरिङ/कोचिङका लागि कार्यक्रम सञ्चालनका गरेर शिक्षक पेसागत सहयोग विकास गर्ने               | विद्यालय    | सबै                   | सबै      | सबै      | सबै      | सबै      |       |                        | संघ, स्थानीय तह       |
| ८       | विद्यालय तथा पालिका स्तरमा प्रारम्भिक कक्षाका शिक्षकलाई पेसागत सहयोग गर्न शिक्षण सिकाइ समुह         | पटक         | १०                    | १०       | १०       | १०       | १०       | ५०    | ८०                     | स्थानीय तह अन्य निकाय |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                      | लक्ष्य इकाई | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी               |
|---------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|-----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|--------------------------|
|         |                                                                                                                                        |             | २०८०/०८१              | २०८१/०८२ | २०८२/०८३ | २०८३/०८४ | २०८४/०८५ | जम्मा |                        |                          |
|         | वैठक/घुम्ती बैठक सञ्चालन गर्ने                                                                                                         |             |                       |          |          |          |          |       |                        |                          |
| ९       | आवश्यकताका आधारमा शिक्षक पेसागत सहयोग तालिम सञ्चालन गर्ने                                                                              | जना         | ३४                    | ३४       | ३४       | ३४       | ३४       | १७०   | १७०                    | संघ, प्रदेश र स्थानीय तह |
| १०      | शिक्षिक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण                                                                                                   | पटक         |                       | १        |          |          |          | १     | १                      |                          |
| ११      | पालिकाले प्रअ र प्रअले शिक्षकहरूसँग करार सम्झौता मार्फत सिकाइ उपलब्धीमा सुधार ल्याउने                                                  | पटक         | १                     | १        | १        | १        | १        | ५     | १०                     | स्थानीय तह               |
| १२      | विद्यालय तथा पालिका स्तरमा प्रारम्भिक कक्षाका शिक्षकलाई पेसागत सहयोग गर्न शिक्षण सिकाइ समुह बैठक/घुम्ती बैठक सञ्चालन गर्ने             | पटक         | २                     | २        | २        | २        | २        | १०    | २०                     |                          |
| १३      | कक्षा १ देखि ३ सम्म क्रमिक सिकाइ रणनीतिमा आधारित शिक्षण सिकाइ कार्य सञ्चालनका लागि तालिमको व्यवस्था                                    | पटक         | १                     | १        |          |          |          | २     | ४                      |                          |
| १४      | एकीकृत पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि कक्षा १ देखि ३ सम्मका शिक्षकहरूलाई पठन तत्व तथा एकीकृत ढाँचाको तालिमको व्यवस्था | जना         | ३४                    | ३४       |          |          |          | ६८    | ६८                     |                          |
| १५      | स्थानीय पढाइ सामग्री र अन्य                                                                                                            | ओटा         |                       | १        |          | १        |          | २     | ४                      |                          |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                                                                                                                 | लक्ष्य इकाइ               | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी |
|---------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|-----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|------------|
|         |                                                                                                                                                                                                                                   |                           | २०८०/०८१              | २०८१/०८२ | २०८२/०८३ | २०८३/०८४ | २०८४/०८५ | जम्मा |                        |            |
|         | शैक्षणिक सामग्री निर्माणका लागि तालिम वा कार्यशालाको व्यवस्था                                                                                                                                                                     |                           |                       |          |          |          |          |       |                        |            |
| १६      | एकीकृत पाठ्यक्रममा पठन तत्व तथा एकीकृत ढाँचासम्बन्धी पुर्नताजगी तालिमको व्यवस्था                                                                                                                                                  | पटक                       |                       |          |          |          | १        | १     |                        |            |
| १७      | प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायत प्रयोगका लागि तालिमको व्यवस्था                                                                                                                                    | पटक                       |                       |          | १        |          |          | १     |                        |            |
| १८      | शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली विकास र कार्यान्वयन                                                                                                                                                                                   | सबै विद्यालय              | निरन्तर               | निरन्तर  | निरन्तर  | निरन्तर  | निरन्तर  |       |                        |            |
| १९      | शिक्षक पेसागत सहयोग सम्बन्धी प्रावधान कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रणाली विकास गर्ने (जस्तै) प्रधानाध्यापक/ आधारभूत संयोजक/ अनुभवी शिक्षक परिचालन, विज्ञ समूह गठन र परिचालन, शिक्षक सिकाइ समूह गठन र परिचालन, वैकल्पिक विधिको प्रयोग | सबै विद्यालय र पालिका/पटक | १                     |          | १        |          | १        | ३     | ५                      |            |
| २०      | शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने र निरन्तरताका लागि                                                                                                                                                                  | सबै विद्यालय मा           | निरन्तर               | निरन्तर  | निरन्तर  | निरन्तर  | निरन्तर  |       |                        |            |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | लक्ष्य इकाई | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी |
|---------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|-----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|------------|
|         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |             | २०८०/०८१              | २०८१/०८२ | २०८२/०८३ | २०८३/०८४ | २०८४/०८५ | जम्मा |                        |            |
|         | निम्न काम गर्ने, शिक्षकलाई शिक्षण कार्य प्रभावकारी बनाउन प्राज्ञिक तथा प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने प्राविधिक सहयोगकर्ताका लागि तालिमको व्यवस्था गर्ने, प्राविधिक सहयोगकर्ताबाट नियमित कक्षा अवलोकनको व्यवस्था गर्ने पृष्ठपोषण/सुझाव तथा सहयोगका लागि कोचिङको व्यवस्था गर्ने, शिक्षकहरूको नियमित समीक्षा बैठक सञ्चालन, अन्तरक्रिया र छलफलको व्यवस्था गर्ने दिगो र प्रभावकारी रूपमा शिक्षकलाई पेसागत सहयोग प्रदान गर्ने प्रणाली विकास र निरन्तरताको सुनिश्चितता गर्ने |             |                       |          |          |          |          |       |                        |            |

### ४.३ शिक्षामा समता र समावेशीकरण

शिक्षा मानव जीवनको सार्थकता प्रदान गर्ने महत्त्वपूर्ण अवयव हो । प्राचीन युगमा मानिसहरूले देखेर अनि प्रत्यक्ष भोगेका व्यवहारबाट शिक्षा प्राप्त गर्थे । विस्तारै समयको बदलिदो क्रमसँगै आफ्ना अग्रज, आश्रम , गुरु सन्त, महात्मा धर्मप्रचारक विभिन्न पुस्तक तथा ग्रन्थका श्रवणबाट प्राप्त गर्दै विभिन्न विद्यालय, विश्व विद्यालय पुस्तकालय सङ्ग्रहालय, रेडियो, टिभी, इन्टरनेट, कम्प्युटर , मोबाइल लगायत विभिन्न आधुनिक विद्युतीय उपकरणबाट प्राप्त गरिएको अवस्था छ । शिक्षालाई समय सुहाउदो ढङ्गबाट प्रदान र ग्रहण गर्दै लैजानु पर्ने आजको

टडकारो आवश्यकता देखिन्छ । समावेशी शिक्षा भन्नाले शिक्षाको मुलधार बाट बन्चित भई राज्यले चाहेको जनशक्ति उत्पादन गर्न नसकेको अवस्थामा शिक्षाप्रदान गर्नु भन्ने बुझिन्छ । सङ्कुचित अर्थमा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई शिक्षामा सहभागिता भन्ने बुझियता पनि व्यापक अर्थमा भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, शारिरिक, मानसिक तथा जातिय ढङ्गबाट उपेक्षित भन्ने बुझिन्छ । हाल विकसित परिवेश सँगै सडक बालबालिका अनाथ घरेलु हिंसा पिडित, द्वन्द्व पिडित, सहिद परिवार, बेपत्ता घाइते, अपाङ्गता सबै किसिमका बालबालिकालाई शिक्षामा सहभागिता र सुनिश्चितता भन्ने बुझिन्छ ।

### ३.११.२ वर्तमान अवस्था

आठबीस नगरपालिकाका अनाथ घरेलु हिंसा पिडित, अपाङ्गता सबै किसिमका बालबालिकालाई शिक्षाको मूलधारमा ल्याउनका लागि नगरपालिकाले विभिन्न कामहरू गरिरहेको छ । छात्रवृत्ति, अपाङ्गमैत्री विद्यालय, बालमैत्री विद्यालय, दिवा खाजालगायतका कामहरू नगरपालिकाले गरिरहेको छ । तर पनि समावेशी शिक्षाको हकमा धेरै काम गर्न बाँकी छ । यस पालिकामा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू श्रोत विद्यालयको व्यवस्थापन हुन नसक्दा अहिले पनि शिक्षाको मुलधारमा पुग्न सकेको देखिदैन । विद्यालयमा शिक्षामा कमजोर वर्गको समतामूलक पहुँच र गुणस्तर सुनिश्चित गर्न, विशेष सुविधाको आवश्यकता पर्ने बालबालिकाहरूलाई सिकाइका लागि आवश्यक पर्ने सहयोग गर्ने प्रणाली प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि विशेष शिक्षाको सुनिश्चितता गर्नु, विद्यालयका पूर्वाधारहरूलाई छात्रामैत्री र अपाङ्गमैत्री बनाउनु र श्रोतकक्षाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा प्रभावकारीता अभिवृद्धि गर्नु यस क्षेत्रमा देखिएका मुख्य चुनौतिका विषयहरू हुन् ।

नेपालको संविधानमा कमजोर वर्गका बालबालिकाहरूलाई आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा निःशुल्क तथा अपाङ्गता बालबालिकाहरूलाई निःशुल्क उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था छ । छात्रा र दलित एवम् सीमान्तकृत बालबालिकाहरूका लागि छात्रवृत्ति प्रदान गर्नु, विद्यालय एवम् कक्षाकोठामा विविधता व्यवस्थापनको पाटो सशक्त बन्दै जानु, नगरपालिकाले कमजोर वर्गको शिक्षामा पहुँच पुर्याउनका लागि खेल्दै गरेको भूमिका, शिक्षक लगायत हरेक पेसामा आरक्षणको व्यवस्था लागु गरिनु आदि यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

### ३.११.३ लक्ष्य

शिक्षामा आर्थिक, सामाजिक तथा शारीरिक रूपमा कमजोर बालबालिकाहरूको पहुँच अभिवृद्धि गरी उनीहरूलाई सशक्त, स्वतन्त्र र मर्यादित जीवन यापन गर्न सक्षम बनाउने ।

### ३.११.४ उद्देश्य

- महिला, दलित, जनजाती, अपाङ्गता भएका, कठिन भौगोलिक अवस्थामा रहेका, जोखिममा परेका, आर्थिक रूपले विपन्न, द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक कारणले बञ्चितमा परेका व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा पहुँच पुर्याउने
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता बृद्धि गरी गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने
- विविधता, समता एवम् समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकूल गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्ने जनशक्तिको दक्षता र सक्षमता सुनिश्चित गर्ने

- शैक्षिक सुशासनका लागि विद्यमान संरचनालाई जवाफदेही बनाउने
- पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलगायत समग्र शैक्षिक प्रणालीमा विविधता, समता तथा समावेशीता अभिवृद्धि गरी विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउने
- विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाइ नहुने सुनिश्चितता गर्ने ।

### ३.११.५ रणनीतिहरू

- घरधुरी सर्वेक्षण गरी बालबालिकाहरूको अवस्था तथा आवश्यकता पहिचान गरी सोअनुसार पहुँच र सहभागिताको प्रबन्ध मिलाइने
- सबै विद्यालयमा लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक अवस्था तथा शैक्षिक वातावरणको विकास गरी विशेष लक्षित समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई शिक्षा उपलब्ध गराइने
- आवश्यकतामा आधारित बैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रमका विभिन्न नमूनाहरूको विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गरिने
- आधारभूत तहमा बहु तथा मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिने
- शिक्षण सिकाइमा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास, ज्ञान तथा सिप समावेश गरिने
- आवश्यकताअनुसार पोशाक, स्टेशनरी तथा सिकाइ सामग्रीका लागि छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइने
- सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकतालाई सम्बोधन गरिने
- विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाइ नहुने वातावरणको सृजना गरिने
- विद्यालयमा अभिभावकको सहभागिता बढाइने
- शिक्षण गर्ने सिपयुक्त जनशक्तिको व्यवस्था गरिने
- समूदाय, सामुदायिक अध्ययन केन्द्र, गैर सरकारी संघ संस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूको सहभागितामा बालबालिकाहरूको शिक्षा पाउने हक सुनिश्चित गर्ने ।

### ३.११.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

#### उपलब्धि:

विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित हुने

#### प्रमुख नतिजा:

- महिला, दलित, जनजाती, लोपोन्मुख समूदाय, अपाङ्गताभएका, कठिन भौगोलिक अवस्थामा रहेका, जोखिममा परेका, आर्थिक रूपले विपन्न, द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक कारणले बञ्चितमा परेका सबै बालबालिकाहरूले शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर पाउने
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता बृद्धि भई गुणस्तर सुधार हुने
- विविधता, समता एवम् समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकूल गुणस्तरीय सेवा प्रवाहगर्ने जनशक्तिको दक्षता र सक्षमता सुधार हुने
- शैक्षिक सुशासनका लागि विद्यमान संरचनाहरू जवाफदेही हुने
- पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलगायत समग्र शैक्षिक प्रणालीमा विविधता, समता तथा समावेशीता अभिवृद्धि हुने
- सबै विद्यालयहरू बालमैत्री हुने ।

आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछाडि परेका वर्गको पहुँचसमावेशी शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                                                       | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी               |
|---------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|-----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|--------------------------|
|         |                                                                                                                                                                         |             | २०८० /८१              | २०८१ /८२ | २०८२ /८३ | २०८३ /८४ | २०८४ /८५ | जम्मा |                        |                          |
| १       | स्थानीय तहहरूमा व्यक्तिको अवस्था, सिकाइ आवश्यकता पहिचान गर्ने संयन्त्र विकास गर्ने                                                                                      | पटक         |                       | १        |          |          |          | १     | १                      | स्थानीय तह               |
| २       | शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित हुनका कारण पहिचान गरी वैयक्तिक आवश्यकता अनुसारको वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमहरू तथा सहायता पदवी तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गराउने                   | निरन्तर     | ✓                     | ✓        | ✓        | ✓        | ✓        |       |                        | संघ, प्रदेश र स्थानीय तह |
| ३       | विद्यालय बाहिर रहेको सबै बालबालिकालाई विद्यालय भित्र ल्याउन तथा अध्ययनमा निरन्तरताको सुनिश्चित गर्न जनसहभागिता सहितको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।                         | निरन्तर     | १                     | १        | १        | १        | १        | ५     | ५                      | स्थानीय तह               |
| ४       | विशेष लक्षित समूहका विद्यार्थीहरूको आवश्यकता र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा अवसर लागतसँग तादाम्य गरी छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था मिलाउने                               | निरन्तर     | ✓                     | ✓        | ✓        | ✓        | ✓        |       |                        | संघ, प्रदेश र स्थानीय तह |
| ५       | सबै आधारभूत विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर, शौचालय जस्ता भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार अपाङ्गता एवं लैङ्गिकमैत्री बनाउने । | निरन्तर     | ✓                     | ✓        | ✓        | ✓        | ✓        |       |                        | संघ, प्रदेश र स्थानीय तह |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                                                                                                                                                                        | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी              |
|---------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|-----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|-------------------------|
|         |                                                                                                                                                                                                                                                                                          |             | २०८० /८१              | २०८१ /८२ | २०८२ /८३ | २०८३ /८४ | २०८४ /८५ | जम्मा |                        |                         |
| ६       | बालबालिकालाई अध्ययनको निरन्तरताका लागि दिवा खाजा व्यवस्था लगायतका विभिन्न प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्दै बाकेन्द्रित शिक्षण, बालमैत्री शैक्षणिक वातावरण, शिक्षक विद्यार्थीविच सुमधुर सम्बन्ध विकास, सिकाइमुखि शिक्षण पद्धति, कक्षाकोठा, सम्मानपूर्ण व्यवहार जस्ता उपायहरूको अवलम्बन गर्ने । | निरन्तर     | ✓                     | ✓        | ✓        | ✓        | ✓        |       |                        | स्थानीय तह तथा विद्यालय |
| ७       | राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप अनुरूप पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण गरी पाठ्यक्रममा स्थानीय आवश्यकता अनुसारका विषयवस्तु समावेश गर्न स्थानीय तहका शिक्षा अधिकृत, प्रअ, शिक्षक तथा विव्यसका पदाधिकारीलाई अभिमुखिकरण गर्ने ।                                                                          | पटक         |                       | १        |          | १        |          | २     | ४                      | स्थानीय                 |
| ८       | पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सामाग्रीलाई अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिक उत्तरदायी बनाउदै सबै बालबालिकाको सिकाइ सुनिश्चित गर्ने ।                                                                                                                                                                        | पटक         |                       | १        |          |          |          | १     | १                      | संघ, प्रदेश र स्थानीय   |
| ९       | आजीवन सिकाइ तथा निरन्तर शिक्षाका सहभागिहरूको आवश्यकता अनुसारको सिकाइ सहजीकरण सामाग्रीको व्यवस्था गर्ने तथा कार्यान्वयनका लागि                                                                                                                                                            | पटक         |                       | १        |          | १        |          | २     | ४                      | स्थानीय तह              |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                                                                        | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी       |
|---------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|-----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|------------------|
|         |                                                                                                                                                                          |             | २०८० /८१              | २०८१ /८२ | २०८२ /८३ | २०८३ /८४ | २०८४ /८५ | जम्मा |                        |                  |
|         | स्थानीय तहका शैक्षिक व्यवस्थापक तथा सहजकर्ताहरूको क्षमता विकास गर्ने ।                                                                                                   |             |                       |          |          |          |          |       |                        |                  |
| १०      | पाठ्यक्रमलाई स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास, ज्ञान तथा सिप समावेश गर्ने र सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आवद्ध गर्ने                                                  | पटक         | १                     | १        | १        |          |          | ३     | ५                      | संघ र स्थानीय तह |
| ११      | स्थानीय तहबाट आधारभूत शिक्षाका उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना गर्ने व्यवस्था मिलाइ अनिवार्य शिक्षा सुनिश्चित भएको सार्वजनिक घोषणा गर्ने व्यवस्था मिलाउने | पटक         |                       |          | १        |          |          | १     | १                      | स्थानीय तह       |
| १२      | विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाइ नहुने सुनिश्चित गर्न यस सम्बन्धी शिक्षा तथा संयन्त्र स्थापना गर्ने                                                | निरन्तर     | ✓                     | ✓        | ✓        | ✓        | ✓        |       |                        | स्थानीय          |
| १३      | पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, विद्यालय वातावरण तथा सिकाइ प्रकृयालाई समता र समावेशिताका दृष्टिले परीक्षण तथा सुधार गर्ने                                                       | पटक         | १                     |          |          | १        |          | १     | १                      | स्थानीय          |

#### ४.४ विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम

##### ४.४.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् ।

- विद्यालयमा दिवा खाजा प्राप्त गर्ने कक्षा र खाजाको व्यवस्थापन
- विद्यालयमा सञ्चालित स्वास्थ्य र पोषणका कार्यक्रम

- विद्यालयमा सरसफाइ तथा स्वच्छताको अवस्था
- स्थानीय तहले स्वास्थ्य र पोषणबारे गरेका असल अभ्यास
- चुनौती र अवसर

#### ४.४.२ उद्देश्य

विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राखुहोस् । जस्तै:

१. बालबालिकालाई स्वस्थ एवम् पोषणयुक्त तथा रैथाने पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु
२. स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवाको गुणस्तर वृद्धि गरी बालबालिकाको पोषण, स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु

#### ४.४.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. दिवा खाजा कार्यक्रमलाई क्रमशः विस्तार गर्दै आधारभूत तहसम्मका सम्पूर्ण बालबालिकालाई विद्यालयमा खाजा उपलब्ध गराउने र अभिभावकको संलग्नतामा माध्यमिक तहसम्मका विद्यार्थीका लागि खाजाको प्रबन्ध गर्ने
२. दिवा खाजाका लागि विद्यालयमा आवश्यक पर्ने विभिन्न सुविधा विस्तार गर्ने
३. विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलगअलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीका लागि चेन्ज रुम, प्रयोग भइसकेका सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेराबारको व्यवस्था गर्ने
४. विद्यालयमा प्राथमिक उपचार किट, बालबालिकाको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधी तथा शुष्मपोषक तत्व प्रदायक भिटामिन ए तथा आइरन फोलिक एसिड आदिको वितरण र छात्राहरूका लागि महिनावारी स्वच्छताका लागि स्यानेटरी प्याड वितरणलाई स्वास्थ्य क्षेत्रको सहकार्यमा नियमित र प्रभावकारी बनाउने
५. दिवा खाजाका लागि स्थानीय उत्पादनमा आधारित वस्तुलाई प्राथमिकता दिने
६. दिवा खाजा सहितको स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमको स्थायित्व र दिगोपनका लागि तीनै तहका सरकारहरूसँग साझेदारी विकास, निजी सार्वजनिक साझेदारी, अभिभावकहरूको सहभागिता, विकास साझेदारको सहयोगका लागि आवश्यक सहयोगी वातावरण तथा संयन्त्रको विकास गर्ने
७. दिवा खाजालगायत स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइ र स्वच्छतासम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन साधन, संयन्त्र र प्रक्रियामा पुनरवलोकन गरी थप प्रभावकारी बनाउने

#### ४.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

##### उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, मनोसामाजिक कुशलता (well-being) मा अभिवृद्धि तथा सिकाइमा सुधारसहित सुरक्षित तथा रमाइलो (joyful) सिकाइ वातावरणमा पूर्ण पहुँच तथा सहभागिता हुने छ ।

##### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

| क्र सं | सूचक                                                                                             | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२ ) | २०८१/८२<br>२ | २०८२/८३<br>३ | २०८३/८४<br>४ | २०८४/८५<br>५ | २०८५/८६<br>६ |
|--------|--------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|--------------|--------------|--------------|--------------|--------------|
| १      | प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये आवश्यक खोप प्राप्त गरेका बालबालिका* (%) |                         |              |              |              |              |              |
| २      | कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये आवश्यक खोप प्राप्त गरेका बालबालिका* (%)                     |                         |              |              |              |              |              |
| ३      | दिवा खाजा प्राप्त गर्ने कक्षा                                                                    |                         |              |              |              |              |              |
| ४      | वार्षिक रूपमा विद्यार्थीको नियमित स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने विद्यालयको                             |                         |              |              |              |              |              |

| क्र<br>सं | सूचक                                                                                            | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२<br>) | २०८१/८<br>२ | २०८२/८<br>३ | २०८३/८<br>४ | २०८४/८<br>५ | २०८५/८<br>६ |
|-----------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|
|           | सङ्ख्या                                                                                         |                            |             |             |             |             |             |
| ५         | खानेपानी,<br>शौचालय र<br>प्राथमिक<br>स्वास्थ्य<br>सेवाको पहुँच<br>पुगेका<br>विद्यालय<br>सङ्ख्या |                            |             |             |             |             |             |
| ६         | नर्सिङ् सेवा<br>तथा सुविधा<br>पुगेका<br>विद्यालय<br>सङ्ख्या                                     |                            |             |             |             |             |             |
| ७         |                                                                                                 |                            |             |             |             |             |             |

#### ४.४.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

तलको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने ।

उदाहरणका लागि

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                           | एकाइ | भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष) |      |      |      |      |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | कैफियत |
|---------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|--------------------------|------|------|------|------|-------|------------------------|--------|
|         |                                                                                                             |      | २०८१                     | २०८२ | २०८३ | २०८४ | २०८५ | जम्मा |                        |        |
| १       | दिवा खानाका लागि भान्सा तथा भण्डार, भौडावर्तन तथा आवश्यक सामग्रीको प्रबन्ध                                  |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| २       | स्वस्थकर तथा पौष्टिक दिवा खाजाको प्रबन्ध                                                                    |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ३       | दिवा खाजाका लागि चाहिने खाद्य सामग्री आपूर्तिमा भाग लिने स्थानीय कृषि सहकारी, किसान समूहलाई तालिम तथा सहयोग |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ४       | विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ                                      |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                  | एकाइ | भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष) |      |      |      |      |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | कैफियत |
|---------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|--------------------------|------|------|------|------|-------|------------------------|--------|
|         |                                                                                                                    |      | २०८१                     | २०८२ | २०८३ | २०८४ | २०८५ | जम्मा |                        |        |
|         | सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलग अलग शौचालय                                                  |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ५       | कक्षा ६ देखि १२ सम्मका छात्राहरूलाई महिनावारी स्वच्छताका लागि स्यानिटरी प्याडको व्यवस्था                           |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ६       | आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधि र सूक्ष्मपोषक तत्व प्रदायक ट्याबलेटहरू (भिटामिन ए र आइरन, फोलिक एसिड आदि प्रदान) |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ७       | विद्यालयलाई प्राथमिक उपचारको किट प्रदान                                                                            |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप | एकाइ | भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष) |      |      |      |      |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | कैफियत |
|---------|-------------------|------|--------------------------|------|------|------|------|-------|------------------------|--------|
|         |                   |      | २०८१                     | २०८२ | २०८३ | २०८४ | २०८५ | जम्मा |                        |        |
|         | तथा प्रतिस्थापन   |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ८       |                   |      |                          |      |      |      |      |       |                        |        |

#### ४.५ विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता

युद्ध, द्वन्द्व महामारी तथा प्राकृतिक प्रकोपको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपाय सहितका शैक्षिक कार्यक्रमलाई आपतकालिन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको रूपमा लिने गरिन्छ । यसको मुल उद्देश्य विभिन्न कारणले उत्पन्न सङ्कटकालिन अवस्थामा बालबालिका लगायत हिंसासँग सम्बद्ध व्यक्तिहरूको जीवन रक्षा, प्रकोपबाट सिर्जित सङ्कटको व्यवस्थापन, सामाजिक द्वन्द्व तथा हिंसा र दुरुपयोगबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्नका साथै समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई निर्वाद रूपमा क्रियाशील हुने गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको तयारी तथा सञ्चालन गर्नु हो । आपतकालिन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको अवधारणा बालअधिकारको रूपमा स्वीकार गरिएको छ । यसमा प्राकृतिक प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण, महामारी, युद्ध, द्वन्द्व व्यवस्थापन आदि कुराहरू समावेश गरिन्छ ।

##### ४.५.१ वर्तमान अवस्था

नेपालको वर्तमान संविधानले बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमका विभेद सजाय र दुराचारलाई निषेध गरेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा नियमावली २०७७ ले छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, सुविधा विहिनका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा पाउने अधिकार उल्लेख गरेको छ । विद्यालय शान्ति क्षेत्र, राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६८ ले विद्यालयलाई ससस्त्र गतिविधि र हिंसाबाट मुक्त गर्ने, दलगत राजनीतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त राख्ने, भेदभाव दुर्व्यवहार र शोषणबाट मुक्त राख्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । हाल कोभिड १९ को विश्वव्यापी महामारीको अवस्थामा शैक्षिक क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न वैकल्पिक माध्यमबाट शिक्षण सिकाइ गर्न विभिन्न नीतिगत कार्यक्रमहरू हुदै आएका छन् । जसमध्ये सिकाइ सहजिकरण निर्देशिका, २०७७ विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी आकस्मिक कार्ययोजना, २०७७ विद्यालय सञ्चालन कार्यढाँचा, पाठ्यवस्तु समायोजन ढाँचा, २०७७एसइइ नतिजा प्रकाशन तथा प्रमाणिकरण कार्यविधि, २०७७ जारी भएको छ ।

##### चुनौतीहरू तथा अवसर

आपतकालीन अवस्थामा लागू गरिने पाठ्यवस्तु, छुट्टै योजना बनाउने की योजनाको हरेक अङ्गमा यसलाई समावेश गर्ने, योजना तत्कालीन बनाउने कि दीर्घकालीन, योजनामा सङ्कटका कुनकुन पक्षलाई समावेश गर्ने, अनुमान गर्न नसकिने, घटनालाई योजनामा कसरी समेट्ने आदि यसका चुनौतिहरू रहेका छन् ।

नेपालको संविधानले सबैलाई अनिवार्य, तथा निःशुल्क आभारभूत शिक्षा र माध्यमिक तह सम्म निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था र बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमका विभेद सजाय र दुराचारलाई निषेध, अनिवार्य

तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ तथा नियमावली २०७७ ले छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, सुविधा विहिनका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा पाउने अधिकार उल्लेख गरेको छ । विद्यालय शान्ति क्षेत्र ,राष्ट्रिय कार्य ढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८ ले विद्यालयलाई ससस्त्र गतिविधि र हिसाबाट मुक्त गर्ने, दलगत साजनितिक हस्तक्षेपबाट मुक्त राख्ने , भेदभाव दुर्व्यवहार र शोसनबाट मुक्त राख्ने नीतिगत व्यवस्था आदि अवसरहरू रहेका छन् ।

#### ४.५.२ उद्देश्य

- औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट सम्भावित विपद्को पूर्व सावधानी र तयारीको वातावरण तयार गर्ने
- सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासको लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको तयारी गर्ने
- विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास गर्ने
- अल्पकालीन र दीर्घकालीन पुनर्स्थापना गर्ने ।

#### ४.५.३ रणनीति

- विपद्को समयमा शिक्षा निरन्तरता गर्न पूर्वतयारी, व्यवस्थापन, प्रतिकार्य पुनर्स्थापनासम्बन्धि आवश्यक नीति, मार्गदर्शन तथा कार्यविधिहरू तयार गर्ने,
- सम्भावित प्रकोप तथा विपद्सम्बन्धी पूर्वसावधानी, प्रकोपबाट बच्ने उपायहरूको बारेमा जानकारी तथा सिप विकास गर्ने,
- प्रकोपबाट शिक्षा क्षेत्रलाई जोगाउन आवश्यक तयारी गर्ने,
- कोभिड- १९ लगायतका महामारीबाट बच्न पूर्वसावधानी, रोकथाम तथा उपचारको आवश्यक तयारी गर्ने,
- महामारीका समयमा शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने बैकल्पिक उपायहरूको तयारी गर्ने,
- शिक्षा क्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने विपद् वा सङ्कटहरूको पूर्वानुमान तथा त्यसको प्रभावको मूल्याङ्केन तथा विश्लेषण गर्ने,
- सङ्कटासन्नता (Vulnerability) को मूल्याङ्केनका आधारमा पूर्वानुमान तथा प्रतिकार्यको वृहत योजना तयार गर्ने,
- विद्यालयस्तरीय प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने,
- विपद् प्रतिरोधी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण तथा पुनर्स्थापना गर्ने,
- शैक्षिक सेवा निरन्तरताको लागि आवश्यक हुने यन्त्र उकरण, खाद्यान्न, पोसाक तथा अन्य राहत सामग्रीको प्रबन्ध गर्ने,
- विपद् व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास गर्ने,
- विपद् तथा प्रकोप र शान्ति सुरक्षा र अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा अर्धसरकारी निकायहरूसँग बडा तहसम्म समन्वय र जिम्मेवारीको संयन्त्र बनाउने,
- विपद् व्यवस्थापनको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सफल अभ्यासलाई स्थानीयकृत गर्ने,
- हरित विद्यालय अभियान, जलवायु परिवर्तन, दिगो विकासका लागि शिक्षा जस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने ।

#### ४.५.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

## उपलब्धि

आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा पनि बालबालिकाको सुरक्षासहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित हुने ।

## नतिजा

- विद्यालय र शिक्षा प्रणालीमा विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापनको लागि पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्स्थापना तथा पुनर्उत्थान योजना तथा क्षमता विकास हुने,
- भौतिक, मानवीय र आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन सहित विद्यालय तथा शिक्षा प्रणाली उत्थानशील हुने,
- विपद् तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शैक्षिक क्रियाकलापहरू निरन्तररूपमा सञ्चालन हुने,

## नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र सं | सूचक                                                                                                                                                 | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|--------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| १      | बालबालिकालाई आधारभूत जीवन-सिपसहित कोभिड जस्ता महामारी तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| २      | हरित विद्यालय सङ्ख्या                                                                                                                                |                        |         |         |         |         |         |
| ३      | जलवायु परिवर्तन तथा दिगो विकास निम्ति शिक्षा जस्ता कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने विद्यालय सङ्ख्या                                                      |                        |         |         |         |         |         |
| ४      |                                                                                                                                                      |                        |         |         |         |         |         |

## ४.५.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

- विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति तथा मापदण्ड पुनरावलोकन तथा निर्माण
- स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास
- विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्स्थापना तथा उत्थानशीलताको लागि सचेतना कार्यक्रम
- शिक्षक तथा विव्यस तालिम
- संकटासन्नता मूल्याङ्कनको आधारमा योजना निर्माण
- विपद् प्रतिरोधी विद्यालय भवन निर्माण ।

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                           | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी        |
|---------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|-------------------|
|         |                                                                                                             |             | २०८० /८१             | २०८१ /८२ | २०८२ /८३ | २०८३ /८४ | २०८४ /८५ | जम्मा |                        |                   |
| १       | उत्थानसिलताका लागि सबै विद्यालयमा सबैलाइ समेटी सचेतना विकास गर्ने                                           | विद्यालय    | ✓                    | ✓        | ✓        | ✓        | ✓        |       | ✓                      |                   |
| २       | शिक्षक तथा विव्यस तालिम                                                                                     | पटक         | ✓                    | ✓        | ✓        | ✓        | ✓        |       | ✓                      | सबै विद्यालय      |
| ३       | स्थानीय तहमा संकटासन्नता मूल्यांकनका आधारमा योजना निर्माण                                                   | पटक         | १                    | १        | १        | १        | १        | ५     | ५                      |                   |
| ४       | निरन्तर र सुरक्षित सिकाइका लागि शिक्षक विद्यार्थी सम्मिलित कार्य समुह निर्माण र परिचालन                     | विद्यालय    | ✓                    | ✓        | ✓        | ✓        | ✓        |       | ✓                      |                   |
| ५       | स्वास्थ्य सुविधा सहितको स्वास्थ्य शिक्षक कार्यकर्ताको व्यवस्था                                              | विद्यालय    | १०                   | ५        | १०       | १०       | १०       | ४५    | ५९                     | आवश्यकताको आधारमा |
| ६       | हरित, सफा, शान्त र सुरक्षित विद्यालय प्रवर्धन                                                               | पटक         | निरन्तर              | निरन्तर  | निरन्तर  | निरन्तर  | निरन्तर  |       |                        |                   |
| ७       | आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न मापदण्ड, निर्देशिका तथा कार्यविधि एकिकृत गर्ने | पटक         | १                    |          |          |          |          | १     | १                      |                   |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                                    | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी |
|---------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|------------|
|         |                                                                                                                      |             | २०८० /८१             | २०८१ /८२ | २०८२ /८३ | २०८३ /८४ | २०८४ /८५ | जम्मा |                        |            |
| ८       | शिक्षाका सबै उपक्षेत्रमा उल्लेखित आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा गर्न सकिने विधिमा वैकल्पिक उपाय सहित योजना बनाउने | पटक         | १                    |          |          |          |          | १     | १                      |            |

#### ४.६. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

##### ४.६.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा विद्यालयको भौतिक अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् । विद्यालयको भौतिक अवस्थाको विश्लेषण गर्दा विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०८० अनुसार गर्नुहोस् ।

- जम्मा विद्यालय सङ्ख्या, कक्षाकोठा, पक्की कक्षा कोठा, कच्ची कक्षाकोठा, नपुग कक्षाकोठा
- पुस्तकालय कोठा, प्रयोगशाला कोठा, कार्यालय कोठा
- निर्माण तथा पुर्ननिर्माण गर्नुपर्ने विद्यालय सङ्ख्या
- विद्यालयका प्राथमिकता प्राप्त सक्षमताभिन्न रहेका कक्षाकोठा तथा छात्राका लागि बेग्लै शौचालयको प्रबन्ध समेत पूरा भएका विद्यालय
- चुनौती र अवसर

##### ४.६.२ उद्देश्य

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक मापदण्ड विकास तथा कार्यान्वयन गरी सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास गर्नु
२. सबै विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्न पूर्वाधार विकासमर्मत , संभार तथा सबलीकरण गर्नु
३. जलवायु परिवर्तनका असरबाट सुरक्षित हुन Climate Smart Infrastructure बनाउन परामर्श गर्नु

##### ४.६.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि सञ्चालित विद्यालयको तहविद्यार्थी सङ्ख्याको प्रक्षेपण , र भौगोलिक क्षेत्रको आधारमा मापदण्ड विकास गर्ने
२. एक विद्यालयमा पूर्वाधार विकासका सबै कार्य एकै पटक गर्ने गरी पूर्ण विद्यालय निर्माणको अवधारणा कार्यान्वयन गर्ने

३. विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागत साझेदारीका आधारमा स्रोत व्यवस्थापन गरी सरोकारवालाको सहभागितामा कार्यान्वयन हुने प्रबन्ध गर्ने
४. विद्यालयलाई सुरक्षित बनाउन आवश्यकतानुसार सबलीकरण तथा पुननिर्माण एवम् मर्मत सम्भार गर्ने
५. पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय एवम् वातावरणीय पक्षलाई एकीकृत प्रणालीको विकास गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
६. भौतिक निर्माणको स्रोत परिचालनमा तीन तहका सरकारबिच समन्वय कायम गरी एकद्वार प्रणालीको अपनाउने
७. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासमा स्थानीय समुदाय, सरकारी एवम् गैरसरकारी तथा समुदायमा आधारित सङ्घसंस्थाको परिचालन गरी साझेदारीमा निर्माण कार्य गर्ने

#### ४.६.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

##### उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. सबै विद्यालयमा पर्याप्त भौतिक संरचना निर्माण हुने
२. विद्यालयका भौतिक संरचना बाल मैत्री, अपाङ्गता मैत्री र सुरक्षित हुने

##### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

| क्र सं | सूचक                                      | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२ ) | २०८१/८२<br>२ | २०८२/८३<br>३ | २०८३/८४<br>४ | २०८४/८५<br>५ | २०८५/८६<br>६ |
|--------|-------------------------------------------|-------------------------|--------------|--------------|--------------|--------------|--------------|
| १      | भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालय                 |                         |              |              |              |              |              |
| २      | नयाँ निर्माण गर्नुपर्ने कक्षाकोठा सङ्ख्या |                         |              |              |              |              |              |
| ३      | सबलीकरण गर्नुपर्ने कक्षाकोठा सङ्ख्या      |                         |              |              |              |              |              |
| ४      | नयाँ निर्माण गर्नुपर्ने शौचालय सङ्ख्या    |                         |              |              |              |              |              |
| ५      | बाढी पहिरो                                |                         |              |              |              |              |              |

|   |                                                                    |  |  |  |  |  |  |
|---|--------------------------------------------------------------------|--|--|--|--|--|--|
|   | लगायतका प्रकोप न्यूनीकरण का लागि कार्य गर्नुपर्ने विद्यालय सङ्ख्या |  |  |  |  |  |  |
| ६ |                                                                    |  |  |  |  |  |  |
| ७ |                                                                    |  |  |  |  |  |  |

#### ४.६.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

तलको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने ।  
उदाहरणका लागि

| क्रसं | प्रमुख क्रियाकलाप                                                            | एकाइ             | भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष) |      |      |      |      |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | कैफियत |
|-------|------------------------------------------------------------------------------|------------------|--------------------------|------|------|------|------|-------|------------------------|--------|
|       |                                                                              |                  | २०८१                     | २०८२ | २०८३ | २०८४ | २०८५ | जम्मा |                        |        |
| १     | विद्यालय भवन निर्माण                                                         | पटक              |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| २     | विद्यालयको सबलीकरण                                                           | सङ्ख्या          |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ३     | विद्यालयमा बनेका संरचनाको सम्बर्धन तथा मर्मत सम्भार र फर्निचर व्यवस्थापनसमेत | विद्यालय सङ्ख्या |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ४     | छात्रा र छात्रलाई अलग्गै शौचालय तथा पानी तथा सरसफाइको प्रबन्ध                | विद्यालय सङ्ख्या |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ५     | प्रारम्भिक बालविकासका                                                        | विद्यालय सङ्ख्या |                          |      |      |      |      |       |                        |        |

| क्रसं | प्रमुख क्रियाकलाप                                                           | एकाइ             | भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष) |      |      |      |      |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | कैफियत |
|-------|-----------------------------------------------------------------------------|------------------|--------------------------|------|------|------|------|-------|------------------------|--------|
|       |                                                                             |                  | २०८१                     | २०८२ | २०८३ | २०८४ | २०८५ | जम्मा |                        |        |
|       | लागि पानी तथा सरसफाइका साथै अलगगै शौचालय                                    |                  |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ६     | अपाङ्ता मैत्री संरचना निर्माण                                               | विद्यालय सङ्ख्या |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ७     | विद्यालय भौतिक निर्माणमा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी रुजुसूची भर्ने |                  |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| ८     |                                                                             |                  |                          |      |      |      |      |       |                        |        |

#### ४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

सबै नागरिकहरूमा देश विकासका लागि आवश्यक ज्ञान तथा सिप विकास गराउनु र नेपाललाई विश्वव्यापी समुदायमा आवद्ध गराउनु शिक्षाको दीर्घकालिन उद्देश्य रहेको छ । विश्व प्रतिस्पर्धी, श्रमवजारको माग अनुरूपको जनशक्ति उत्पादनको लागि विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा जोड दिनु अपरिहार्य छ । विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर सुधार गरी सहरी तथा ग्रामीण, सुगम तथा दुर्गम र निजी तथा सामुदायिक विद्यालयहरूबीच देखिएको शैक्षिक गुणस्तरको दुरी घटाउन एवम् विश्व ज्ञानभण्डारमा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गरी उनीहरूको सिकाइको दायरा फराकिलो पार्न , विशेष गरी शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा सुधार गर्न, सिकाइ सामग्रीको प्रयोगमा पहुँच बढाउन र शैक्षिक प्रशासन र व्यवस्थापनलाई सुदृढ तुल्याउन वर्तमान समयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि अपरिहार्य रहेको छ ।

नेपालको संविधान, २०७२ ले सूचनाको हकमा प्रत्येक नागरिकको आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सुचना माग्ने र प्राप्त गर्ने हक हुनेछ भनि मौलिक हकमा उल्लेख गरेको छ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुर्याइ डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षा सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने सबैका लागि शिक्षामा पहुँच पुर्याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाइ सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई सहयोग पुर्याउनु पर्दछ । त्यसैगरी नेपालको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

नीति, २०७२ ले सूचना तथा सञ्चारका संरचनामा पहुँच पुर्याउने विषयमा नीति निर्धारण गरेको छ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी गुरु योजना कार्यान्वयन गर्ने लगायतका नीतिहरू उल्लेख गरेको छ । डिजिटल नेपालको कार्यढाँचा, २०७६ ले विद्यालय तथा क्याम्पसहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि शिक्षा, जियोस्प्यासियल र जिआइएस (Geospatial/GIS) शिक्षा प्रदान गर्ने र शिक्षा क्षेत्रको सूचना (तथा सञ्चार प्रविधि शिक्षासम्बन्धी क्षमता विकास गर्ने र सबैका लागि सूचना प्रविधिसम्बन्धी साक्षरता प्रदान गरेको छ ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग सम्बन्धी नीतिहरू उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षण संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुर्याउने, तालिम, शिक्षण सिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरिएको छ ।

#### ४.७.१ वर्तमान अवस्था

आधारभूत शिक्षा (६ कक्षा) - विज्ञान तथा प्रविधि विषयमा सूचना र विचारहरूको २०७७ पाठ्यक्रम (आदानप्रदान, विश्लेषण तथा सूचना प्रविधिको समुचित प्रयोग गर्न सक्ने क्षमता निर्धारण गरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधि ३० कार्य घण्टाको समय निर्धारण गरेको छ । माध्यमिक तहमा ऐच्छिक विषयका रूपमा कम्प्युटर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

आठवीस नगरपालिकामा विद्यालयहरूमा प्रोजेक्टर र स्मार्ट बोर्डको माध्यमले शिक्षण सिकाइ गर्न थालिएको छ । विद्यालयहरूमा इन्टरनेट जडानको कार्य अगाडि बढिरहेको छ । सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा इन्टरनेट सुविधाका लागि अनुदानको व्यवस्था गरिदै छ ।

#### ४.७.२ उद्देश्य

- सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार गर्ने
- सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुर्याउने
- शिक्षाको समग्र व्यवस्थापनलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी प्रभावकारी, पारदर्शी र समतामूलक बनाउने

#### ४.७.३ रणनीति

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका आधारभूत संरचना तथा उपकरणको प्रबन्ध गरिने
- सबै शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरिने
- विभिन्न कक्षा र विषयका लागि तयार गरिएका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको प्रयोग बढाइने
- शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गसरने
- शैक्षिक स्रोत सामग्रीहरूमा इन्टरनेटको सुविधामार्फत विद्यालय र विद्यार्थीहरूको पहुँच विस्तार गरिने
- शिक्षाका विभिन्न सेवा प्रवाह तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गरिने
- सामूदायिक अध्ययन केन्द्रहरूमा Digital Learning Center स्थापना गरिने ।

#### ४.७.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

##### उपलब्धि

विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार भई सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सहयोग पुगनुका साथै विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुधार आई सुशासन प्रबर्द्धन हुने

##### प्रमुख नतिजा:

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुग्ने
- विभिन्न कक्षा र विषयका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीमा विद्यार्थीको सहज पहुँच हुने
- सबै विद्यालयहरूले सिकाइ तथा व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरेको हुने
- सामूदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार हुने
- सूचना प्रविधिमा आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना तथा व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढ हुने
- सूचना प्रविधिको प्रयोगले व्यवस्थापन, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा सुधार आउने

##### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र सं | सूचक                                                                               | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२<br>२ | २०८२/८३<br>३ | २०८३/८४<br>४ | २०८४/८५<br>५ | २०८५/८६<br>६ |
|--------|------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|--------------|--------------|--------------|--------------|--------------|
| १      | इन्टरनेट जडान भएका विद्यालयको सङ्ख्या                                              |                        |              |              |              |              |              |
| २      | शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप मा कम्प्युटर लगायतको प्रविधिको उपयोग भएका विद्यालय सङ्ख्या |                        |              |              |              |              |              |
| ३      | मुख्य विषयमा डिजिटल पाठ्यसामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या                     |                        |              |              |              |              |              |

| क्र सं | सूचक                                                                          | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|--------|-------------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| ४      | व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| ५      | विद्युत्को पहुँच पुगेका विद्यालय सङ्ख्या                                      |                        |         |         |         |         |         |

#### ४.७.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                                     | लक्ष्य इकाई    | भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष) |         |         |         |         |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी       |
|---------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|----------------------|---------|---------|---------|---------|-------|------------------------|------------------|
|         |                                                                                                       |                | २०८०/८१              | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | जम्मा |                        |                  |
| १       | विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार                                                                         | ओटा            | ३                    | ३       | ३       | ३       | ३       | १५    | ३०                     |                  |
| २       | प्रत्येक विद्यालयमा Internet Connectivity को व्यवस्था                                                 | ओटा            | २५                   | १०      | ०       | ०       | ०       | ३५    | ५९                     | संघ र स्थानीय तह |
| ३       | शिक्षकहरूको क्षमता विकास                                                                              | जना            |                      | ३०      | ३०      | ३०      | ३०      | १२०   | १७५                    |                  |
| ४       | विद्यालयमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता                                                  | सामु. विद्यालय | २                    | ३       | ३       | ५       | ५       | १८    | ३०                     |                  |
| ५       | IEMIS व्यवस्थापन                                                                                      |                | निरन्तर              | निरन्तर | निरन्तर | निरन्तर | निरन्तर |       |                        |                  |
| ६       | सामुदायिकसिकाई केन्द्रहरूको क्षमता विकास                                                              | पटक            |                      | १       |         |         |         | १     | १                      |                  |
| ७       | विद्यालयमा इ हाजिरी ब्यवस्थापन                                                                        | ओटा            |                      | २       | २       | २       | २       | ८     | १५                     |                  |
| ८       | माध्यमिक विद्यालयका अनिवार्य विषयहरूको भर्चुअल कक्षा सञ्चालन                                          |                |                      |         | १       | २       | ३       | ६     | १०                     |                  |
| ९       | प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतको व्यवस्थापन (लागत सहभागिताका आधारमा) | विद्यालय       | ५                    | १०      | १०      | ५       | ५       | ३५    | ५९                     |                  |

| क्र. स. | प्रमुख क्रियाकलाप                                                                            | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | जिम्मेवारी |
|---------|----------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|----------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------|------------|
|         |                                                                                              |             | २०८० /८१             | २०८१ /८२ | २०८२ /८३ | २०८३ /८४ | २०८४ /८५ | जम्मा |                        |            |
| १०      | प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतप्रयोगका लागितालिमको व्यवस्था | जना         | २०                   | २०       | २०       | २०       | २०       | १००   | १३०                    |            |

#### परिच्छेद ५ : अन्य उपक्षेत्र

विद्यालय शिक्षाका विभिन्न उपक्षेत्र तथा अन्तरसम्बन्धित विषयक्षेत्रबाहेक अन्य उपक्षेत्र पनि स्थानीय तहको योजनामा समेटनुपर्ने आवश्यकता हुन सक्छ । यसमा पूर्व प्राथमिक शिक्षाअन्तर्गत मन्टेसरी कार्यक्रमको सञ्चालन, प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिप र तालिम, उच्च शिक्षाको व्यवस्थापन, सामुदायिक वा सार्वजनिक पुस्तकालय / वाचनालयको प्रबन्ध र व्यवस्थापन जस्ता विषय समेत आवश्यकतानुसार थप गरी स्थानीय योजनामा समेट्न सकिने छ । यसरी अन्य उपक्षेत्रको योजना निर्माण गर्दा माथिकै ढाँचामा सो उपक्षेत्रसम्बन्धी योजनाको विकास गर्नुपर्छ ।

#### परिच्छेद ६ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सबल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहन्छ । सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्वजिम्मेवारी, पारदर्शिता, बोध वा जवाफदेहीपन, विधिको शासनसमता तथा समावेशिता र व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गरी योजनाकाउद्देश्य प्राप्तिसमा सहयोग पुऱ्याउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रक्रियाहरू जनाउँछ । सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयन गर्न, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्न, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्व वहन गर्न, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्न, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्न र पारदर्शिता तथा विधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्य प्रक्रिया व्यवस्थित गरिनुपर्छ । शिक्षामा तीनै तहका सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारको भूमिका रहने भएकाले आआफ्नो भूमिकाअनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ । नेपालको संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ । विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सहितको व्यवस्थापकीय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

यस परिच्छेदमा सुशासन तथा व्यवस्थापनअन्तर्गत संस्थागत क्षमता विकास, स्थानीय शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनको प्रबन्ध र अनुमगन तथा मूल्यांकन जस्ता क्षेत्र समावेश गरिएको छ । यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका क्षेत्रलाई पनि अरु परिच्छेदमा जस्तै: परिचय, वर्तमान अवस्था, उद्देश्य, रणनीति, उपलब्धि, नतिजा र मुख्य क्रियाकलाप र लक्ष्य निर्धारण गरि सातओटा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

## ६१. शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

### ६.१.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकासको व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् ।

- स्थानीय तहमा शिक्षाको वर्तमान संस्थागत संरचना
- स्थानीय तह ऐन, कार्यविधि, तथा मापदण्डको विकासको अवस्था
- स्थानीय तह तथा विद्यालयमा जनशक्तिको उपलब्धता र व्यवस्थापन
- विद्यालय व्यवस्थापनको अवस्था
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन
- क्षमता विकासको अवस्था
- चुनौती तथा अवसर

### ६.१.२ उद्देश्य

शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकाससँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. स्थानी तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु
२. जनशक्तिका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु
३. आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्नु

### ६.१.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. स्थानीय तहमा शिक्षाको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने
२. संस्थागत संरचनाअनुसार जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने
३. कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने
४. स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना गर्ने
५. प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षलाई थप जिम्मेवार बनाई क्षमता विकास गर्ने
६. कार्यक्रमको प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यसम्पादन गर्न आवश्यक स्रोत साधनहरूको व्यवस्थापन गर्ने

### ६.१.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

#### उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन भएको हुने छ ।
२. संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि भई उत्तरदायित्व तथा जिम्मेवारीमा वृद्धि भएको हुने छ ।
३. आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन भई प्रभावकारी रूपमा कार्यसम्पादन भएको हुने छ ।

#### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

| क्र सं | सूचक                                                                                   | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|--------|----------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| १      | माध्यमिक विद्यालयमा नेतृत्व तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| २      | आधारभूत तहको विद्यालयमा नेतृत्व विकास                                                  |                        |         |         |         |         |         |

| क्र सं | सूचक                                                                                                  | आधार वर्ष<br>(२०८१/८२) | २०८१/८२ | २०८२/८३ | २०८३/८४ | २०८४/८५ | २०८५/८६ |
|--------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
|        | तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सङ्ख्या                                            |                        |         |         |         |         |         |
| ३      | लेखा परीक्षण तथा सामाजिक परीक्षण सम्पन्न गर्ने विद्यालय सङ्ख्या                                       |                        |         |         |         |         |         |
| ४      | विद्यालय व्यवस्थापन समिति भएका विद्यालय सङ्ख्या                                                       |                        |         |         |         |         |         |
| ५      | प्रचलित कानुनमा व्यवस्था भएबमोजिम प्रधानाध्यापक तथा प्राचार्य नियुक्त गर्ने माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या |                        |         |         |         |         |         |
| ६      |                                                                                                       |                        |         |         |         |         |         |

#### ६.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

तलको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने ।  
उदाहरणका लागि

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप                       | एका इ | भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष) |      |      |      |      |       | भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष) | कैफियत |
|---------|-----------------------------------------|-------|--------------------------|------|------|------|------|-------|------------------------|--------|
|         |                                         |       | २०८१                     | २०८२ | २०८३ | २०८४ | २०८५ | जम्मा |                        |        |
| १       | आवश्यक कानूनी प्रबन्ध तथा मापदण्ड विकास |       |                          |      |      |      |      |       |                        |        |
| २       | संस्थागत संरचना                         |       |                          |      |      |      |      |       |                        |        |

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप                                     | एका<br>इ | भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष) |          |          |          |          |       | भौतिक<br>लक्ष्य (१०<br>वर्ष) | कैफिय<br>त |
|---------|-------------------------------------------------------|----------|--------------------------|----------|----------|----------|----------|-------|------------------------------|------------|
|         |                                                       |          | २०८<br>१                 | २०८<br>२ | २०८<br>३ | २०८<br>४ | २०८<br>५ | जम्मा |                              |            |
|         | निर्माण तथा क्षमता विकास                              |          |                          |          |          |          |          |       |                              |            |
| ३       | प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क प्रणालीको सुदृढीकरण            |          |                          |          |          |          |          |       |                              |            |
| ४       | कार्यसम्पादन करार गरी नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउने     |          |                          |          |          |          |          |       |                              |            |
| ५       | विद्यालय कार्यसम्पादन एवम् स्वमूल्यांकन गर्ने, गराउने |          |                          |          |          |          |          |       |                              |            |
| ६       |                                                       |          |                          |          |          |          |          |       |                              |            |

## ६.२. स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

योजना कार्यान्वयनको प्रबन्धअन्तर्गत वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण तथा कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनलगायत कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संरचना, जनशक्ति, प्रक्रिया र जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्व पछिन् । कार्यान्वयनको प्रबन्ध तयार गर्दा यसको दिगोपन, प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

### ६.२.१ वर्तमान अवस्था

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्नलिखित विषय क्षेत्रको आधारमा शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्ने व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् ।

- स्थानीय तहमा कार्यरत जनशक्तिको व्यवस्था
- वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनको अवस्था
- कार्यान्वयन संयन्त्र/समितिको अवस्था
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन
- ऐन, नियम, कार्यविधि निर्माण र प्रबोधीकरणको अवस्था
- चुनौती तथा अवसर

### ६.२.२ उद्देश्य

योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्य राख्नुहोस् । जस्तै:

१. शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नु

### ६.२.३ रणनीति

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि स्थानीय तहले अपनाउने रणनीति उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै:

१. सङ्घीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने
२. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताअनुसार कानून, कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने
३. कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने
४. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापनमार्फत नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा त्यसका नतिजाको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने
५. विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घ गठन गर्ने र विद्यालयलाई विद्यालय सुधार योजना विकास र कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने
६. विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण तथा अद्यावधिक गर्न लगाउने
७. विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तीकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने
८. वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने
९. अभिभावक तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठक आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने
१०. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत सबै उमेर समूहका सिकारुहरूका लागि साक्षरता, साक्षरोत्तर, निरन्तर शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा तथा आय आर्जन र सिप विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आजीवन सिकाइ केन्द्रका रूपमा समेत कार्य गर्ने

### ६.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

#### उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धि बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- १ शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता भएको हुने छ ।

#### नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- १ शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइ प्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुने छ ।

### ६.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

तलको तालिकामा स्थानीय तहले योजना कार्यान्वयनका लागि गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

| क्र.सं. | प्रमुख क्रियाकलाप                           | एका<br>इ | भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष) |          |          |          |          |           | भौतिक<br>लक्ष्य (१०<br>वर्ष) | कैफिय<br>त |
|---------|---------------------------------------------|----------|--------------------------|----------|----------|----------|----------|-----------|------------------------------|------------|
|         |                                             |          | २०८<br>१                 | २०८<br>२ | २०८<br>३ | २०८<br>४ | २०८<br>५ | ज<br>म्मा |                              |            |
| १       | वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण          |          |                          |          |          |          |          |           |                              |            |
| २       | विद्यालय सुधार योजना निर्माण एवम् अद्यावधिक |          |                          |          |          |          |          |           |                              |            |
| ३       | एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली सृष्टीकरण      |          |                          |          |          |          |          |           |                              |            |
| ४       |                                             |          |                          |          |          |          |          |           |                              |            |
| ५       |                                             |          |                          |          |          |          |          |           |                              |            |

#### परिच्छेद ७ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

सबै नागरिकहरूलाई आधारभूत तह निःशुल्क र अनिवार्य तथा माध्यमिक तह निःशुल्क उपलब्ध गराउने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ । आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा व्यवस्थापनको अधिकार स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रमा राखिएको छ । आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, खुला शिक्षा, दुर शिक्षा, विशेष शिक्षा, सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूका अतिरिक्त औपचारिक संरचना बाहिरका टिउसन कोचिड सेन्टरहरूको नीति, योजना र समग्र व्यवस्थापनको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारको रहने गरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले २३ ओटा अधिकारहरूको विस्तृतीकरण गरेको पाइन्छ । कार्यक्षेत्रभित्रका शैक्षिक संस्थाहरूलाई अनुदान उपलब्ध गराउने, लेखापरीक्षण र वित्तिय सुशासन कायम गर्ने दायित्व पालिकाको कार्यक्षेत्रमा रहेकोले सीमित स्रोत साधनलाई मितव्यी, नियमित, प्रभावकारी र पारदर्शी ढङ्गले व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ ।

वित्तिय व्यवस्थापन अन्तर्गत दुईओटा पक्षहरूलाई समेटिएको छ । एकातर्फ योजना कार्यन्वयनको लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोतको आँकलन, प्राप्ति र उपयोगलाई समेटिएको छ भने प्रदेश तथा सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त विभिन्न प्रकारका अनुदानहरूलाई विद्यालयहरूमा पुर्याई तोकिएबमोजिम खर्च, पारदर्शिता बढाउँदै समग्र पक्षमा वित्तीय अनुशासन कायम गर्नुपर्नेछ । शिक्षा विकासका पूर्वाधारहरूको पनि पूर्वाधारका रूपमा लिइन्छ । शिक्षाको समयसापेक्ष जुन गतिमा विकास हुनुपर्ने हो त्यसो हुन सकेको छैन । विभिन्न प्रतिवेदनहरूले कुल बजेटको २० प्रतिशत बजेट शिक्षामा विनियोजन गरिएता पनि सो अनुपातमा पुग्न सकेको छैन । यथार्थताको नजिक रहेर योजना बनाएर सोबमोजिम बजेट विनियोजन गर्ने नभई हचुवाको भरमा बजेट विनियोजन गर्ने कार्यले प्रश्न्य पाएको छ । समुदायको विद्यालयमा लगानी गर्नुपर्छ भन्ने सोचमा गिरावट आएको छ । संविधानमा शिक्षालाई लगानीमैत्री बनाउने र लगानी बढाउँदै लजाने नीति उल्लेख गरिएको छ ।

कमजोर भौतिक पूर्वाधारलाई सुविधा सम्पन्न बनाउनु, विद्यालयहरूको आर्थिक पक्षलाई सबलीकरण गर्नु, विद्यालय शिक्षामा परिचालन हुने बजेटलाई पारदर्शी बनाउनु चुनौतिका रूपमा रहेका छन् । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारको सूचीमा शिक्षालाई राखिनु, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल अधिकारका रूपमा समेत स्पष्ट गरिनुले शिक्षामा लगानीको अवसर राम्रो हुन्छ ।

## ७वर्तमान अवस्था १.

विश्वव्यापी रूपमा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न कुल बजेटको कम्तिमा २० प्रतिशत रकम शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन गर्ने विश्वव्यापी प्रतिवद्धता रहेता पनि शिक्षा क्षेत्रको बजेट क्रमश घट्दै गइरहेको पाइन्छ । सर्शत अनुदानको रूपमा प्राप्त हुने केन्द्रिय अनुदानको ९५ प्रतिशत भन्दा बढि रकम शिक्षक तलब भत्ता, छात्रवृत्ति, भौतिक पूर्वाधार, दिवाखाजा र पाठ्यपुस्तक जस्ता शिर्षकहरूमा खर्च हुने गरेको छ । गुणस्तर अभिवृद्धि र क्षमता विकासका लागि स्थानीय सरकारका कार्यक्रमहरू केन्द्रित रहेका छन् । विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा एकाई लागत विश्लेषण गर्दा अभिभावकको प्रत्यक्ष लागानीका अतिरिक्त पालिका क्षेत्रमा अध्ययनरत विद्यार्थीको प्रतिविद्यार्थी लागत २१ हजार रहेको छ । तिहारको भैलो देखि अभिभावकको सहयोग विद्यालयका आम्दानीका प्रमुख स्रोतहरू बनेका छन् ।

दश वर्षे नगर शिक्षा योजना कार्यान्वयनको वित्तीय व्यवस्थापनका मुख्य स्रोत सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकार रहनेछन् । अभिभावक र समुदायको भूमिका परिपूरकको रूपमा रहनेछ । शिक्षा क्षेत्रमा कार्य गर्ने संघसंस्थाहरूलाई विज्ञताका आधारमा क्षेत्रगत रूपमा साझेदारी गर्न सकिनेछ । समग्र वित्तीय व्यवस्थापन अन्तर्गत योजना कार्यान्वयनका लागि प्रयास वित्तीय स्रोत जुटाउनु, शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि विद्यालयहरूलाई आवश्यकता क्षेत्रमा स्रोत उपलब्ध गराउने र स्रोत साधनको प्रभावकारी व्यवस्थापन मार्फत वित्तीय सुशासन कायम गर्ने कार्यहरू प्राथमिकतामा रहेका छन् । नतिजामा आधारित स्रोत विनियोजन पद्धति मार्फत विद्यालयहरूलाई नियमित अनुदानका अतिरिक्त एकमुष्ट, मागमा आधारित, कार्यसम्पादनमूलक र प्रोत्साहनमूलक अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ । श्रोतको आँकलन तपसिल बमोजिम गरिएको छ ।

| क्र.स. | वित्तीय स्रोतको व्यवस्थापन          | कूल बजेट | जम्मा हिस्साको प्रतिशत | कैफियत |
|--------|-------------------------------------|----------|------------------------|--------|
| १      | सङ्घीय सरकार                        |          |                        |        |
| २      | प्रदेश सरकार                        |          |                        |        |
| ३      | स्थानीय सरकार                       |          |                        |        |
| ४      | अभिभावक तथा समुदाय                  |          |                        |        |
| ५      | संघ संस्था तथा दातृनिकाय            |          |                        |        |
| ६      | स्थानीय दाता तथा अन्य स्रोत परिचालन |          |                        |        |
| ७      | अपुग रकम                            |          |                        |        |
|        | जम्मा                               |          |                        |        |

## ७ २.उद्देश्य

- योजना अवधिका लागि शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्ने,
- पहिचान गरिएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्ने,
- उपलब्ध स्रोतको आधारमा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रमगत बजेट निर्धारण गर्नु,

- खर्चको प्रक्रिया र दायित्व स्पष्ट गर्नु ।

### ७.३.रणनीति

- सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट लगानी गरिने,
- आफ्नो तह भित्रको लक्षित शैक्षिक पहुँच, सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न लगानीको व्यवस्था गरिने,
- स्रोतको उपयोग गर्ने विद्यालयलाई जबाफदेही बनाइने,
- वार्षिक रूपमा कुल बजेटको २० प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रका कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गरिने,
- शिक्षामा निजी तथा गैर सरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रबर्द्धन गरिने ,
- मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्बन गरिने,
- वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई सबल बनाइने ।

### ७.४.प्रमुख उपलब्धि

#### उपलब्धि

- शिक्षामा स्रोतको दिगो व्यवस्थापन भई शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा उल्लेख्य प्रगति भएको हुने,
- वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार भई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ हुने ।

#### प्रमुख नतिजा:

- उपलब्ध स्रोतको अनुमान र विश्लेषण
- अपेक्षा र नीतिका आधारमा अनुमान
- स्रोतको उपलब्धताको अनुमान
- प्रस्तावित कार्यक्रम र बजेट अनुमान
- प्रस्तावित बजेटमा नपुग स्रोत पूरा गर्ने उपाय

### ७.५.प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

- सङ्घीय सरकारबाट शिक्षा क्षेत्र योजना अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेटको खाका,
- प्रदेश सरकारबाट शिक्षा क्षेत्र योजना अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेटको खाका,

#### कसङ्घीय सरकारबाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट (

| क्र. सं. | अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय | आर्थिक वर्ष |         |         |         |         | पाँच वर्ष को जम्मा | १० वर्ष को जम्मा |
|----------|--------------------------------------|-------------|---------|---------|---------|---------|--------------------|------------------|
|          |                                      | २०८१/०८     | २०८२/०९ | २०८३/१० | २०८४/११ | २०८५/१२ |                    |                  |
| १        | प्रारम्भिक बालविकास                  |             |         |         |         |         |                    |                  |

| क्र. सं. | अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय  | आर्थिक वर्ष |          |          |          |          | पाँच वर्ष को जम्मा | १० वर्ष को जम्मा |
|----------|---------------------------------------|-------------|----------|----------|----------|----------|--------------------|------------------|
|          |                                       | २०८१/०८२    | २०८२/०८३ | २०८३/०८४ | २०८४/०८५ | २०८५/०८६ |                    |                  |
|          | शिक्षा                                |             |          |          |          |          |                    |                  |
| २        | आधारभूत शिक्षा                        |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ३        | माध्यमिक शिक्षा                       |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ४        | प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ५        |                                       |             |          |          |          |          |                    |                  |

**ख प्रदेश सरकारबाट शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका (क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट**

| क्र. सं. | अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय  | आर्थिक वर्ष |          |          |          |          | पाँच वर्ष को जम्मा | १० वर्ष को जम्मा |
|----------|---------------------------------------|-------------|----------|----------|----------|----------|--------------------|------------------|
|          |                                       | २०८१/०८२    | २०८२/०८३ | २०८३/०८४ | २०८४/०८५ | २०८५/०८६ |                    |                  |
| १        | प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा          |             |          |          |          |          |                    |                  |
| २        | आधारभूत शिक्षा                        |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ३        | माध्यमिक शिक्षा                       |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ४        | प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ५        |                                       |             |          |          |          |          |                    |                  |

**गस्थानीय तहबाट शिक्षा क्षेत्र (अन्तर्गतका क्रियाकलापका लागि प्राप्त हुने अनुमानित बजेट**

| क्र. सं. | अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय  | आर्थिक वर्ष |          |          |          |          | पाँच वर्ष को जम्मा | १० वर्ष को जम्मा |
|----------|---------------------------------------|-------------|----------|----------|----------|----------|--------------------|------------------|
|          |                                       | २०८१/०८२    | २०८२/०८३ | २०८३/०८४ | २०८४/०८५ | २०८५/०८६ |                    |                  |
| १        | प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा          |             |          |          |          |          |                    |                  |
| २        | आधारभूत शिक्षा                        |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ३        | माध्यमिक शिक्षा                       |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ४        | प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ५        |                                       |             |          |          |          |          |                    |                  |

**घ अन्य सङ्घसंस्थाबाट शिक्षा (क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट**

| क्र. सं. | अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय | आर्थिक वर्ष |          |          |          |          | पाँच वर्ष को जम्मा | १० वर्ष को जम्मा |
|----------|--------------------------------------|-------------|----------|----------|----------|----------|--------------------|------------------|
|          |                                      | २०८१/०८२    | २०८२/०८३ | २०८३/०८४ | २०८४/०८५ | २०८५/०८६ |                    |                  |
| १        | प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा         |             |          |          |          |          |                    |                  |
| २        | आधारभूत शिक्षा                       |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ३        | माध्यमिक शिक्षा                      |             |          |          |          |          |                    |                  |
| ४        | प्राविधिक शिक्षा                     |             |          |          |          |          |                    |                  |

| क्र. सं. | अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय | आर्थिक वर्ष |         |         |         |         | पाँच वर्ष को जम्मा | १० वर्ष को जम्मा |
|----------|--------------------------------------|-------------|---------|---------|---------|---------|--------------------|------------------|
|          |                                      | २०८१/०८     | २०८२/०८ | २०८३/०८ | २०८४/०८ | २०८५/०८ |                    |                  |
|          | तथा व्यावसायिक तालिम                 |             |         |         |         |         |                    |                  |
| ५        |                                      |             |         |         |         |         |                    |                  |

उपरोक्त बमोजिम बजेट अनुमान गरिसकेपछि विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्र जस्तै: बालविकास र शिक्षामा हरेक आवको जम्मा बजेट कति, आगामी पाँच वर्षको जम्मा बजेट कति र बजेटको सुनिश्चितता सङ्घबाट, प्रदेशबाट, स्थानीय तहबाट र अन्य सङ्घसंस्थाबाट कति भनि सो को समेत विश्लेषण गर्नुपर्छ ।

#### ७ योजनाको वार्षिक बजेट तर्जुमा प्रक्रिया ६.

योजनामा उल्लिखित परिच्छेद ३, ४, ५ र ६ मा उल्लिखित प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्यलाई प्रस्तावित भौतिक लक्ष्य मानि वार्षिक रूपमा सो कार्य सम्पादनका लागि आवश्यक बजेट हिसाब गरी एकाइ लागत निर्धारण गर्ने । सो एकाइ लागतले लक्ष्य लाई गुणन गरी वार्षिक बजेट निर्धारण गर्ने । क्रियाकलापगत बजेटको जम्मा जोड हिसाब गरी उक्त उपक्षेत्रमा आवश्यक पर्ने बजेट हिसाब गरी उपक्षेत्रगत कार्यक्रम तथा बजेटको सारांश तपशिलको तालिकामा तयार गर्ने । उपक्षेत्रगत क्रियाकलापगत विस्तृतीकरणलाई अनुसूचीमा राख्नुपर्छ ।

| उपक्षेत्र / विषय                      | आर्थिक वर्षगत रूपमा बजेट अनुमान |    |    |    |    | पाँच वर्षको जम्मा | १० वर्षको जम्मा |
|---------------------------------------|---------------------------------|----|----|----|----|-------------------|-----------------|
|                                       | आव                              | आव | आव | आव | आव |                   |                 |
| प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा          |                                 |    |    |    |    |                   |                 |
| आधारभूत शिक्षा                        |                                 |    |    |    |    |                   |                 |
| माध्यमिक शिक्षा                       |                                 |    |    |    |    |                   |                 |
| प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम |                                 |    |    |    |    |                   |                 |
|                                       |                                 |    |    |    |    |                   |                 |
|                                       |                                 |    |    |    |    |                   |                 |

माथिको तालिकाअनुसार तयार भएको बजेटका लागि स्रोतको अनुमान गर्दा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट प्राप्त हुने प्रस्तावित बजेट तथा विभिन्न सङ्घसंस्थाबाट कार्यान्वयन हुने क्रियाकलापको समेत हिसाब गरी बजेटको अनुमान गर्नुपर्छ । यसरी योजनामा पाँच वर्षका लागि आवश्यक पर्ने बजेट व्यहोर्ने स्रोतको

हिसाब गर्दा नपुग हुने बजेट समेत उल्लेख गरी सोका लागि स्रोत पुर्तिका विकल्पको समेत प्रस्ताव गर्नुपर्ने छ ।

### ७ योजना कार्यान्वयनका लागि वार्षिक रणनीति कार्यान्वयन योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन ७.

योजना कार्यान्वयन गर्दा वार्षिक रूपमा तय भएका योजना तथा कार्यक्रमलाई वार्षिक रूपमा रूपमा सङ्घ प्रदेश तथा स्थानीय तहको नीति तथा कार्यक्रमका आधारमा वार्षिकरूपमा स्रोत सुनिश्चितताका आधारमा वार्षिक रणनीति तथा कार्यान्वयन योजना निर्माण गर्नुपर्छ । यसमा योजनाका रणनीति तथा कार्यक्रमलाई अद्यावधिक गरी कार्यान्वयन हुने र स्रोत सुनिश्चित भएका सो आर्थिक वर्षमा कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमलाई समावेश गर्नुपर्छ । योजना निर्माण गर्दा स्थानीय तहको पाँच वर्षे बजेटसहितको वार्षिक योजनामा उल्लिखित क्रियाकलापलाई केन्द्रीत भई वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन रणनीति तयार गर्नुपर्छ । वार्षिक रणनीति कार्यान्वयन योजना निर्माण गर्दा योजनाको ढाँचालाई आधार मानी तयार गर्नुपर्ने छ ।

### परिच्छेद ८ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

नेपालमा योजनाबद्ध विकास प्रयासको सुरु अवस्था सँगै विकास आयोजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी बसेको पाइन्छ । आ.२०३२ .व./०३३ देखि विकास आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्थाको सुरुवात भयो । आठौँ योजना २०४९/०५४ देखि अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको एउटा पद्धतिको रूपमा मजबुत गर्ने कार्य गरियो । यस योजनामा विगतका अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्थामा देखिएका कमीकमजोरीहरूमा सुधार गरी संस्थागत व्यवस्था , उच्च राजनैतिक तहको प्रतिबद्धता र उपलब्धि मूल्याङ्कनको व्यवस्थासहितको बलियो अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली लागु गरियो । अनुगमन भन्नाले कुनैपनि कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि विशेषतः शैक्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरू के कति भएत्यसको लक्षित प्रतिफल योजना अनुरूप ठीक सँग भइरहेका छन् वा छैनन् भनी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने प्रत्येक तहको व्यवस्थापनद्वारा निरन्तर र अद्यावधिक गरी निगरानी राख्ने कार्य हो । मूल्याङ्कन भन्नाले कुनै शैक्षिक कार्यक्रमको निर्धारित उद्देश्यको सन्दर्भमा त्यसका कार्यहरू कति सान्दर्भिक,सक्षम,लाभदायक र प्रभावकारी देखिएका छन भन्नेबारे व्यवस्थित रूपबाट मापन गरी लेखाजेखा गर्ने कार्य हो । अनुगमन तथा मूल्याङ्कन को मुख्य उद्देश्य गाँउ शिक्षा योजना र विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले किटान गरेका प्रत्येक सेवा प्रवाहका तहका लक्ष्य तथा उद्देश्य अनुरूपका उपलब्धिहरू पत्ता लगाई ती सूचकका आधारमा निर्णय प्रक्रियालाई सहयोग गरी प्रवाह सुधार गर्नु हो ।

#### ८.१ वर्तमान अवस्था

ऐन,नियमअनुसार कार्य भए नभएको लेखाजोख गर्ने,लक्ष्य तथा उद्देश्यका आधारमा प्रगति मापन गर्ने र क्षेत्रगत उद्देश्य तथा लक्ष्यमा भएको रणनीति तथा नीतिगत प्रवाहको मूल्याङ्कन गर्ने कार्यहरू नियमित रूपमा भैरहेका छन् । सबै तहको सेवा व्यवस्थापन तथा सेवा प्रवाहका लागि वित्तीय व्यवस्थापकीय र प्राविधिक पक्षको अनुगमन लेखाजोखा तथा मूल्याङ्कन गरिने छ । संघमा शिक्षा तथा प्रविधि मन्त्रालय र शिक्षा विभागले अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका कार्यको समन्वय सञ्चालन गर्नेछन् । आठबीस

नगरपालिकाको नगर शिक्षा योजना सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराइ सो कार्यान्वयन भएनभएको सम्बन्धित निकायबाट अनुगमन गरिनेछ । अनुगमन प्रकृया तपसिल बमोजिम हुनेछ ।

| क्र.स. | अनुगमन गर्ने निकाय                  | अनुगमन प्रकृया                          | जिम्मेवारी        | अनुगमन समय | अनुगमन सूचक |
|--------|-------------------------------------|-----------------------------------------|-------------------|------------|-------------|
| १      | वडा शिक्षा समिति                    | अलवोकन, निरक्षण, सुपरिवेक्षण, प्रतिवेदन | संयोजक            | मासिक      | आगन्तुक     |
| २      | नगर शिक्षा समिति                    |                                         | संयोजक            | मासिक      | पुस्तिका,   |
| ३      | वडा कार्यालय                        |                                         | अध्यक्ष/दाधिकारी  | मासिक      | विद्यालय    |
| ४      | नगरपालिका                           |                                         | अध्यक्ष/पदाधिकारी | त्रैमासिक  | अनुगमन      |
| ५      | शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ        |                                         | एकाइ प्रमुख       | वार्षिक    | फाराम,      |
| ६      | जिल्ला समन्वय समिति                 |                                         | प्रमुख/पदाधिकारी  | वार्षिक    | कक्षाकोठा   |
| ७      | शिक्षा अधिकृत                       |                                         |                   | मासिक      | अनुगमन      |
| ८      | विद्यालय सुपरिवेक्षक                |                                         |                   | मासिक      | फाराम,      |
| ९      | शिक्षा तथा मानव श्रोत विकास केन्द्र |                                         |                   | वार्षिक    | प्रतिवेदन   |
| १०     | प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालय     |                                         |                   | वार्षिक    |             |
| ११     | नागरिक समाज/गैर सरकारी संघसंस्था    |                                         |                   | मासिक      |             |

नगर शिक्षा योजनाको प्रचारप्रसार गर्न सरोकारवालाहरूलाई भेला गराइ, सूचना तथा प्रविधिको अन्य माध्यमबाट जानकारी गराइनेछ । योजनाको कार्यान्वयनको क्रममा आवश्यक सहयोग तथा सहकार्यको लागि नगरपालिका तथा सम्बन्धित वडाहरूले यस योजनासँग सम्बन्धित तह तथा निकायहरूसँग आवश्यक प्रत्यक्ष भेटघाट वा पत्राचार गर्नेछ । योजनाको कार्यान्वयनको क्रममा नगरपालिका वडाहरू, सम्बन्धित समिति तथा उपसमितिहरूको बैठक कार्यतालिका वा आवश्यकता अनुसार बस्नेछ ।

## ८.२ उद्देश्य

- वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयारी र कार्यान्वयन गर्ने,
- स्थानीय तहका शिक्षा शाखा तथा महाशाखाहरूको क्षमता विकास गर्ने,
- आवश्यकता अनुसार कानून, मापदण्ड र निर्देशिका विकास गर्ने,
- एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली मार्फत नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयनका नतिजाहरूको विवरण तयार गर्ने, समीक्षा गर्ने, र सुधार गर्ने,
- शिक्षण सिकाइमा आवश्यक सहयोग तथा अनुभव आदान प्रदानका लागि स्थानीय स्तरमा शिक्षक तथा विज्ञ समूह, सम्मिलित शिक्षक सहायता प्रणाली विकास तथा सञ्चालन गर्ने,
- विद्यालय तथा सामूदायिक अध्ययन केन्द्रहरूले योजना बनाई शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- प्रभावकारी तथा कुशल अनुगमन प्रणाली विकास गर्ने,
- नतिजामा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली बनाउने,
- योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने,
- योजनाको लगानीदेखि प्रभाव तहसम्मको मूल्याङ्कन गरी आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणमा सहयोग गर्ने ।

## ८.३ रणनीतिहरू

- एकीकृत शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन निर्माण र उपयोग गर्ने,
- अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई छिटो, छरितो, व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रविधिको प्रयोग गर्ने,
- शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप सुदृढीकरण गर्ने,
- राष्ट्रिय सूचकको अतिरिक्त आवश्यकताअनुसार स्थानीय सूचकहरूलाई समेत सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने,
- योजनाकाआगत (Input), प्रक्रिया (Process), परिणाम (Output), उपलब्धि (Outcome) र प्रभाव (Impact) समेतको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संरचना र जनशक्तिको प्रबन्ध गर्ने,
- प्रमाणमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणलाई उपयोग गर्ने,
- कुल बजेटको निश्चित हिस्सा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा छुट्याई नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको अवलम्बन गर्ने,
- सहभागितामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गर्ने,
- कक्षाकोठाको सिकाइको अनुगमन, सुपरिवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावपूर्ण बनाउन कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरिवेक्षण एवम् प्रतिवेदन प्रणालीको प्रबन्ध गर्ने,
- पुरस्कार र दण्ड प्रणालीको विकास गर्ने।

#### ८.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

##### उपलब्धि:

प्रभावकारी अनुगमनको माध्यबाट योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन भई अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र योजनाको मूल्याङ्कनमा आधारित भई आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त हुने ।

##### प्रमुख नतिजा:

- नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित हुने,
- अनुगमनका आधारमा नतिजा सुधार हुने,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास हुने,
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षणका नतिजाका आधारमा सुधार गर्ने परिपाटी स्थापित हुने,
- विभिन्न कार्यक्रमहरूको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन हुने।

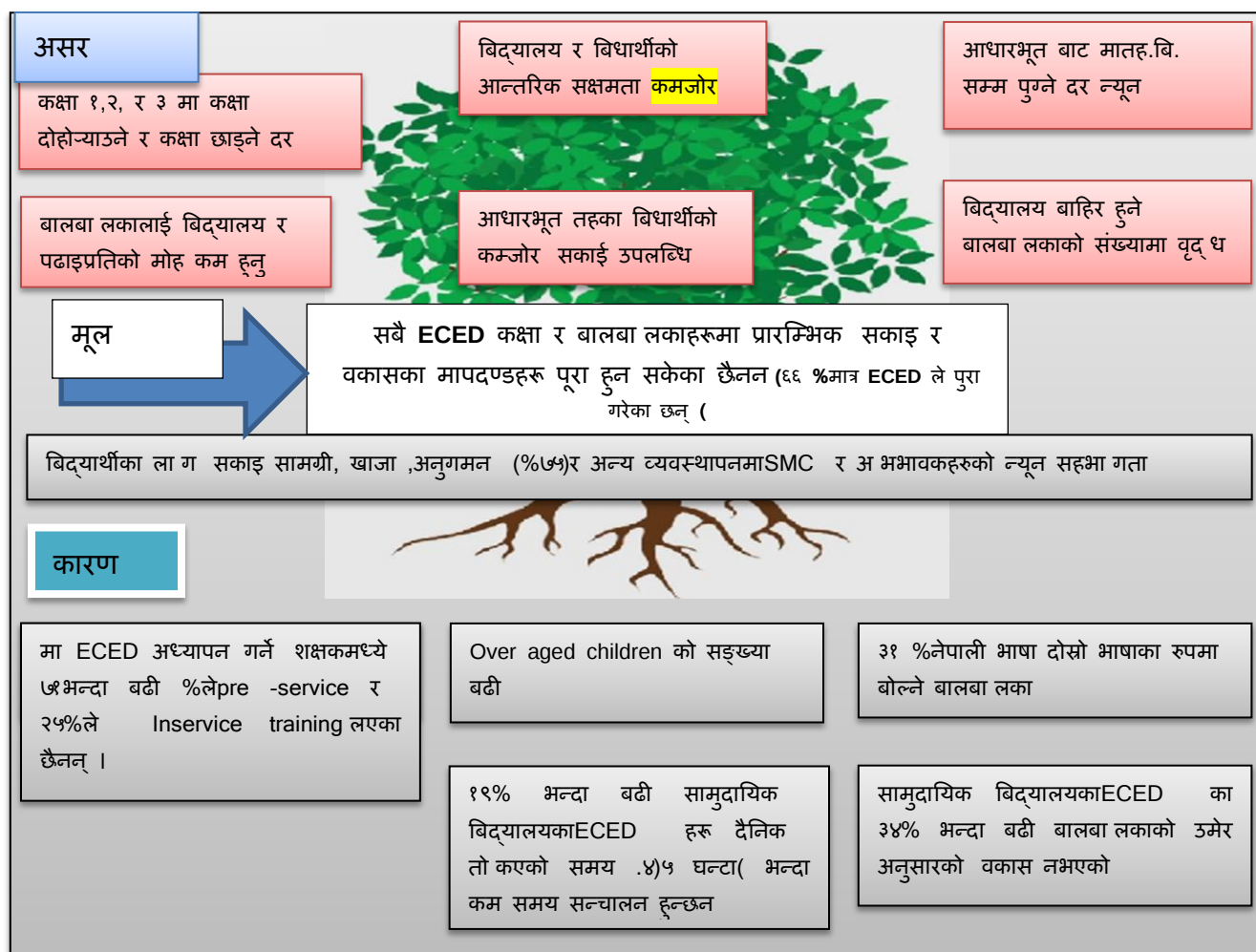
कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, समन्वय र सहजीकरणका प्रमुखक्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

| क्र.स | क्रियाकलाप                                                                                                          | लक्ष्य इकाइ             | भौतिक लक्ष्य(वर्ष ५ पहिलो ) |             |             |             |             |       | १० वर्षको लक्ष्य | कैफियत             |
|-------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|-----------------------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------|------------------|--------------------|
|       |                                                                                                                     |                         | २०८०<br>८१/                 | २०८१<br>८२/ | २०८२<br>८३/ | २०८३<br>८४/ | २०८४<br>८५/ | जम्मा |                  |                    |
| १     | अनुगमन पद्धति विकासतथा कार्यान्वयन                                                                                  | नगरपालिका               | १                           | १           | १           | १           | १           |       |                  | संघ, स्थानीय तह    |
| २     | अनुगमन प्रणालीका लागि सूचक तयारी र अध्यावधिक                                                                        |                         |                             | १           |             |             |             | १     | २                |                    |
| ३     | कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा तथा प्रतिवेदन                                                   | पटक                     | ३                           | ३           | ३           | ३           | ३           | १५    | ३०               | संघ तथा प्रदेश     |
| ४     | विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी परीक्षण गर्ने                                                                            | कक्षा                   |                             | ८           | ५           | १०          |             | ३     | ३                | संघसँग समन्वय गरेर |
| ५     | स्थिति प्रतिवेदन तयारी                                                                                              | पटक कक्षा/<br>—१, २ र ३ | १                           | १           | १           | १           | १           | ५     | ५                |                    |
| ६     | विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि परीक्षण                                                                                    | कक्षा १८-               |                             | २५          | २५          | २५          | २५          | सबै   |                  |                    |
| ७     | विद्यालयमा गरिने सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी र नियमित बनाउने ।                                                    | विद्यालय                | सबै                         | सबै         | सबै         | सबै         | सबै         | सबै   |                  |                    |
| ८     | विद्यालयहरूको लेखापरीक्षण                                                                                           | विद्यालय                | सबै                         | सबै         | सबै         | सबै         | सबै         | सबै   |                  |                    |
| ९     | विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण                                                                                     | नगरपालिका               |                             |             |             |             |             |       |                  |                    |
| १०    | विज्ञ समुह, विद्यालय निरक्षक तथा शिक्षक सिकाइ समुह मार्फत, शिक्षा शाखा मार्फत विद्यालय अनुगमन तथा कक्षा सुपरिवेक्षण | सबै विद्यालय            | निरन्तर                     | निरन्तर     | निरन्तर     | निरन्तर     | निरन्तर     |       |                  |                    |
| ११    | प्रधानाध्यापक तथा आधारभूत तह संयोजकबाट विद्यालय तथा कक्षाकोठा अनुगमन र सुपरिवेक्षण                                  | सबै विद्यालय            | निरन्तर                     | निरन्तर     | निरन्तर     | निरन्तर     | निरन्तर     |       |                  |                    |
| १२    | सिकाइमा आधारित मूल्याङ्कनका लागि शिक्षण                                                                             | सबै विद्यालय            | निरन्तर                     | निरन्तर     | निरन्तर     | निरन्तर     | निरन्तर     |       |                  |                    |
| १३    | प्रमाणमा आधारित मूल्याङ्कनका लागि अभिलेखिकरण                                                                        | सबै विद्यालय            | निरन्तर                     | निरन्तर     | निरन्तर     | निरन्तर     | निरन्तर     |       |                  |                    |

| क्र.स. | क्रियाकलाप                    | लक्ष्य इकाइ | भौतिक लक्ष्य(वर्ष ५ पहिलो ) |             |             |             |             |       | १० वर्षको लक्ष्य | कैफियत |
|--------|-------------------------------|-------------|-----------------------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------|------------------|--------|
|        |                               |             | २०८०<br>८१/                 | २०८१<br>८२/ | २०८२<br>८३/ | २०८३<br>८४/ | २०८४<br>८५/ | जम्मा |                  |        |
| १४     | स्थानीय तहद्वारा कक्षा अनुगमन | पटक         | २                           | २           | २           | २           | २           | १०    | २०               |        |

अनुसूची: २

विद्यालय शिक्षामा बिधमान समस्या र तिनका कारण साथै असरको केही उदाहरण देखाइएको नमुना समस्या वृक्ष (Problem Tree)



माथि देखाइएको समस्या वृक्ष विश्लेषणमा मूल समस्या रूखको डाँठको रूपमा सबै ECED कक्षा र बालबालिकामा प्रारम्भिक सिकाइ र विकासका मापदण्ड पूरा हुन सकेका छैनन् (६६ %मात्र ECED ले पूरा

गरेका छन्( देखिएको छ । सो मूल समस्या देखा पर्नुको कारण जराका रूपमा पाँचओटा पहिचान गरिएको छ भने ती कारणबाट प्रारम्भिक बालविकासका विद्यार्थीमा छओटा असर हाँगाको रूपमा देखिएको छ ।

स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण गर्दा उक्त कारणबाट देखा पर्ने असरको निराकरणका लागि कारण हटाउन सहयोग पुग्ने गरी नीति, योजना र कार्यक्रम निर्माण गर्नुपर्छ ।

## अनुसूची: ३

विद्यालयमा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको क्षेत्रमा भएका सबल पक्ष, कमजोरी, अवसर र चुनौतीको केही उदाहरणहरू देखाइएको SWOT विश्लेषणको नमुना

### सबल पक्ष

लगभग सबै विद्यालयमा कम्तीमा १ ECED कक्षाको उपलब्धता  
-ECED मा अध्यापन गर्ने शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था  
सामुदायिक-ECED को व्यवस्थापन र सन्चालनमा तीनैतहका सरकारको आर्थिक र प्राविधिक सहयोग  
सबै-ECED कक्षाहरूमा ECED र बालबालिकाहरूका लागि तोकिएका प्रारम्भिक सकाई र वकासात्मक मापदण्ड, पाठ्यक्रम, शैक्षिक सामग्री, आदिको उपलब्धता  
भन्दा बढि %८०-ECED हरू तोकिएको समय ४ दैनिक) ५ घण्टा ( वा सो भन्दा बढि समय सम्म सन्चालन हुन्छन् ।

### सुधारापेक्षी पक्ष

-ECED को व्यवस्थापन, अनुगमन (७ लगभग)% ECED मा छैन(, वदयार्थीका लागि सकाई सामग्री, खाजा, आदि पक्षमा SMC र अभिभावकको न्यून सहभागिता  
तोकिएका उमेर समूहका लगभग ३० बालबालिका %का ECED बाहिर छन् ।  
-ECED मा भर्ना भएकामध्ये २० बालबालिका % तोकिएका उमेर समूह भन्दा फरक उमेरका (धेरैजसो बढी उमेरका) छन्

### उद्देश्य :सबै ECED कक्षा र बालबालिकाले तोकिएका

प्रारम्भिक प्रकाश र तत्कालीन मापदण्ड लागू गर्ने छन् ।

### अवसर

संवैधानिक प्रावधान र सम्बन्धित नीतिहरूको आधारमा सबै तहका सरकारहरूसँग ECED को विकास र सुधारका लागि आवश्यक र बार्षिक योजना विकास र कार्यान्वयन हुने  
-ECED कक्षा र बालबालिकाका लागि तोकिएका मापदण्डको कार्यान्वयन र बालमैत्री ECED विकासका लागि थप प्रोत्साहनमा आधारित बनाउन सक्ने  
स्थानीय तहमै-ECED लगायत आधारभूत तहका शुरू कक्षाहरूमा समस्यामा आधारित सकाई वधलाई प्रभावकारी ढङ्गले सन्चालन गर्न सक्ने गरी शिक्षक तालिमको व्यवस्था हुन सक्ने  
सामुदायिक-ECED को व्यवस्थापन र सन्चालनमा तीनै तहका सरकार र अन्य निकायको आर्थिक र प्राविधिक सहयोगलाई एकीकृत र समन्वय गर्न सक्ने  
सबै-ECED को व्यवस्थापन र सन्चालनमा अभिभावकको सहभागिताको अनिवार्यता (गुगमनन (न्यूनतम पटक तोकने र सोको Reporting को व्यवस्था IEMIS मा गर्न सक्ने

### चुनौती

सबै-ECED लाई बालमैत्री बनाउन अझै पनि धेरै ECED मा शौचालय र सुरक्षित खाने पानी छैनसमय लाग्ने ( बि-द्यालय बाहिर हुने बालबालिकाको सङ्ख्यामा वृद्धि हुन सक्ने  
-ECED मा हालको ८२ % Over aged बालबालिकाको भर्ना प्रवृत्तलाई कम गर्न नसकेमा कक्षा १, २, र ३ मा कक्षा दोहोर्‍याउने र कक्षा छाड्ने दरमा सुधार हुन नसक्ने  
बालबालिकाको उमेर र तिनीहरूको भर्ना तथा अध्ययन र सकाईबिचको तादात्म्यताका लागि उपयुक्त नीति र व्यवस्थापनलाई जनशक्ति र स्रोतसाधन समय लाग्ने।  
आधारभूत तहका बिधार्थीको सकाई उपलब्धिमा सुधार ल्याउन नसक्ने  
नेपाली भाषा दोस्रो %३१-भाषाका रूपमा बोल्ने बालबालिकाका जो मश्रत समुदायमा बस्छन् तिनीहरूका लागि उपयुक्त शिक्षण क्रियाकलाप विकास गर्न सहज नरहेको

माथिको उदाहरणमा SWOT विश्लेषणका चार प्रमुख क्षेत्रको व्याख्या गरिएको छ, जसमा

- सबल पक्षमा : हाम्रा संस्था, व्यक्ति र समग्र पद्धतिले तोकिएका लक्ष्यको तुलनामा प्रभावकारी र अपेक्षित उपलब्धि हासिल गरेका कुराहरू उल्लेख छन् । उदाहरणको रूपमा “लगभग सबै

विद्यालयमा कम्तीमा एउटा प्रारम्भिक बालविकास कक्षाको उपलब्धता छ, ७५ भन्दा बढी % प्रारम्भिक बालविकासका शिक्षकले सेवाकालीन तालिम प्राप्त छन् आदि

- **कमजोर पक्षमा :** हाम्रा संस्था, व्यक्ति र समग्र पद्धतिलाई सुधार गर्न आवश्यक पर्ने विषय क्षेत्रको पहिचान गरिएको छ जुन तोकिएका लक्ष्य प्राप्त गर्न नसक्नुका कारक तत्त्व हुन् । उदाहरणका रूपमा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको कमजोर व्यवस्थापन, सीमित स्रोत साधन, समुदायको न्यून सहभागिता जसका कारण अझै पनि तोकिएका उमेर समूहका लगभग ३० बालबालिका प्रारम्भिक % बालविकास र शिक्षा बाहिर हुनु आदि
- **सुधारका लागि संभावित अवसर:** हाम्रा समग्र पद्धतिमा रहेका संस्था, व्यक्ति र प्रक्रिया तथा विधिमा सुधार ल्याई तोकिएका लक्ष्य हासिल गर्न सहयोगी हुने हाल भइरहेका र भविष्यमा व्यवस्थापन गर्न सकिने सम्भावित विभिन्न स्रोतसाधन तथा व्यवस्थालाई उल्लेख गरिएको छ । विशेष गरी नयाँ तौर तरिका, प्रवृत्ति, ऐन, नियम, कार्यक्रम, आदि जसले परिवर्तन ल्याउन अवसर सिर्जना गर्न सक्दछन् ।
- **जोखिमका पक्ष:** हाम्रा समग्र पद्धतिमा रहेका संस्था, व्यक्ति र प्रक्रिया तथा विधिबाट भविष्यमा तोकिएका लक्ष्य हासिल गर्ने कुरामा नकारात्मक असर पार्न सक्ने तत्त्वलाई उल्लेख गरिएको छ । उदाहरणका लागि समयमा आवश्यक स्रोतसाधनको उपलब्धताका आर्थिक र प्राविधिक सहयोगको अभाव हुन सक्ने, नीति नियमको व्यवस्था समयमा हुन नसक्ने, मिश्रित समुदायमा रहेका नेपाली भाषा दोस्रो भाषाका रूपमा बोल्ने ३१ बालबालिकाका लागि उपयुक्त शिक्षण क्रियाकलाप विकास गर्न % आर्थिक र मानविय स्रोत साथै प्राविधिक सहयोग तथा तयारी समयमै उचित तरिकाले नसक्ने आदि सम्भावनालाई लिइएको छ ।

## अनुसूची ४

### अन्तरसम्बन्धित विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित मुख्य मुख्य नीतिगत व्यवस्था

#### दफा ४ विद्यालय सुरक्षा ५.. विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलतासँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था

- विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४ र विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली २०७६ अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा विपत् उत्थानशीलताको संयन्त्रको व्यवस्था
- विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड २०८० अनुसार केन्द्रमा सहजीकरण समिति र स्थानीय तहमा स्थानीय तह स्तरीय विद्यालय पूर्वाधार विकास समितिको व्यवस्था
- भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका २०६७ (बालबालिकालाई शारीरिक तथा मानसिक सजाय र उत्पीडन, यौन दुराचारबाट मुक्त सिकाइ व्यवस्था भएको)
- विद्यालय शान्तिक्षेत्र राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८ (विद्यालयमा सशस्त्र गतिविधि, हिंसा, राजनीतिक प्रभाव, भेदभाव, शोषण तथा दुर्व्यवहारबाट मुक्त राखी शिक्षणसिकाइलाई निरन्तरता दिने व्यवस्था भएको)
- बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप २०६७ (विद्यालयको प्रभावकारिता, समावेशीकरण, लैङ्गिक समता, स्वास्थ्य, सुरक्षा र बचावट, विद्यालय व्यवस्थापन आदिले विपत्कालीन शिक्षाको आधार तयार गरेको)
- विद्यालय शिक्षाका लागि एकीकृत समता रणनीति २०७१
- वृहत विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज २०१८ (सिकाइ पूर्वाधार विपत् जोखिम व्यवस्थापन, विद्यालय विपत् जोखिमको सुदृढीकरण तथा समुदायको सहभागिता, विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलताका लागि शिक्षाका न्यूनतम मापदण्डमा आधारित कार्यान्वयन)
- वृहत विद्यालय सुरक्षा गुरुयोजना २०१७ तथा वृहत विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि २०१८ (विद्यालयको न्यूनतम सुरक्षाका उपायहरूसम्बन्धि क्रियाकलाप, शिक्षक र विद्यार्थीलाई मृत्यु र घाइते हुनबाट बचाउने, विपद्पछि विद्यालयलाई निरन्तरता दिन सक्ने वातावरण तयार गर्ने, शिक्षाका माध्यमबाट विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता विकास गर्ने)
- विपत् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्यका लागि नेपाल शिक्षा समूह २०८० निर्देशिका (गठन तथा संचालन) निर्देशिकाले तीनै तहमा आपतकालिन अवस्थामा सिकाई निरन्तरताका लागि संयोजक, सहसंयोजक तथा क्लस्टर सदस्यबिच समन्वय र सहकार्य व्यवस्था गरेको
- दिगो विकास लक्ष्य २०३०, पन्ध्रौँ/सोह्रौँ योजना, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले सुरक्षित विद्यालय, विपत् जोखिमको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, समुदायबिच उत्थानशीलता शिक्षा, विपद्को समयमा विद्यालय शिक्षाको निरन्तरतालाई जोड दिएको

#### ४ दफा.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकाससंग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था

- बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेलनका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन् ।
- एक विद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठनपाठनमा सहभागी हुनको निमित्त प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्ड शिक्षा नियमावली २०५९ को नियममा तोकिएको छ ।
- राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले विद्यालयमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपत् जोखिममुक्त बनाउँदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री, हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरिएको छ ।
- राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आत्मसात गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको यय योजनामा भौतिक पूर्वाधार विकासको कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।

#### दफा ४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसंग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले सिकाइ सुधार गर्न, सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन, सिकाइप्रति विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्न र शैक्षिक व्यवस्थापन सुधार गरी सुशासन कायम गर्न सहयोग पुग्दछ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुऱ्याई डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने, सबैका लागि शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाई सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहयोग पुऱ्याउँदछ । यी चारओटा मार्गदर्शक सिद्धान्तका आधारमा शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको गुरुयोजना सन् २०१३-२०१७ निर्माण गरिएकोमा यी सिद्धान्त अहिलेको सन्दर्भमा पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छन् ।

उक्त गुरुयोजनाले पहिचान गरेका चारओटा प्राथमिकताका क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चारका लागि संरचना (कनेक्टिभिटी, सामग्री, आँकडा) तयार गर्ने; मानवीय स्रोत विकास गर्ने; डिजिटल सामग्री विकास गर्ने र शैक्षिक पद्धति तथा व्यवस्थापन सुधार गर्ने रहेका थिए । यी चारओटा क्षेत्रमा गुरुयोजनाले रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्य निर्धारण गरेको थियो । यी क्षेत्र हालको परिस्थितिमा पनि सान्दर्भिक रहेकाले तदनुकुल रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्य अद्यावधिक तथा परिमार्जन गरी यस योजनामा समावेश गरिएको छ ।

कोभिड-१९ को महामारीले शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ । विभिन्न प्रकारका विपत तथा महामारीमा पनि शिक्षणसिकाइलाई निरन्तरता दिने कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्न सक्छ । यस सन्दर्भमा विद्यमान क्षमताका आधारमा अनलाइन तथा अफलाइनलायतका भर्चुअल माध्यम प्रयोग गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिन खोजिए पनि पर्याप्त क्षमता तथा संरचनाको अभावले सबैलाई समेट्न सकिएको छैन (Poudel, Kafle, 2020) । यस्तो अवस्थामा सबैका लागि सहज पहुँच पुग्ने गरी शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्नु आवश्यक भएको छ ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी नीति उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षणसंस्थामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुऱ्याउने, तालिम, शिक्षणसिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरिएको छ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका लागि उल्लिखित दस्तावेजले नीतिगत आधार तयार गरेका छन् भने शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी गुरु योजना, २०१३-२०१७ ले यससम्बन्धी रणनीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्य निर्धारण गरेको थियो ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रममा पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका क्रियाकलाप समावेश गरिएको छ । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा समावेश गरिएका मुख्य क्रियाकलापमा सिकाइमा सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक सामग्री विद्यालयलाई उपलब्ध गराउने; विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा आधारित विद्युतीय सामग्री निर्माण गर्ने; पूर्वाधार विकास र शिक्षण सिकाइ सामग्री प्रदान गर्ने; नमुना विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सिकाइ केन्द्र स्थापना गर्ने; एकीकृत लेखा सफ्टवेयर कार्यान्वयन गर्ने र एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (IEMIS) विकास गर्ने रहेका थिए ।

विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना विकासका लागि वार्षिक रूपमा लगानी गरिएको हुँदा धेरैजसो माध्यमिक विद्यालयमा कम्प्युटरलायतका सामग्री उपलब्ध गराउने र इन्टरनेट कनेक्टिभिटीका केही काम भए पनि यी सुविधा पर्याप्त छैनन् । उपलब्ध भए तापनि शिक्षण सिकाइमा यी स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने विद्यालयको सङ्ख्या ज्यादै कम रहेको छ । कतिपय विद्यालयले विभिन्न व्यक्ति तथा सङ्घसंस्थामार्फत पनि यस्ता सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी सामग्री प्राप्त गर्ने गरेका छन् । यसका लागि साधन तथा संरचना बढाउनुका साथै यसको प्रभावकारी प्रयोगका लागि शिक्षकको क्षमता वृद्धि अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमअन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले कक्षा ६, ७ र ८ का लागि गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयमा केही डिजिटल सामग्री तयार गरेको छ । त्यसैगरी केही निजी क्षेत्रका संस्थाबाट पनि विभिन्न विषयमा डिजिटल सामग्री तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ । दृष्टिविहीनका लागि पनि केही पाठ्यपुस्तक डिजिटलाइज गर्ने कार्य भएको छ । कोभिड-१९ को महामारीको समयमा यस्ता डिजिटल सामग्रीलाई बेरलै

वेबपोर्टल बनाई सबैको पहुँच हुने गरी राखिएको छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएका सामग्रीका विद्युतीयप्रति पनि वेबसाइटमा राख्ने गरिएको छ । त्यसै गरी शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएका श्रव्य तथा श्रव्यदृश्य पाठ्यसामग्री शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रको Learning Portal मा राखिएको छ । डिजिटल सामग्री निर्माण केही मात्रामा भए पनि पर्याप्त मात्रामा सामग्री उपलब्ध नहुनु, भएका सामग्री पनि अन्तरक्रियात्मक नहुनु र सहज प्राप्त हुन सक्नु जस्ता समस्या रहेका छन् । त्यसै गरी सबै विद्यालयमा इन्टरनेट कनेक्टिभिटीलगायत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना पुर्‍याउने, क्षमता विकास गर्न विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएकाका लागि पनि उपयोगी हुने गरी सामग्री विकास गर्ने कार्यमा चुनौती देखिएका छन् ।